

ตำนาน

กรมทหารปกราบที่ ๑

มหาดเล็กรักษาพระองค์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑๐๐๐ ฉบับ

ใน พ.ศ. ๒๔๖๖

โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

ห้องสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

กรมพระ ดำรงราชานุภาพ

อิศริยลาภบดินทร สยามวิชิตินทรวโรประการ

มโหฬารราชกฤตยานุสร อาทรประพาศการสวัสดิ์

วรรัตนปัญญาศักษาวิเศษ นิรนทภริเบศรบรมวงษอดิไศย

ศรีรัตนไตรคุณธาดา อุดมเดชานุภาพบพิตร์

NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร

ตำนาน
กรมทหารบกราบที่ ๑
มหาดเล็กรักษาพระองค์
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑๐๐๐ ฉบับ

ใน พ.ศ. ๒๔๖๖

โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

NATIONAL LIBRARY

แจ้งความ

ตำนานกรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ได้จดทะเบียนเป็นกรรมสิทธิ์ของกระทรวงกระลาโหม ตามพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ พ.ศ. ๒๔๗๔ แล้ว

เพราะฉะนั้นห้ามมิให้บุคคลใดลอกคัดหรือพิมพ์จำหน่ายขายตำนานนี้ก่อนได้รับอนุญาตจากกระทรวงกระลาโหมเป็นอันขาด.

ศาลาว่าการกระลาโหม ในพระนคร

วันที่ ๒๕ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔

NATIONAL LIBRARY

สารบานเรื่อง

น่า

อุบัติและจัดการ ๑

สมัยที่เกิดและมูลเหตุ ๑

ทหารมหาดเล็กไล่กา ๑

ทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิมที่เรียกว่าทหาร ๒ โหล ๓

พระราชปรารภให้มหาดเล็กหลวงเป็นทหารมหาดเล็ก ๔

จัดการกองทหารมหาดเล็ก ชั้นยังมีแต่ ๗๒ คน ๔

การบังคับบัญชา และตำแหน่งอัตราเวร ๕

จัดการเป็นอย่าง ๒ กองร้อย และ ๖ กองร้อย มีอัตราทหาร
และการแบ่งเวร ๗

นามทหารที่เป็นผู้บังคับกองร้อยในชั้นแรก และนายทหาร
ผู้ช่วยพลรบสมัยนั้น ๗

ขนานนามทหารมหาดเล็กเป็นกรมทหาร ๘

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ แต่เมื่อยังทรง
พระเยาว์ แต่งพระองค์นายร้อยโททหารมหาดเล็ก ๙

จัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ และหนังสือไทย อยู่ในความ
ปกครองของกรมทหารมหาดเล็ก ๙

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย CHULALONGKORN UNIVERSITY NATIONAL LIBRARY

ตั้งอัตรานายทหารสัญญาบัตร์ และให้มีนามบรรดาศักดิ์
อย่างทหารมหาดเล็ก ๑๑
พิธีตั้งนายทหารสัญญาบัตร์ ในครั้งแรก ๑๓
ตำแหน่งราชองครักษ์พิเศษในครั้งแรก ๑๓
เปลี่ยนตำแหน่งนายทหารผู้ใหญ่และปลัดกรม เมื่อนายพันโท
พระยาสุรศักดิ์ (แสง ชูโต) ถึงอนิจกรรม ๑๔
จัดกองปืนกล "แกตลิง" ขึ้น ๑๕
จัดหมวดทหารม้าขึ้นเป็นครั้งแรก ๑๕
จัดกองทหารช่างขึ้นเป็นครั้งแรก ๑๕
จัดการแตรวงให้เจริญขึ้นและแยกเป็นกอง ๑๗
เพิ่มเติมตำแหน่งผู้ช่วยพลรบ ๑๗
พระราชทานสัญญาบัตร์นายพันโทพิเศษ ๑๘
จัดทหารม้าเป็นกอง มี ๒ หมวดภายหลัง ๑๘
แก้อัตราทหารเข้าเวรประจำการอย่างเบื้น ๒ ผลัด ๑๙
พระราชปรารภและจัดการเปลี่ยนแปลงใหม่ ตามพระราช
บัญญัติ พ.ศ. ๒๔๒๐ ๑๙
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบังคับบัญชา โดยมีตำแหน่ง
ผู้รับพระบรมราชโองการ ๒๐

น่า

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์
เป็นผู้บังคับบัญชาพิเศษ ๒๐
ตำแหน่งและน่าที่นายพันโทประจำกรม ๒๑
อัตราทหารและตำแหน่งในกองทหารราบ ๒๒
อัตราทหารและตำแหน่งในกองทหารม้า ๒๓
อัตราทหารและตำแหน่งในทหารช่าง ๒๔
อัตราทหารและตำแหน่งในกองแตรวง ๒๔
ตำแหน่งและน่าที่พนักงานกองกลาง ๒๔
ตำแหน่งเจ้าพนักงานใช้จ่าย ๒๖
ตำแหน่งเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์ ๒๖
ตำแหน่งแพทย์และผู้พยาบาล ๒๖
ตำแหน่งเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ๒๗
อัตราเงินเดือนในสมัยปี ๒๔๒๐ ๒๗
เวลาเปิดปิดที่ทำการ และจำนวนผู้นั่งทำการ ๒๘
น่าที่ผู้รับพระบรมราชโองการปฏิบัติราชการ ๒๙
น่าที่ราชองครักษ์ปฏิบัติราชการ ๓๐
วิธีตรวจทหารประจำซองในพระบรมมหาราชวัง ๓๑
นายทหารไปรับราชการอย่างอื่นและกรมอื่น ๓๒

ราชการภายในกรมปี ๒๔๒๑ และผู้รับพระบรมราชโองการ
ออกไปซื้อม้า และตั้งผู้แทน ภายหลังสับเปลี่ยนตำแหน่ง
นายทหาร สับสนปนกันมาก ๓๓
พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์สันพระชนม์ สมเด็จเจ้าพ้าภาณุ
รังษีสว่างวงษ์เป็นผู้บัญชาการ ๓๔
ผู้ทำการในตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการนะเพาะแต่ที่
สำหรับอยู่ประจำรักษาราชการ ๓๔
ชำระมหาดเล็กหลวงเข้ารับราชการทหารมหาดเล็กเพิ่มเติม ๓๕
สมเด็จเจ้าพ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ไปจัดราชการไปรสนีย์
โทรเลขและรับราชการในกรมนั้น น่าที่ผู้รับพระบรม
ราชโองการมีเวรผลัดเปลี่ยนกันในกรมนี้ ๓๖
กรมพระดำรงราชานุภาพเป็นผู้รับพระบรมราชโองการอย่างเต็มที่
แต่พระองค์เดียว ๓๖
สมเด็จเจ้าพ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์ เป็นผู้แทนผู้รับพระ
บรมราชโองการชั่วคราว ๓๗
เพิ่มตำแหน่งผู้ช่วยบังคับการฝ่ายทหารราบ ๓๗
เพิ่มตำแหน่งผู้ช่วยบังคับการฝ่ายทหารม้า ๓๗
มีนายทหารฝรั่งเป็นครูฝึกหัดยุทธวิธี ๓๗

น่า

แยกน่าที่ทำแผนที่จากทหารช่าง ตั้งเป็นกองทำแผนที่ต่างหากอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก ๓๘

ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ขณะยังอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็ก ๓๘

พระราชปรารภเรื่องตั้งกรมยุทธนาธิการ ๓๙

จำนวนกรมทหารบกทหารเรือ ซึ่งแยกย้ายความบังคับบัญชาอยู่ในสมัยนั้น ๓๙

พระราชบัญญัติจัดการทหาร (คือตั้งกรมยุทธนาธิการ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ๔๓

ตำแหน่งผู้แทนผู้บัญชาการทั่วไป ๔๓

ตำแหน่งใหญ่ในกรมยุทธนาธิการ ๔๔

กรมยุทธนาธิการจัดการทหารบกทหารเรือชั้นแรก ๔๕

กรมทหารมหาดเล็กเปลี่ยนแปลงรูปใหม่ ๔๖

ตำแหน่งการบังคับบัญชาทหารมหาดเล็กอย่างใหม่ ๔๗

อัตราทหารมหาดเล็กรับราชการเป็น ๒ ชนิด ๔๙

จัดการรวมกันใหม่เป็น ๔ กองร้อย แบ่งเวรเป็น ๒ ผลัด ๕๐

ทหารมหาดเล็กได้รับพระราชทานธงไชยอย่างใหม่ ๕๑

เปลี่ยนผู้บังคับการทหารมหาดเล็กใหม่ตามลำดับ ๕๒

สมัยกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชเป็นผู้บังคับการ ๕๒
ทหารมหาดเล็กไปรับราชการที่สวนดุสิตชั้นแรก ๕๓
พิธีทหารที่โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ลำบาด
ธงไชย และเข้ารับราชการประจำกองทหาร ๕๔
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อยังมีพระราชอิศริยยศ
เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารทรง
เป็นผู้บังคับการกรมนี้ ๕๕
อัตราทหารมหาดเล็กรับราชการณะพระราชวังสวนดุสิต
เป็นลำดับมา ๕๖
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายกรมทหาร
มหาดเล็กแด่สมเด็จพระบรมชนกนารถ ๕๗
การพิธีถวายกรมทหารนี้แด่สมเด็จพุทธเจ้าหลวงและ
โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิบดีเป็นผู้บังคับการ ๕๙
สมัยสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลก เป็นผู้บังคับการ ๖๐
พระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถวายตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒ กรมทหารมหาดเล็ก
แด่สมเด็จพระบรมราชชนนี ๖๘

ผู้บังคับกองพันที่ ๒ นำเครื่องยศาภรณ์ทหารมหาดเล็ก
ทูลเกล้า ฯ ถวาย และถวายพระพร แด่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา
บรมราชินีนารถ ๖๑

สถานที่โรงทหารและการอยู่กิน ๖๑

ที่อยู่ที่พักกองทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิมชั้น ๒๔ คน ๖๒
โรงทหารเมื่อแรกตั้งกองทหารมหาดเล็กชั้น ๗๒ คน ๖๒
ที่อยู่ทหารมหาดเล็กชั้นเมื่อจัดเป็น ๒ กองร้อย แล้วต่อมาเป็น
อย่าง ๖ กองร้อย ๖๓
เปลี่ยนสถานที่ทำการของตำแหน่งผู้ช่วยพลรบ ๖๔
สถานที่เป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษและหนังสือไทย ที่อยู่ในความ
ปกครองของกรมทหารมหาดเล็ก ๖๔
สร้างหอ "คองคอเดีย" ซึ่งต่อมาเป็นพิพิธภัณฑ์สถาน
และหอพระสมุดวชิรญาณนั้น ๖๕
เปลี่ยนสถานที่ทำการบัญชาการกรม ๖๕
ที่อยู่กองทหารม้าชั้นแรก ๖๖
ที่อยู่กองทหารช่าง ชั้นแรก ๖๖
สร้างตึกสำหรับเป็นโรงทหารมหาดเล็กที่คลังเชือกเดิม อันเป็น
ศาลาว่าการกระทรวงว่าการต่างประเทศอยู่ทุกวันนี้ ๖๖

น่า

กองทหารราบเข้าไปอาศรัยพระระเบียงในวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ชั่วคราว ๖๗
รวมกองทหารราบไปอยู่โรงทหารใหม่ (คลังเชือก) และ
เปลี่ยนแปลงสถานที่ต่าง ๆ หลายอย่าง ๖๘
ย้ายการโรงเรียนหนังสือไทยไปอยู่สวนกุหลาบ ๖๘
แบ่งทหารมหาดเล็กออกไปอยู่ที่ศาลาว่าการกรมยุทธนาธิการ
เพราะโรงทหาร (คลังเชือก) ต้องเป็นศาลาว่าการต่างประเทศ ๖๙
ย้ายทหารมหาดเล็กไปตั้งอยู่รวมที่เดียวกัน ณะบริเวณพระ
ตำหนักสวนกุหลาบ ๗๐
โรงทหารมหาดเล็กชั่วคราวที่สวนดุสิต ๗๐
โรงทหารมหาดเล็กชั่วคราวเมื่อเป็นพระราชวังสวนดุสิต และ
สร้างโรงถาวรใหม่ในที่นั้น ๗๐
เปลี่ยนที่อยู่กองพันที่ ๑ และที่ ๒ ๗๑
ย้ายทหารมหาดเล็กไปอยู่โรงถาวรใหม่ ริมสพานมัฆวาฬ
สวนดุสิต ๗๑
สาตราวุธและยุทธาภรณ์ ๗๒
เครื่องแต่งตัวทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิม ๒๔ คน ๗๒

น่า

เครื่องแต่งตัวทหารมหาดเล็กหลวงครั้ง ๗๒ คน (มีอย่างหมวกตั้งและเสื้อแพรนุ่งสีเหลืองเป็นสำคัญ) ๗๒

เครื่องแต่งตัวครั้งแบ่งเป็น ๖ กองร้อย (มีหมวกแฮ่ดเม็ดขนแพรดำมีภู่ขนนกยาง และเสื้อแพรสีน้ำเงินแก่ปักข้อมือ พระนามย่อเป็นสำคัญ) ๗๔

เครื่องแต่งตัวทหารปี ๒๔๑๖ (มีเปลี่ยนหมวกแฮ่ดเม็ดขาวทรงสูงมียอดเหมาะเป็นสำคัญ ทั้งมีเสื้อคลุมยศอย่างแปดกรุปฟรอกโค๊ต) ๗๘

เครื่องเต็มยศราชองครักษ์พิเศษ ผิดกว่านายทหารประจำกรม ๗๙

เครื่องแต่งตัวกองทหารม้า มีเสื้อสีแดงปักดิ้นทองถักเป็นสำคัญ ๘๐

เครื่องแต่งตัวทหารที่เรียกว่า "คะเด็ต" อย่างทหารราบและทหารม้า ๘๒

เครื่องแต่งตัวทหารราบเปลี่ยนใหม่อย่างปี ๒๔๑๙ มีเสื้อเต็มยศลักหลาดสีน้ำเงินแก่ คอข้อมือปักทองลายพระนามย่อตามเดิมเป็นสำคัญ ๘๔

เสื้อราตรีโมสรทหารราบมีในสมัยนั้น ๘๔

เครื่องเดินป่าทำนองเครื่องสนามในสมัยนั้น ๘๕

เครื่องแต่งตัวอย่างปรกติสำหรับใช้ในเวลากลางวัน ๘๕

น่า

เครื่องแต่งตัวทหารราบมหาดเล็ก เมื่อเลิกทหารม้าแล้วเปลี่ยน
เสื้อลักหาดสีน้ำเงินแก่เป็นสีแดง ๘๖

เครื่องแต่งตัวทหารมหาดเล็ก ตามพระราชบัญญัติ
พ.ศ. ๒๔๕๑ ๘๙

มีอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อ จ.ป.ร. ติดอินทร์ธนู
เมื่อปี ๒๔๕๓ ๙๕

เครื่องแต่งตัวทหารมหาดเล็ก ตามพระราชบัญญัติที่แก้ไขใหม่
ในปี ๒๔๕๗ ๙๘

น่าที่ราชการ ๑๐๔

น่าที่กรมทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิมที่เรียกว่า “ทหาร ๒ โหล”
รับราชการในชั้นแรก ๑๐๔

น่าที่ราชการของทหารมหาดเล็กครั้ง ๗๒ คน (มีการแซงท้าย
พระราชยานครั้งแรกเป็นสำคัญ) ๑๐๕

เมื่อจัดเป็น ๖ กองร้อยแล้ว มีน่าที่อยู่ยามเป็นพิเศษในสถาน
ที่สำคัญ ๑๐๖

น่าที่กองทหารม้า ๑๐๘

น่าที่กองทหารช่าง ๑๐๘

เปลี่ยนน่าที่ทหารราบ และมีหมวดรักษาการ ๑๐๙

น่าที่รักษาพระราชวังดุสิตตามลำดับมา ๑๑๐

รวมน่าที่ของทหารมหาดเล็กทั้งปวง ๑๑๑
การประจำสถานที่ประทับ ๑๑๑
การตามเสด็จพระราชดำเนิน ๑๑๒
การตามเสด็จท้ายขบวน ๑๑๕
การตามเสด็จประพาส ๑๑๗
การรับส่งเสด็จ ๑๑๘
การกองทหารเกียรติยศ ๑๑๙
การประชุมพลรับเสด็จ ๑๑๙
น่าที่เบ็ดเตล็ดพิเศษต่าง ๆ ๑๒๐
น่าที่พิเศษเป็นการจรชั่วครั้งคราว ๑๒๒
ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชการที่ ๕ ไป
สิงคโปร์และชะวาครั้งแรก ๑๒๒
การตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชการที่ ๕ ไป
อินเดียและพม่า ทั้งหัวเมืองปักษ์ใต้ในพระราชอาณาเขตร์
เป็นครั้งแรก ๑๒๒
การตามเสด็จกรมหลวงพิชิตปรีชากรไปมณฑลพายัพ ได้รับราชการ
ผึกหัดทหารรักษานครในมณฑลนั้นครั้งแรก ๑๒๓
การตามเสด็จกรมขุนพิทยลาภพฤฒิชาดาไปมณฑลพายัพ ได้รับ
ราชการปราบปรามการจลาจลบ้างในมณฑลนั้น ๑๒๓

น่า

เป็นทหารกรม ๑ ซึ่งปราบปรามพวกอั้งยี่รบกันในกรุงเทพฯ
เมื่อปี ๒๔๓๒ ๑๒๔

ระดมพลประจำรักษาพระนครในเวลาสำคัญ และจัดส่ง
นายทหารเข้ากองทัพไปราชการ และประจำกรมทหารอื่น ๑๒๔

เกียรติศักดิ์แห่งกรม ๑๒๙

ตำแหน่งผู้บังคับบัญชาชั้นสูงในกรมทหารมหาดเล็ก ๑๓๐

ข้าราชการที่เคยมีเชื้อสายอยู่อบรมมาในกรมทหารมหาดเล็ก
รับราชการตั้งแต่ชั้นผู้น้อยจนเป็นผู้ใหญ่ และได้กระทำความดี
ยกเป็นตัวอย่างแต่ ๒ นาย ๑๓๓

พระบรมวงษานุวงษ์ที่มีตำแหน่งประจำหรือพิเศษ อันได้แต่ง
พระองค์เครื่องยศทหารมหาดเล็ก ๑๓๖

ผู้รับราชการทหารมหาดเล็กชั้นแรก คัดเลือกที่มีคุณดี
จึงมีน้ำใจกล้าหาญและมารยาดร์อันดี ๑๓๗

กรมทหารมหาดเล็กไม่ใช่มีตำแหน่งเก่าแก่ แต่เป็นกรมพิเศษ
ซึ่งมีเกียรติศักดิ์มาก ๑๓๘

ผู้ที่รับราชการทหารมหาดเล็ก ออกไปทำราชการพลเรือน
มีผลดีมีเป็นอันมาก ๑๓๘

น่า

กรมทหารมหาดเล็กทำความดี ได้รับบำเหน็จบำนาญต่าง ๆ หลายอย่าง ๑๓๙

เรื่องเพิ่มเติมต่อในตอนท้าย ๑๔๔

ที่ ๑ คำเนาพระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระราชทานธงไชยเฉลิมพลอย่างใหม่แก่กองทหาร ๕ กรม เป็นครั้งแรก ๑๔๔

ที่ ๒ คำเนาพระดำรัสของจอมพลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช โนเรื่องธงไชย เมื่อมีการฉลองที่กระทรวงกระลาโหม ๑๔๖

ที่ ๓ คำเนากระแสรับสั่งของจอมพลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดชว่าด้วยเรื่องธงไชยเมื่อมีการฉลองที่จังหวัดราชบุรี ๑๕๐

ที่ ๔ คำเนาพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัตยุบัน พระราชทานแก่กรมทหารมหาดเล็ก เมื่อถวายกรมแด่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และทรงตั้งนายพลเอกสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ เป็นผู้บังคับการกรมนี้ ๑๕๓

น่า

ที่ ๕ ลำเนาผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารมหาดเล็ก กราบบังคมทูล
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนารถ ในการที่ได้ทรงเป็น
ผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒ กรมนี้ และถวายเกียรติยศ
นายพันโททหารมหาดเล็ก ๑๕๕

ที่ ๖ ลำเนากระแสพระราชเสาวนีในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา
บรมราชินี พระราชทานตอบผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหาร
มหาดเล็กในการที่ถวายตำแหน่งเป็นผู้บังคับการพิเศษ ๑๕๙

NATIONAL LIBRARY

รูปซึ่งอยู่ท้ายเล่มสมุด

รูปที่ ๑ สแดงการแต่งกายทหารในกองทหารมหาดเล็ก
ยุค พ.ศ. ๒๔๑๑ (แรกตั้งกองทหาร) ถึง พ.ศ. ๒๔๑๒

" ๒ นายดาบ นายสิบ พลทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๓

" ๓ นายและพลทหารแต่งปรกติ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๓

" ๔ นายทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๔

" ๕ นายทหารแต่งครึ่งยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๔

" ๖ จ่านายสิบพลทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๔

" ๗ นายสิบเอกแต่งครึ่งยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๔

" ๘ พลทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๕

" ๙ จ่านายสิบ นายสิบ พลทหาร แต่งครึ่งยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๕

" ๑๐ นายทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๖

" ๑๑ นายทหารแต่งครึ่งยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๖

" ๑๒ นายทหารแต่งครึ่งยศสรวมฟรอคโค๎ต ยุค พ.ศ. ๒๔๑๖

" ๑๓ นายสิบ พลทหาร แต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๖

" ๑๔ นายทหารราชองครักษ์แต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๖

" ๑๕ นายทหารแต่งเต็มยศทหารม้า ยุค พ.ศ. ๒๔๑๗

" ๑๖ นายทหารแต่งครึ่งยศทหารม้า ยุค พ.ศ. ๒๔๑๗

" ๑๗ นายสิบแต่งเต็มยศทหารม้า ยุค พ.ศ. ๒๔๑๗

" ๑๘ คะเด็ตทหารราบ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๘

รูปที่ ๑๙ คะเด็ดทหารราบ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๘
,, ๒๐ คะเด็ดทหารม้า ยุค พ.ศ. ๒๔๑๘
,, ๒๑ นายทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๑๘ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๓
,, ๒๒ นายทหารแต่งราตรีสโมสร ยุค พ.ศ. ๒๔๒๒
,, ๒๓ แต่งเครื่องสนาม ยุค พ.ศ. ๒๔๓๒
,, ๒๔ นายทหารแต่งปรกติ ยุค พ.ศ. ๒๔๓๒
,, ๒๕ นายทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๙
,, ๒๖ นายสิบแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๙
,, ๒๗ พลทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๙
,, ๒๘ นายและพลทหารแต่งเครื่องสนาม ยุค พ.ศ. ๒๔๓๗
,, ๒๙ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๔๐
,, ๓๐ นายทหารแต่งเต็มยศ ยุค พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๑
,, ๓๑ นายทหารและนายสิบแต่งเต็มยศสีเทา ยุค พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๑
,, ๓๒ นายทหารแต่งเต็มยศใหญ่ (แดง) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕
,, ๓๓ นายสิบพลทหารแต่งเต็มยศใหญ่ (แดง) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

NATIONAL LIBRARY

รูปที่ ๓๔ นายทหารแต่งเต็มยศ(เทา) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๓๕ นายทหารและนายสิบแต่งเต็มยศขาว ยุค พ.ศ.๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๓๖ พลทหารแต่งเต็มยศขาว ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๓๗ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งอย่างรักษาการในพระราชฐาน ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๓๘ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งครึ่งยศ (สีเทา) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗

,, ๓๙ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งครึ่งยศขาว ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗

,, ๔๐ นายทหารและนายสิบแต่งเครื่องสนาม ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๔๑ พลทหารแต่งเครื่องสนาม ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๔๒ นายทหารแต่งเครื่องผึกหัด ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๔๓ นายสิบพลทหารแต่งเครื่องผึกหัด ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๔๔ นายทหารแต่งปรกติ ยุค พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

,, ๔๕ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งเต็มยศใหญ่ (แต่เครื่องเต็มยศใหญ่นี้ต่อจาก พ.ศ. ๒๔๕๗ มาจนบัดนี้ใช้เป็นเต็มยศ) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗

รูปที่ ๔๖ นายทหารแต่งเต็มยศในงานนอกพระราชฐาน ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗

,, ๔๗ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งเต็มยศขาว ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ มาจนบัดนี้

,, ๔๘ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งอย่างรักษาการในพระราชฐาน ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึงบัดนี้

,, ๔๙ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งเครื่องสนาม ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒

,, ๕๐ นายทหารแต่งเครื่องผีกหัด ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒

,, ๕๑ นายสิบพลทหารแต่งเครื่องผีกหัด ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒

,, ๕๒ นายทหารแต่งปรกติ ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒

,, ๕๓ นายสิบพลทหารแต่งปรกติ (ขาว) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ มาจนบัดนี้

,, ๕๔ นายสิบพลทหารแต่งปรกติ (เทา) ยุค พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒

,, ๕๕ นายทหารแต่งเครื่องราตรีสโมสร ยุค พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

รูปที่ ๕๖ นายทหารแต่งเครื่องราตรีสโมสร ยุค พ.ศ. ๒๔๖๑ มาจนบัดนี้
,, ๕๗ นายทหารแต่งเครื่องราตรีสโมสรใช้กางเกงขาวขายาว ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ มาจนบัดนี้
,, ๕๘ นายทหารแต่งเครื่องสโมสรกลางวัน ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ มาจนบัดนี้
,, ๕๙ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งเครื่องสนาม ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔
,, ๖๐ นายทหารและนายสิบพลทหารแต่งเครื่องผึกหัด ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔
,, ๖๑ นายสิบพลทหารแต่งปรกติ (สีกากีแกมเขียว) ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔
,, ๖๒ นายทหารแต่งปรกติ ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ กากีแกมเขียว ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ ขาวมาถึงบัดนี้
,, ๖๓ นายสิบและพลทหารแต่งปรกติ (เสื้อขาวกางเกงแถบ) ยุค พ.ศ. ๒๔๖๒ มาจนบัดนี้

อุบัติและจัดการ

กรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อุบัติขึ้นในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๑๑ ปี

มูลเหตุที่จักเกิดขึ้นนั้น (ตามความเข้าใจของผู้เขียน) เดิมเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบิยมหาราช ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นในปี ๒๔๑๑ นั้น เสด็จออกทอดพระเนตรกรมและกองทหารบกเกณฑ์หัดอย่างยุโรป ซึ่งมีมาแต่โบราณกาล และที่มีอยู่ในครั้งรัชกาลที่ ๔ เรียกว่า "ทหารน่า" ฝึกหัดยุทธวิธีอย่างซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้น ถวายณะท้องสนามไชยน่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์อยู่เนือง ๆ กระทำให้เกิดมีพระราชนิยมในการทหารยิ่งขึ้น

ลำดับนั้นมีบุตร์ในราชตระกูลและข้าราชการที่ยังมีอายุย่อมเยาว์ เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังขึ้นในหลายคนด้วยกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดเด็กพวกนั้นรวมกันฝึกหัดขึ้นเป็นทหารตามยุทธวิธีอย่างใหม่ในสมัยนั้น ทหารเด็ก ๆ พวกนั้นเรียกว่า "ทหารมหาดเล็กไล่กา" คือสำหรับไล่กาที่บินมารบกวนข้าวสุกในเวลาทรงบาตร์ และตั้งแถวยืน

รับเสด็จในที่นั้นทุกเวลาเช้า มีจำนวนตัวผู้เป็นทหารพวกนั้นในชั้นแรก ประมาณสัก ๑๒ คน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์อยู่นั้น กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ แต่เมื่อดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าเทวันอุไทยวงษ์ ทั้ง ๒ พระองค์ ซึ่งในเวลานั้นยังทรงพระเยาว์รุ่นราวคราวเดียวกัน เป็นนายทหารมหาดเล็กไล่กาพวกนั้นอันมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันทุกคน และผู้เป็นทหารมหาดเล็กพวกนั้นล้วนเป็นเด็กไว้ผมจุกโดยมาก อันควรนับว่าเป็นแต่ชั้นการเล่น ๆ หรือจะนับว่าเป็นแต่ชั้นนักเรียนทหารก็ดี ถึงกระนั้นทหารพวกนี้ก็ได้มีนามว่า "ทหารมหาดเล็ก" เป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้เกิดมีกรมทหารมหาดเล็กที่จริงจัง สืบเชื้อนามนั้นเป็นหลักฐานต่อมา จึงได้กล่าวถึงทหารพวกนี้ไว้ เพื่อให้บริบูรณ์ในส่วนนามของทหารมหาดเล็กนั้น

อนึ่งในสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว แต่ยังไม่ได้ตั้งการพระราชพิธีพระบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชมณเฑียรนั้น เสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัยที่มุขพระเฉลียงด้านตวันออกตอนทิศใต้กันพระฉากห้องที่พระบรรทม เมื่อเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว เสด็จเข้าไปประทับข้างในณะพระที่นั่งจักร

พรรค์พิมาน พระฉากนั้นก็คงยังคงมีอยู่ตามเดิม สำหรับประทับพักเป็นที่รโหฐาน ในพระฉากนั้นเป็นน่าที่ของมหาดเล็กข้าหลวงเดิม ได้เฝ้ารักษามาแต่เดิมและคงอยู่ต่อไป

อาศรัยเหตุที่มีพระราชนิยมในการทหารยิ่งขึ้น และเนื่องมาจากการที่ได้ทรงจัดให้มีทหารมหาดเล็กไล่กาขึ้นเด็ก ๆ ขึ้นพวก ๑ ดังกล่าวมาแล้ว จึงทรงพระราชดำริจัดมหาดเล็กข้าหลวงเดิมที่เฝ้าพระฉากเป็นทหารมหาดเล็กขึ้นอีกพวก ๑ เมื่อปลายปี ๒๔๑๑ นั้น

ทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิมพวกนี้มีตัวทหารอยู่ ๒๔ คน จึงเรียกกันว่า “ทหาร ๒ โหล” มีนายทหารคนหนึ่งเป็นผู้ควบคุมอย่างชั้นนายหมู่ คือ นายเจียมมหาดเล็กข้าหลวงเดิมผู้หนึ่งซึ่งภายหลังได้เป็นพระพรหมประสาทศิลป

ทหารมหาดเล็กพวกนี้เดิมทียังไม่มีน่าที่รักษาการอันใด และไม่มีเวรผลัดเปลี่ยนประจำการอย่างใด ถึงเวลาเช้าเย็นมาประชุมกันฝึกหัดท่าทหารเท่านั้น และโปรดเกล้า ฯ ให้คัดเลือกนายทหารในกรมทหารน่านายหนึ่งซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า “นายดาบ” มาเป็นครูฝึกหัดทหารมหาดเล็กพวกนี้ คือนายดาบเล็กซึ่งภายหลังได้เป็นนายพันตรีหลวงรัตรณยุทธ ครั้นพ้นเวลาฝึกหัดแล้วก็เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระบรมมหาราชวัง ถึงเวลาเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย ก็มีตำแหน่งเฝ้าในหมู่มหาดเล็ก และกระทำราชการตามน่าที่เดิมในพระฉาก

เมื่อการผีกหัดเจริญขึ้นแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าแถวยืนรับเสด็จในเวลาเสด็จออกพระราชาณาพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย และต่อมาได้มีน่าที่การแห่ตามเสด็จณะสถานที่ต่าง ๆ ด้วย แต่ยังไม่มีระเบียบแน่นอนนัก ลักแต่ว่ามีมหาดเล็กเป็นทหารขึ้นพวก ๑ เท่านั้น

ครั้นถึงปี ๒๔๑๓ ทรงพระราชปรารภถึงพวกมหาดเล็กข้าหลวงเดิมที่มีอยู่แล้วนั้นว่ายังมีตัวน้อยนัก และยังไม่เป็นหลักฐานที่จะกระทำการให้เกิดผลกว้างขวางสืบต่อไป ทรงพระราชดำริเห็นว่าตามพระราชประเพณีแต่โบราณมา เมื่อเวลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินงานพระราชสงคราม มหาดเล็กก็มีน่าที่ถืออาวุธโดยเสด็จในกระบวนทัพ แม้แต่ไม่ใช่เวลาศึก มหาดเล็กก็ยังได้มีน่าที่ชิดดาบเดินเข้าคู่กับแถวตำหรวจในกระบวนเสด็จพยุหยาตรา นับว่ามีฐานะเช่นทหารอยู่พวก ๑ สมควรจะคัดเลือกมหาดเล็กหลวงทั่วไป จัดขึ้นเป็นทหารรักษาพระองค์พวก ๑ ได้ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) จางวางมหาดเล็ก คัดเลือกบรรดาบุตร์ราชตระกูลและบุตร์ข้าราชการหนุ่มๆ ซึ่งเป็นมหาดเล็กหลวงทั้ง ๔ เวร (คือเวรศักดิ์ เวรสิทธิ์ เวรฤทธิ์ เวรเดช) ในชั้นนี้มีจำนวนที่คัดเลือกได้รวม ๗๒ คน ตั้งเป็นกองทหารมหาดเล็กขึ้นพวก ๑ สำหรับรักษาพระองค์อันใกล้ชิดเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยสนิทสนม และพวกทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิม หรือที่เรียกว่าทหาร ๒ โหดเดิมทั้ง ๒๔ คนนั้น ก็รวมเข้าสมทบอยู่ในพวกที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ด้วย

ส่วนการบังคับบัญชานั้น ตั้งแต่เริ่มต้นตั้งกองทหารมหาดเล็กขึ้นมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิศริยยศเป็นนายพันเอกและตำแหน่งผู้บังคับการ ซึ่งในสมัยนั้นยังใช้นามยศทหารอยู่เป็นอย่างอังกฤษเรียกว่า "คอลอเนล" ทรงพระราชอุตสาหะจัดการและกระทำพระราชกิจในการบังคับบัญชากองทหารนี้ด้วยพระองค์เอง เป็นการพิเศษผิดกว่ากรมทหารอื่น ๆ ได้เสด็จยังที่อยู่ของทหารและประทับทรงกระทำพระราชกรณียกิจณะที่บัญชาการอยู่เนือง ๆ และโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) เป็นผู้บังคับดูแลกำกับการให้เป็นไปตามกระแสพระบรมราชโองการ (ทำนองเช่นตำแหน่งรองผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กในทุกวันนี้) มีตำแหน่งยศทหารเป็นนายพันโท ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า "ลุตเตแนลคอลอเนล" โปรดเกล้า ฯ ให้นายพันโทเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) แต่ยังเป็นนายราชานัตยานุการเป็นปลัดกอง เรียกว่า "แอดยุแตนต์" นอกนั้นทรงตั้งแต่งทหารพวกนี้เป็นจ่านายสิบ เรียกว่า "ซายันต์เมเยอร์" ๖ นาย นายสิบเอก เรียกว่า "ซายันต์" ๖ นาย แบ่งทหารเข้าเวรประจำการเป็น ๓ ผลัด ๆ ละ ๗ วัน

ราชการที่ต้องกระทำนอกจากสำหรับเข้ากระบวนตามเสด็จแล้ว มีการฝึกหัดเป็นพิเศษ โปรดเกล้า ฯ ให้นายดาบเอ็กครูทหารเดิมนายหนึ่งและให้คัดเลือกนายดาบกรมทหารน่ามาเพิ่มเติมเป็นครูฝึกหัดอีก คือนายดาบเริกซึ่งภายหลังเป็นนายร้อยเอกหลวงวิชิตชาญศึก ๑ นายดาบลีซึ่งภาย

หลังเป็นนายร้อยเอกขุนยุทธไกรรณการ ๑ นายดาบรอด ๑ รวมเป็น ๔ นายด้วยกัน มาฝึกหัดทหารมหาดเล็กพวกนี้ ตามระบวนยุทธวิธีและคำบอกทหารเป็นอย่างอังกฤษ เหมือนอย่างแต่เดิมซึ่งนายดาบพวกนี้ได้รับความรู้มาแต่ก่อนแล้ว

ส่วนเครื่องอาวุธยุทธาภรณ์ที่ใช้ก็เป็นอย่างประณีต (ซึ่งจะได้กล่าวพิศดารในที่อื่น) การกินอยู่บริบูรณ์เป็นสุขสบายมาก ด้วยเดชะพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ชุบเลี้ยงและทรงเอาเป็นพระราชธุระดอดส่องอยู่ทั่วไป เป็นเหตุให้พระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ตลอดจนสามัญชนที่มีสกุลเป็นหลักฐาน มีความชื่นชมยินดีส่งบุตรหลานเป็นอันมากเข้ารับราชการเป็นทหารมหาดเล็กตามพระราชนิยม และโปรดเกล้า ฯ ให้มีธูปเทียนดอกไม้ถวายตัวเช่นธรรมเนียมมหาดเล็ก และเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้ในตำแหน่งมหาดเล็กหลวง

บรรดาผู้ที่มีอายุย่อมเยาว์โปรดเกล้า ฯ ให้แยกออกเป็นพวก ๑ ต่างหาก ไม่ต้องมีน่าที่ประจำกองทหาร เป็นแต่ชั่วมีการฝึกหัดเช่นนักเรียนทหาร พวกทหารมหาดเล็กชั้นเด็กนี้ มีนายเหมามหาดเล็กบุตร์เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน (วอน บุนนาค) คือหลวงจักรยานานุพิจารณ์ (เหมา บุนนาค) เป็นหัวน่า และพวกทหารมหาดเล็กไล่กาเดิมบางคนเมื่อเติบโตขึ้นแล้วก็ยกมาสมทบในพวกนี้ต่อไปด้วย ทั้ง ๒ พวกนี้เมื่อ

มีอายุมากขึ้น โดยมากก็ได้เข้ารับราชการในกรมทหารมหาดเล็กสืบมา การที่มีทหารมหาดเล็กชั้นเล็กเช่นนี้ก็เป็นธรรมเนียมสืบมา เช่นมีพวกที่เรียกว่า "ทหารสก๊อต" สำหรับแห่โสกันต์เป็นต้นในชั้นหลัง

ครั้นถึงปี ๒๔๑๔ จำนวนทหารมหาดเล็กค่อยมีมากขึ้น โปรดเกล้า ฯ ให้จัดเป็นกองร้อย เรียกว่า "กอมปนี" ชั้นแรกจัดเป็น ๒ กองร้อย คือ กองร้อยที่ ๑ และกองร้อยที่ ๒ ต่อมามีจำนวนทหารมากยิ่งขึ้นตามลำดับ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดระเบียบใหม่เป็น ๖ กองร้อย แบ่งเป็นเวร ๓ ผลัด ๆ ละ ๒ กอง รับราชการประจำผลัดละ ๑ เดือน กองร้อยที่ ๑ กับที่ ๒ เข้าเวรพร้อมกัน ที่ ๔ กับที่ ๕ เข้าเวรพร้อมกัน ที่ ๓ กับที่ ๖ เข้าเวรพร้อมกัน ยกเลิกเวรอย่างเดิมผลัดละ ๗ วันนั้นเสีย

อัตรากองทหารในกองร้อย ๑ ซึ่งจัดได้ในเวลานั้น มีพลทหารเพียงกองละ ๘๘ คน นายทหารประจำกองร้อยนั้น มีตำแหน่งผู้บังคับกองเรียกว่า "นายตาบ" ๑ จ่านายสิบผู้ผูกหัดเรียกว่า "คอเลอร์ดริลซายันต์" ๑ นายสิบเอกเรียกว่า "ซายันต์" ๔ นายสิบโทเรียกว่า "กอปอรัล" ๔ ผู้ที่เป็นนายตาบบังคับกองร้อยชั้นแรกดังนี้ กองร้อยที่ ๑ นายทุ้ย บุตร์เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี (ทัวม บุนนาค) คือพระยาราชานุประพันธ์ (ทุ้ย บุนนาค) กองร้อยที่ ๒ นายบุศย์บุตร์เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุณย์รัตพันธุ์) คือพระยาอภัยรณฤทธิ์ (บุศย์ บุณย์รัตพันธุ์) กองร้อยที่ ๓ นายเจ็กบุตร์พระยาเพ็ชร์พิไสย (จิ๋น จารุจินดา) คือนายพลโท

พระยาเทพอรชุณ (เจ๊ก จารุจินดา) กองร้อยที่ ๔ นายต้นบุตร์พระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ อัมรานนท์) คือนายพันเอกพระยาศักดาภิเดชวรฤทธิ์ (ต้น อัมรานนท์) กองร้อยที่ ๕ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ คือนายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช กองร้อยที่ ๖ นายเจิมบุตร์พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แส่ง ชูโต) คือนายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แส่งชูโต) และมีตำแหน่งนายทหารผู้ช่วยพลรบอีกด้วย นายจันบุตร์พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แส่ง ชูโต) คือพระยาสุนทรสงคราม (จัน แส่งชูโต) เป็นเจ้าพนักงานใช้จ่ายหรือสมุห์บาญชีเรียกว่า "เปมาส์เตอร์" ๑ ขุนประสิทธิ์อักษร คือพระวรภัณฑ์พลากร (ทิบ ชาตะบัทมะ) เป็นเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์หรือการโรงทหารเรียกว่า "ควอเตอร์มาส์เตอร์" ๑ หม่อมเจ้าสายในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๒) กรมหลวงวงษาธิราชสนิท คือนายพลเรือโทพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์ เป็นนายแพทย์ เรียกว่า "เซอเยอน" ๑ ขุนมหาสิทธิโวหาร คือพระสารสาตรพลขันธ์ (สมบุญ) เป็นผู้แสดงธรรมเรียกว่า "แชบเลน" ๑ บรรดานายทหารผู้ช่วยพลรบทั้งนี้เป็นกองกลางไม่มีเวร มีน่าที่มาทำการเป็นเวลา ต่อมามีนายสิบใช้จ่ายเรียกว่า "เปซายันต์" เพิ่มขึ้นในกองร้อยอีกกองละ ๑ นาย

เมื่อได้ทรงจัดการทหารมหาดเล็กพอมีหลักฐานเรียบร้อยขึ้นเช่นนี้แล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ขนานนามกองทหารนี้ว่า "กรมทหารมหาดเล็กราชวัล

ฉภรักษาพระองค์" แต่นั้น มาจำว่า "ราชวัลลภ" นั้นแปลว่า "ที่รักสนิทคุ้นเคยของพระราชา"

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงมีอัตราสูงกว่ากรมทหารทั้งปวง ทั้งอาหารการกินก็บริบูรณ์ยิ่ง โปรดเกล้า ฯ ให้คุณหญิงสุ่นภรรยาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน โชติกเสถียร) แต่เมื่อยังเป็นพระนรนารถภักดี เป็นผู้ตั้งโรงครัวเลี้ยง

ส่วนเครื่องอาวุธยุทธาภรณ์ก็ได้เปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ และแก้ไขเพิ่มเติมขึ้นอีกมากในตอนปลายปีนี้ เพราะว่าในเวลาเสด็จพระราชดำเนินประเทศอินเดีย ทรงเครื่องแบบทหารมหาดเล็กนั้น พร้อมทั้งบรรดานายทหารผู้ที่ตามเสด็จด้วย ในสมัยนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ซึ่งในขณะนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่ มีเกียรติศักดิ์แต่งพระองค์เครื่องยศชั้นนายร้อยโท ซึ่งเรียกว่า "อุตเตแนนต์" นั้นเป็นพิเศษด้วย

ครั้นถึงปี ๒๔๑๕ มีพระราชประสงค์จะให้พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงพระเยาว์ และบุตรหลานราชตระกูลและข้าราชการได้รับความศึกษาวิชาไว้เป็นประโยชน์ในราชการสืบไป โปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งสถานที่สอน

ภาษาอังกฤษมีฝรั่งเป็นครูชื่อ "ฟรานซิล ยอร์ช แปตเตอร์ซัน" อยู่ในความปกครองของในกรมทหารมหาดเล็กจัดการ ตัวครูฝรั่งแต่งเครื่องยศทหารมหาดเล็ก เป็นโรงเรียนพิเศษเกิดขึ้นใหม่ในกรมนี้แห่งหนึ่ง จัดสถานที่สอนภาษาไทยอยู่ในความปกครองของ กรมทหาร มหาดเล็กเหมือนกันอีกแห่งหนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่เมื่อยังเป็นหลวงสารประเสริฐเป็นครู มีเครื่องแต่งตัวอย่างหนึ่งสำหรับผู้เป็นอาจารย์ฝ่ายไทยนั้น มีพระบรมวงศานุวงศ์และบุตรหลานราชตระกูลและข้าราชการที่ย่อมเยาว์ เข้าเรียนแบ่งกันเป็น ๒ ภาคตามใจสมัค ภายหลังนักเรียนพวกนี้ก็ได้รับราชการในกรมนี้ต่อมาเป็นอันมาก และที่ได้มามีตำแหน่งเป็นนักเรียนนายร้อยที่เรียกกันในเวลานั้นว่า "คะเด็ต" ทหารมหาดเล็ก และที่เกี่ยวข้องกับกรมนี้ก็มีมาก ควรยกขึ้นกล่าวเช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิชาดา ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ ๑ ถ้วนแต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอและยังไม่ได้ทรงกรมทุกพระองค์

ครั้นถึงปี ๒๔๑๖ โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งตำแหน่งนายทหารสัญญาบัตร์เพิ่มเติมขึ้นอีกทั้ง ๖ กองร้อย เป็นอัตรากองร้อย ๑ มีนายร้อยเอกเรียกว่า "กับตัน" ๑ นายร้อยโทเรียกว่า "ลุดเตแนนต์" ๑ นายร้อยตรีเรียกว่า "เอนไซน์" ภายหลังเรียกว่า "สับลุดเตแนนต์" ๑ และมีนายทหารประทวน คือจ่านายสิบเรียกว่า "ซายันต์เมเยอร์" ๑

บรรดานายทหารสัญญาบัตร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร์นามบรรดาศักดิ์ ให้มีนามเทียบตำแหน่งกรมมหาดเล็กนายดาบเดิมซึ่งเป็นนายร้อยเอกชั้นนายเวรเป็นจมื่น ๖ นายคือ กองร้อยที่ ๑ เป็นจมื่นสุรเดชรณชิต ๑ กองร้อยที่ ๒ เป็นจมื่นสุรฤทธิ์พฤฒิไกร ๑ กองร้อยที่ ๓ เป็นจมื่นวิชิตไชยศักดาวุธ ๑ กองร้อยที่ ๔ เป็นจมื่นวิไชยยุทธเดชาคนี ๑ กองร้อยที่ ๕ เป็นจมื่นศรีรณรงค์วิไชย ๑ กองร้อยที่ ๖ เป็นจมื่นสราภัยสฤษดิการ ๑ แต่ตำแหน่งจมื่นศรีรณรงค์วิไชยนั้นงดไว้ เหตุว่าตำแหน่งนายร้อยเอกในกองร้อยที่ ๕ นั้น โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ คือนายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดชรับราชการอยู่

ส่วนนายร้อยโทเทียบตำแหน่งจ่ามหาดเล็กเป็นหลวง ๖ นายคือ กองร้อยที่ ๑ เป็นหลวงสาตราธิกรณฤทธิ์ ๑ กองร้อยที่ ๒ เป็นหลวงวิทยาธิกรศักดิ์ ๑ กองร้อยที่ ๓ เป็นหลวงสรจักรานุกิจ ๑ กองร้อยที่ ๔ เป็น

หลวงสรสิทธยานุการ ๑ กองร้อยที่ ๕ เป็นหลวงศิลปสารสราวุธ ๑ กองร้อยที่ ๖ เป็นหลวงศัลยุทธวิธีกรรม ๑

นายร้อยตรีเทียบตำแหน่งหุ้มแพรมหาดเล็กเป็นนาย (มีชื่อ) ๖ นายคือ กองร้อยที่ ๑ เป็นนายพิศลยุทธการ ๑ กองร้อยที่ ๒ เป็นนายพิศาลยุทธกิจ ๑ กองร้อยที่ ๓ เป็นนายสรการฤทธิรณ ๑ กองร้อยที่ ๔ เป็นนายสรพลเรืองเดช ๑ กองร้อยที่ ๕ เป็นนายประจนณรงค์ฤทธิ์ ๑ กองร้อยที่ ๖ เป็นนายประจันสุษดิการ ๑ แต่ตำแหน่งนายประจนณรงค์ฤทธิ์นั้นงดไว้ เหตุว่าตำแหน่งนายร้อยตรีในกองร้อยที่ ๕ โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชยรับราชการ

ส่วนตำแหน่งผู้ช่วยพลรบที่เป็นนายทหารสัญญาบัตรนั้น มีนามบรรดาศักดิ์เป็นหลวง คือผู้สอนธรรมตรงกับตำแหน่งซึ่งบัดนี้เรียกว่าอนุศาสนาจารย์นั้นเป็นหลวงสุรสาตรพลขันธ์ ๑ เจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์เป็นหลวงวรภัณฑ์พลาการ ๑ เจ้าพนักงานใช้จ่ายเป็นหลวงอังคนิศรพลารักษ์ ๑ ภายหลังเลื่อนเป็นพระทั้ง ๓ นาย ตำแหน่งนายแพทย์นั้นยังไม่มีนามบรรดาศักดิ์เหตุว่าโปรดเกล้า ฯ ให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์แต่เมื่อยังเป็นหม่อมเจ้าสายได้รับราชการอยู่ในเวลานั้น ต่อมาได้มีตำแหน่งนายแพทย์เป็นหลวงดำรงแพทยาคุณขึ้นภายหลัง ทั้งเมื่อหมอบีเตอร์กาแวนได้รับราชการเป็นแพทย์หลวงแล้วก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีตำแหน่งรับราชการในกรมนี้ และได้แต่งตัวเครื่องยศนายทหารมหาดเล็กด้วย

ในการพระราชทานสัญญาบัตรนายทหารมหาดเล็กครั้งแรกนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้จัดการมีพิธีพิเศษเป็นเกียรติยศ คือมีการประชุมนายทหารแต่งเต็มยศ เสด็จประทับพระราชบัลลังก์ณะโรงทหาร ทรงพระแสงขรรค์ไชยศรีพาดบนบ่านายทหารทั้ง ๒ ข้างก่อน แล้วจึงพระราชทานสัญญาบัตรต่อไป เหมือนกับที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัตยุบันนี้ทรงกระทำแก่ผู้รับพระราชทานถานันดรเสนางคบดีและมหาโยธินแห่งเครื่องราชอิศริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี เป็นแบบช้างยุโหรปว์ลัยที่นับว่าทำพิธีอย่างนี้หมายความว่ารับเข้าในชณะผู้มีศักดิ์ซึ่งเรียกตามภาษาอังกฤษว่าไน้ต์ (Knight) และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องยศ คือโต๊ะถมตะทองรองหีบหมาก ๑ กาน้ำถมตะทอง ๑ หีบหมากนากอย่างใหญ่ ๑ และให้มีเกียรติยศใช้เรือกันยาตามเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนเรือยาวได้ เช่นมีการเสด็จพระราชทานกระจูนทางชลมารคเป็นต้น ส่วนชั้นนายสิบก็ได้พระราชทานหีบหมากนากอย่างย่อมเป็นเครื่องยศ และใช้เรือยาวอย่างที่เรียกว่าเรือโถงได้ด้วย

ลำดับนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายทหารในกรมทหารมหาดเล็กมีตำแหน่งเป็นราชองครักษ์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “ราชเอดเดอแกมป์” ผู้ที่รับตำแหน่งเช่นนี้ มีเครื่องแต่งตัวอีกอย่างหนึ่งเป็นพิเศษ และแต่งเครื่องแบบประจำกรมตามเดิมได้ด้วย และคงมีตำแหน่งกระทำการตามหน้าที่ในกรมอยู่ตามเดิม ในครั้งแรกโปรดเกล้า ฯ ให้นายร้อยเอกพระเจ้า

น้องยาเธอ พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ คือ นายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุทมเดช แต่เมื่อยังทรงเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๕ อยู่นั้น เป็นราชองครักษ์แต่องค์เดียว ภายหลังนายพลโทพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) หัวน่านายทหารผู้ใหญ่ในกรมนี้อีกนายหนึ่ง กับทั้งพระยาราชานุประพันธ์ (ทุ้ย บุนนาค) ได้รับตำแหน่งราชองครักษ์นี้

ในชั้นต้นตำแหน่งราชองครักษ์ก็ไม่มีน่าที่อันใดนัก คล้ายกับพระราชทานเกียรติศักดิ์เพิ่มขึ้นเป็นพิเศษ ต่อมาได้มีขึ้นอีกหลายนาย เป็นผู้ที่มีตำแหน่งประจำกองทหารบ้าง เป็นพิเศษซึ่งไม่ได้เป็นนายทหารประจำกรมนั้นบ้าง แต่เมื่อผู้ใดได้มีตำแหน่งเป็นราชองครักษ์ไซร้ ก็แต่งเครื่องยศราชองครักษ์นั้นเป็นพิเศษได้ มีสังกัดและรับเงินเดือนอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก ภายหลังเมื่อมีจำนวนราชองครักษ์มากขึ้น จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดเป็นเวรมีน่าที่รับราชการอีกพแนกหนึ่ง ซึ่งจักได้กล่าวต่อไปตามลำดับ นับว่าราชองครักษ์ชนิดนี้มีสืบมาช้านาน จนถึงตั้งกรมยุทธนาธิการแล้ว และภายหลังได้มีกรมราชองครักษ์ตั้งขึ้นใหม่ แล้วจึงได้เลิกไม่เกี่ยวข้องอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็ก

อนึ่งในปีนี้นายพันโทพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) ถึงอนิจกรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายราชานัตยานุหาร (พร บุนนาค) เป็นพระยาภาสกรวงศ์จางวางมหาดเล็ก และให้เป็นนายพันโทในกรมทหาร

มหาดเล็ก กระทำน่าที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีแต่เดิมมา ให้นายดาบเล็ก ครูฝึกหัดทหารเดิมเป็นหลวงรัตรณยุทธ์ มียศทหารเป็นนายพันตรีเรียกว่า "เมเยอร์" กระทำน่าที่พระยาภาสกรวงศ์แต่ก่อน

ในปีนั้นบันดาล "แกตลิง" ที่สั่งเข้ามาถึงหลายกระบอก โปรดเกล้า ฯ ให้แบ่งทหารในกรมนี้ทุกกองร้อย ฝึกหัดจัดขึ้นเป็นกองปืนกลกอง ๑ นายพลโทพระยาเทพอรชุน (เจ็ก จารุจินดา) แต่เมื่อยังเป็นนายร้อยเอก จมื่นวิชิตไชยศักดาวุธเป็นผู้บังคับการ แต่เป็นไปไม่ช้านานนัก ก็ย้ายการปืนกลนี้ไปอยู่ในกองทหารกรมแสง ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์ทรงบังคับบัญชาจัดการขึ้นภายหลัง

ครั้นถึงปี ๒๔๑๗ โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกองทหารม้าขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กกอง ๑ เรียกว่า "ตรุบ" โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอเป็นผู้บังคับกอง มียศทหารเป็นนายร้อยเอกที่เรียกกันในเวลานั้นว่า "กัปตัน" มีนายทหารสัญญาบัตร์อีก ๑ นาย ยศนายร้อยโทเรียกว่า "ฤตเตแนนต์" มีจ่านายสิบ ๑ นายสิบเอก ๔ นายสิบโท ๔ พลทหาร ๔๘ คน มีเครื่องอาวุธยุทธาภรณ์อีกอย่างหนึ่ง

ครั้นถึงปี ๒๔๑๘ โปรดเกล้า ฯ ให้คัดเลือกบรรดาพลทหารมหาดเล็กที่เป็นช่าง จัดตั้งกองทหารช่างขึ้นในกรมนี้อีกกอง ๑ เรียกว่า "กองทหาร

อินยิเนีย” โปรดเกล้า ฯ ให้พระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี) แต่เมื่อยังเป็นนายนกแก้วทหารมหาดเล็กนั้น เป็นหลวงสโมสรพลการผู้บังคับกอง มียศทหารเป็นนายร้อยโท หม่อมราชวงศ์แดงคือนายร้อยเอก หม่อมเทวาธิราช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา ณกรุงเทพ) เป็นนายร้อยตรีผู้ช่วย ๑ นายทัดทหารมหาดเล็กคือนายพลโทพระยาสโมสรสรรพการ (ทัด ศิริสัมพันธุ์) เป็นนายสิบนำทางเรียกว่า “ไปโอเนียซายันต์” ๑ และมีนายสิบเอก ๔ นายสิบโท ๔ พลทหาร ๖๐ สำหรับกระทำการช่างทหารในกรมนี้ ครั้นเมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้จัดหอกองคอเดียเป็นพิพิธภัณฑ์สถานที่เรียกว่า “มิวเซียม” ในเวลานั้น กองทหารช่างนี้มีน่าที่จัดการตามความแนะนำของฝรั่งผู้หนึ่งชื่อว่า “อาลาบาส์เตอร” อยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็ก ทั้งได้ฝึกหัดวิชาทำแผนที่ขึ้นในกองทหารช่างนี้เป็นเริ่มต้นมา เครื่องอาวุธยุทธาภรณ์ของกรมทหารช่างนี้ ใช้อย่างเดียวกับทหารราบ ผิดแปลกก็แต่เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบวิชาช่างอีกหลายประการ

ทหารช่างพวกนี้ไม่ได้มีน่าที่ทำการแต่ฉะเพาะวิชาทหารในขบวนยุทธวิธี สรรพการช่างเบ็ดเตล็ดสำหรับกรมก็ได้กระทำทั้งสิ้น เช่นเครื่องสาตราวุธยุทธภัณฑ์และอาภรณ์เบ็ดเสร็จที่ควรกระทำได้ มีการแก้ไขอาวุธและทำหมวกทำเข็มขัดคันชีพเป็นต้น (คล้ายคลึงกับน่าที่กรมช่างแสง

ทหารบกปนกับการโรงงานของกรมยกรบัตร์ทหารบกและกรมเกียกกายทหารบกในสมัยนั้น) เหตุฉะนั้นมีผู้ที่มีวิชาและชำนาญการช่างต่าง ๆ เป็นนายทหารเพิ่มเติมขึ้นตามลำดับ เช่นนายร้อยโทหม่อมเจ้ากระจ่างในกรมหมื่นกระษัตริย์ศึกดิเดชเป็นต้น

อนึ่งในสมัยนั้นได้โปรดเกล้า ฯ ให้จัดทหารฝึกหัดแตรวงเป็นกอง ๑ ต่างหาก แต่เดิมพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ซึ่งบังคับกองร้อยทหารราบที่ ๕ ได้ทรงกำกับกองแตรวงนี้ ภายหลังโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร คือนายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นนักเรียนทหารอยู่ในกรมนี้ เป็นนายร้อยตรีบังคับการกองแตรวงนั้น และมีนายพันตรีพระวาทิตบรเทศ (ม.ร.ว. ชิต เสนีวงศ์ณกรุงเทพ) แต่เมื่อยังเป็นหม่อมราชวงษ์ชิต ผู้ซึ่งเป็นหลักรู้วิชาแตรดีเป็นนายแตรวงเรียกว่า "แบนด์มาสเตอร์" มียศทหารเท่าชั้นจ่านายสิบ

ส่วนผู้ช่วยพลรบในตำแหน่งอื่น ๆ ที่ยังไม่พอเพียง โปรดเกล้า ฯ ให้เพิ่มตำแหน่งขึ้นอีก คือนายแพทย์สัตว์ ๑ ซึ่งเดิมหม่อมเจ้ากันเป็นผู้รักษาช้างม้าของหลวงอยู่เดิม และต่อมาเป็นหม่อมราชวงษ์โต มนตรีกุลณกรุงเทพ รวมกันเป็นอัตวแพทย์ในกองทหารม้ากรมนี้ ๑ นายสิบพลำมรง ๑ นายสิบภารโรง ๑ เสมียนเวร ๑ รวมอยู่ในเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์

อนึ่ง ในปีนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร์ยศทหารในกรมทหารมหาดเล็กแก่จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ผู้ซึ่งได้โปรดเกล้า ฯ ให้แต่งพระองค์เครื่องยศนายร้อยโทในกรมนี้แต่ก่อนนั้น เป็นนายพันโทพิเศษ ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า "ลุตเตอแนนต์คอลอเนลบริเว็ตแรงก์" อันนับว่าเป็นเริ่มต้นแรกมีนายทหารพิเศษซึ่งได้รับสัญญาบัตร์เกิดขึ้นในกรมนี้เป็นธรรมเนียมสืบต่อมา

ครั้นถึงปี ๒๔๑๙ โปรดเกล้า ฯ ให้จัดการเปลี่ยนแปลงกองทหารม้าในกรมนี้ใหม่ แบ่งออกเป็น ๒ หมวด คือ มีหมวดที่ ๑ เรียกว่า "ตรุบ ๑" หมวดที่ ๒ เรียกว่า "ตรุบ ๒" เพิ่มนายร้อยโทอีกนาย ๑ มีนายร้อยตรีเรียกว่า "คอรเน็ต" ขึ้นอีก ๒ นาย หมวด ๑ คงมีนายร้อยโท ๑ นายร้อยตรี ๑ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๒ นายร้อยเอกพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์เป็นผู้บังคับกองอยู่ตามเดิม แต่มียศทหารเป็นนายพันตรี และมีตำแหน่งนายร้อยเอกขึ้นใหม่อีกนาย ๑ คือ หลวงสุริยามาตย์ (ต่วน คฤหเดช) แต่เมื่อยังเป็นหลวงสรสิทธยานุการอยู่นั้นได้รับตำแหน่งนี้ หมวดทหารม้าทั้ง ๒ นั้นรวมกันเป็นกองทหารม้าเรียกว่า "สควอดรอน" อยู่ในความบังคับบัญชาผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กอีกชั้นหนึ่ง

อนึ่งในปีนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขอัตราทหารประจำการในกรมทหารมหาดเล็กใหม่ เปลี่ยนเป็นให้เข้าเวร ๒ ผลัด ๆ ละ ๑ เดือน เวร ๑ มีทหารราบ ๓ กองร้อย ทหารม้า ๑ หมวด ทหารช่าง ๑ หมวด ทหารแตรวงไม่มีเวร การที่จัดอัตราเวรใหม่เช่นนี้ เหตุว่าในสมัยนี้บริบูรณ์ด้วยพลทหาร และได้จัดขึ้นหลายเหล่าดังกล่าวแล้ว

ครั้นถึงปี ๒๔๒๐ มีพระราชปรารภถึงกรมทหารมหาดเล็กที่ได้ โปรดเกล้า ฯ ให้จัดขึ้นแล้วแต่เดิมมา และได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมขึ้นก็หลายสิ่งหลายอย่างจนถึงกาลนี้ ได้ทรงพระราชอุสาหะปฏิบัติกิจการในน่าที่ผู้บังคับการกรมนี้ด้วยพระองค์เอง จนมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ เมื่อกรมได้ขยายการกว้างขวางขึ้น กิจการก็ย่อมมีมากขึ้น ส่วนพระราชกรณียกิจในการแผ่นดินก็มีมากหลาย ทรงพระราชดำริเกรงว่าจะทรงสอดส่องกิจการในกรมนี้ไปไม่ทั่วถึง ประการหนึ่งได้ทรงทราบตระหนักว่าความเป็นไปของกรมนี้ร่วงโรยลงหาเหมือนแต่ก่อนไม่ เป็นเหตุเพราะนายทหารโดยมากถือเปรียบแก่งแย่งกันไป การบังคับบัญชาไม่เป็นอันสิทธิ์ขาดลงไปได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขจัดการวิธีปกครองของกรมทหารมหาดเล็กเป็นอย่างใหม่ ความแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติเป็นข้อบังคับสำหรับกรมทหารมหาดเล็ก ลงวันศุกร เดือน ๙ ขึ้นค่ำ ๑ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๒๓๙ (คือ พ. ศ. ๒๔๒๐) นั้นแล้ว

วิธีปกครองอย่างใหม่นั้น คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรง พระอิศริยยศเรียกว่า " คอมมานดิงอินชีฟ " ทรงเป็นพระราชธุระบังคับการในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์สิทธิ์ขาดในที่คอดอเนดทั้งสิ้น ทรงตั้งผู้รับพระบรมราชโองการมาสั่งแก่ทหาร และนำการในโรงทหารชิ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เป็นผู้ตรวจตราทหารมิให้ทำผิดข้อบังคับ และเป็นที่ปฤกษาของนายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อย มีอำนาจที่จะตัดสินและสั่งการได้ตามข้อบังคับ และตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการนี้ไม่ยืนเป็นตำแหน่งสำหรับนายทหารผู้ใด ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ผู้ใดเป็นในขณะใดเพียงใด นายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อยและพลทหารต้องฟังคำสั่งของผู้รับพระบรมราชโองการนั้น ตามข้อกฎหมายแต่ที่ชอบที่ควร ถ้าผู้ใดได้รับเป็นที่ผู้รับพระบรมราชโองการไซร้ ถึงเป็นแต่นายทหารอยู่ในกองร้อยใด ๆ ต้องมียศเสมอนายทหารสัญญาบัตร์ชั้นนายพันโทหรือนายพันตรี มีเงินเดือนเพิ่มขึ้นอีก โปรดเกล้า ฯ ให้นายพันตรีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์รับตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการเป็นครั้งแรกในบัดนี้ และตำแหน่งนี้มีอยู่และต้องอยู่ประจำการในพระบรมมหาราชวังเสมอไป โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ซึ่งเป็นนายพันโทพิเศษเป็นผู้บังคับบัญชาดูผิดและชอบในกรมทหารมหาดเล็ก เมื่อถ้อยความเกิดขึ้นในทหารต่อทหารเอง หรือ

ทหารวิวาทกับผู้อื่น ถ้านายทหารผู้ใหญ่จะว่าไปไม่ตลอดก็ให้ส่งไปทูลปฤกษา และเป็นผู้รับรายงานบรรดาการในโรงทหารทั้งปวง และมีอำนาจที่จะตักเตือนว่ากล่าวนายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งทำความผิดต่าง ๆ เห็นการสิ่งใดที่จะเสียไปหรือจะเจริญขึ้น ประการใดให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ตั้งนายทหารผู้หนึ่งเป็นผู้ช่วยในพระองค์เรียกว่า "สตาฟ" สำหรับทำรายงานและบาญชีจำนวนทหารจำนวนของต่าง ๆ ในโรงทหารไปกราบบังคมทูล นายทหารผู้ช่วยนี้ต้องมานั่งณะห้องบัญชาการทุกวัน เพื่อจะได้พังการและนำความขัดข้องในโรงทหารไปกราบบังคมทูล และรับรับสั่งมาสั่งการในโรงทหาร ถ้ามีการสำคัญเกิดขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กประการใด สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ต้องเป็นหัวน่ามาประชุมในการนั้นด้วย ส่วนตำแหน่งนายพันโทประจำกรมนั้นต้องมานั่งณะห้องบัญชาการทุกวัน ราชการสิ่งใดในกรมมีขึ้น นายพันโทต้องช่วยผู้รับพระบรมราชโองการบังคับตามข้อกฎหมาย และเป็นที่ปฤกษาตัดสินถ้อยความที่ทหารมาร้องต่อผู้รับพระบรมราชโองการ ถ้าผู้รับพระบรมราชโองการจะมีที่ไปแห่งใดวัน ๑ ก็ดี ครึ่งวันก็ดี หรือป่วยไข้ นายพันโทต้องมาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ประจำทั้งกลางวันและกลางคืนแทนผู้รับพระบรมราชโองการในขณะนั้น มีอำนาจและน่าที่เหมือนผู้รับพระบรมราชโองการทุกประการ

ส่วนกองทหารนั้นในข้อบังคับครั้งนี้โปรดเกล้า ฯ ให้มีอัตราดังนี้

กองทหารราบกองร้อย ๑ มีพลทหาร ๑๐๐ คน แบ่งเป็น ๔ ส่วน ส่วน ๑ มี ๒๕ คนเป็นหมู่ ๑ เรียกว่า "เซกชัน" รวม ๔ หมู่ หมู่ ๑ มีนายสิบเอก ๔ นายสิบโท ๔ และในหมู่ ๑ นั้นแบ่งออกเป็น ๕ พวก อยู่ในนายสิบเอก ๓ พวก คือ ๑๕ คน นายสิบโท ๒ พวก คือ ๑๐ คน และทั้ง ๔ หมู่แบ่งออกอีกเป็น ๒ ส่วนคือส่วนละ ๒ หมู่ มีนายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๒ พลทหาร ๕๐ เป็นหมวด ๑ เรียกว่า "ดิวิชัน" แบ่งอยู่ในบังคับนายร้อยโทหมวด ๑ นายร้อยตรีหมวด ๑ แล้วจึงมีนายร้อยเอกบังคับรวมทั้ง ๒ หมวดเป็นกองร้อยเรียกว่า "กอมปนี" ๑ อนึ่งกองร้อย ๑ มีนายสิบใช้จ่ายเรียกว่า "เปซายันต์" ๑ สำหรับถือบาญชีจำนวนคนและเบิกจ่ายสิ่งของ ต้องเป็นตาเป็นใจของนายร้อยเอกผู้บังคับกองร้อย ส่วนตำแหน่งนายสิบตรีที่เรียกว่า "แอกติงกอปราล" นั้น ก็ให้คงมีอยู่ตามเดิม สำหรับแทนนายสิบบังคับหมู่บังคับพวกทั้ง ๔ ในเวลาป่วยไข้ เมื่อผู้ป่วยหายแล้วผู้แทนต้องกลับเป็นพลทหารตามเดิม

อัตราทหารประจำรับราชการเข้าเวร ๓ กองร้อย ออกเวร ๓ กองร้อย คือกองร้อยที่ ๑ กองร้อยที่ ๒ กองร้อยที่ ๓ เข้าเดือนหนึ่ง กองร้อยที่ ๔ กองร้อยที่ ๕ กองร้อยที่ ๖ เข้าเดือนหนึ่งนายทหารถัญญาบัตร์ทั้ง ๙ นายตามเวรต้องเข้าเวรขาดไม่ได้ แต่ยอมให้มีเวลาผลัดกันไปบ้าน เช่นกองร้อยที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ เข้าเวร วันแรกตั้งแต่เวลาฝึกหัดทหารเข้าแล้ว

นายร้อยเอกกองร้อยที่ ๑ นายร้อยโทกองร้อยที่ ๒ นายร้อยตรีกองร้อยที่ ๓ ไปได้จนถึงเวลา ๑๒ นาฬิกา ตั้งแต่เวลา ๑๒ นาฬิกา นายร้อยเอกกองร้อยที่ ๒ นายร้อยโทกองร้อยที่ ๓ นายร้อยตรีกองร้อยที่ ๑ ไปได้จนเวลา ๑๖ นาฬิกา ตั้งแต่เวลา ๑๖ นาฬิกาจนตลอดเวลาฝึกหัดทหารเข้าวันรุ่งขึ้นต้องอยู่พร้อมกันหมดทั้ง ๙ นาย พอหมดเวลาฝึกหัดทหารเข้าแล้ว นายร้อยเอกกองร้อยที่ ๓ นายร้อยโทกองร้อยที่ ๑ นายร้อยตรีกองร้อยที่ ๒ จึงไปได้จนเวลา ๑๒ นาฬิกา และวนเวียนกันดังนี้ตลอดไป นายสิบนั้นเวร ๑ มี ๒๔ คน มีกำหนดไปบ้านได้ ๗ วันครั้ง ๑ กองร้อย ๑ มี ๘ คนเปลี่ยนกันไปตั้งแต่เวลาฝึกหัดเข้าแล้วกองร้อยละ ๑ คน จนถึง ๑๖ นาฬิกาต้องกลับ เวียนกันไปดังนี้ทุกกองร้อย แต่นายสิบใช้จ่ายนั้นต้องอยู่รับราชการเสมอไป

กองทหารม้ามีกองร้อย ๑ เรียกว่า “สควอดรัน” มีจำนวนพลทหาร ๑๐๐ คนแบ่งเป็น ๒ หมวดเรียกว่า “ตรุบ” หมวด ๑ แบ่ง ๔ หมู่เรียกว่า “เซกชัน” หมู่ ๑ มีพลทหาร ๑๒ คน ในหมู่ ๑ มีนายสิบเอก ๑ นายสิบโท ๑ รวม ๔ หมู่มีนายสิบเอก ๔ นายสิบโท ๔ รวม ๑๖ คน และ ๔ หมู่นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ๆ ละ ๔ หมู่เป็นหมวด ๑ เรียกว่า “ตรุบ” หมวด ๑ มีนายร้อยตรีเรียกว่า “คอเน็ต” ๑ นายร้อยโท ๑ แบ่งกันบังคับเป็นชั้น ๆ เหมือนทหารราบ นายร้อยเอกได้บังคับทั้งกองร้อย มีนายสิบผู้ช่วยอีก ๒ คน คือนายสิบยุทธภัณฑ์เรียกว่า “ควอเตอร์มาสเตอร์ซายันต์” ๑ นายสิบใช้จ่ายที่เรียกว่า “เปมาสเตอร์ซายันต์” ๑ มีน่าที่เช่นทหารราบ

ที่กล่าวแล้ว และมีนายสิบสัตวแพทย์ที่เรียกว่า "เวิดเตอรินารีซายันต์" อีกคน ๑ เป็นพนักงานสำหรับตรวจโรครักษาม้าและเรื่องหญ้าม้าการเบ็ดเสร็จทั้งปวงในโรงม้า

กองทหารม้าเข้าเวรหมวดละ ๑ เดือนเหมือนทหารราบ แต่นายทหารนั้นมีน้อยตัวและมีเงินเดือนมาก จะไปบ้านไม่ได้ต้องอยู่เวรตลอดเดือน

กองทหารช่างมีนายร้อยโท ๑ นายร้อยตรี ๑ นายสิบนำทาง ๑ นายสิบใช้จ่าย ๑ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๔ มีเวรนอน โรงเวรละ ๗ วัน คือ เวร ๑ นายร้อย ๑ นายสิบผู้ช่วย ๑ นายสิบเอก ๑ นายสิบโท ๒ พลทหารคัดที่เป็นช่างต่าง ๆ อย่างละ ๒ คนนอนโรงเวลากลางวันต้องมาทำการพร้อมกัน และต้องเป็นพนักงานรักษาของในพิพิธภัณฑ์สถานที่เรียกว่า "มิวเซียม" นั้นด้วย

กองแตรวงมีพลแตรในอัตรา ๓๐ คน พลฝึกหัดอีก ๒๐ คนรวม ๕๐ คน เข้าเวร ๆ ละ ๒๕ คน มีนายแตรวงเรียกว่า "แบนด์มาสเตอร์" ๑ ยศเท่าจ่านายสิบ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๒ เข้าเวร ๆ ละ ๒ คน เวลากลางวันต้องสมทบกันฝึกหัดแตรวันละ ๓ ชั่วโมง เวลามีการเป่าแตรต้องระดมสมทบกันทั่วไป

ส่วนพนักงานกองกลางและผู้ช่วยพลรบนั้น ปลัดกรมที่เรียกว่า "แอดยุแตนต์" เป็นผู้สำหรับถือบาญชีกลางกองทหารต่าง ๆ ที่ได้มาเข้าเวร เวลาเช้าต้องมาฝึกหัดทหารแล้วทำการในห้องบัญชาการ และสำหรับแทน

ผู้บังคับการ และเป็นธุระว่ากล่าวนายพลำมรง และตรวจการตักเตือนนายกองทหารต่าง ๆ ในเรื่องอาวุธยุทธาภรณ์ และเป็นตุลาการช่วยผู้สอนธรรมชำระความทหาร

ผู้สอนธรรมแต่เดิมเป็นแต่พนักงานสั่งสอนธรรมมีงานน้อย ได้เพิ่มน่าที่ให้เป็นพนักงานประจำห้องบัญชาการ ทำงานกับนายเวรที่เรียกว่า "ออเดอลี่รูมเคลิก" ด้วย สำหรับเป็นผู้รักษากฎหมายข้อบังคับทหารทั้งปวง ถ้ามีคดีเกี่ยวข้องในกรมทหารหรือทหารต่อทหารเป็นความกันเอง ผู้สอนธรรมกับปลัดกรมเป็นผู้ชำระว่ากล่าวและปลูกษาโทษ สรรพหนังสือราชการในกรมที่จะต้องเก็บรักษาและโต้ตอบไปมา เป็นน่าที่ของนายเวรกับผู้สอนธรรมจัดการทำทุกอย่าง มีจ่านายสิบเรียกว่า "ซายันต์เมเยอร์" สำหรับกรมอีก ๒ นาย ผลัดเวรกันนอนในพระบรมมหาราชวังคนละ ๗ วัน ถ้าป่วยไข้นายเวรต้องอยู่แทน น่าที่จ่านายสิบเป็นผู้ถือบาญชีทหารนอนเวรประจำซอง ซึ่งกองยิ่นนำเสนอผู้รับพระบรมราชโองการและเป็นผู้ตรวจทหารนั้น ถ้ามีการเสด็จพระราชดำเนินแห่งใดต้องไปตามเสด็จด้วย และเป็นผู้ช่วยปลัดกรมผีกหัดทหารและทำบาญชีทหารที่ผีกหัดนั้น และบรรดาการในโรงนอกโรงสิ่งใด เมื่อผู้รับพระบรมราชโองการไปตรวจเองจ่านายสิบต้องไปด้วย ถ้าผู้รับพระบรมราชโองการไม่ได้ไป จ่านายสิบต้องไปตรวจทำรายงานยื่น เหมือนเป็นสาระวัดหรือจเรสำหรับรายงาน

หรือนายทหารคนสนิทของผู้รับพระบรมราชโองการ อาจจักใช้ให้ไปตรวจการทุกอย่างได้ ไม่ว่าการสิ่งใดในหมู่ใดกรมใดจ่านายสิบไปตรวจได้ตลอด จ่านายสิบต้องอยู่กับผู้รับพระบรมราชโองการเสมอไปขาดไม่ได้

ตำแหน่งเจ้าพนักงานใช้จ่าย มีพนักงานใช้จ่ายหรือสมุห์บาญชี ๑ นายสิบใช้จ่าย ๑ เป็นน่าที่สำหรับเบิกจ่ายเก็บเงินและทำบาญชีในกรม นอกจากมาทำการตามเวลาแล้ว ต้องผลัดเปลี่ยนกันนอนโรงคนละ ๗ วัน

ตำแหน่งเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์ มีเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์หรือยกรบัตร์ ๑ เป็นน่าที่ตรวจตราจัดการในโรงทหาร และตรวจเก็บจ่ายจัดการเครื่องอาภรณ์และเครื่องใช้สรอยทั้งปวงตลอดจนการกินอยู่ของทหาร มีนายสิบอยู่ในบังคับ ๓ นาย คือนายสิบยุทธภัณฑ์เรียกว่า "ควอเตอร์มาสเตอร์ซายันต์" ๑ มีน่าที่ตรวจตราจัดเครื่องอาภรณ์และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งปวง นายสิบรักษาอาวุธเรียกว่า "อาร์มเรอร์ซายันต์" ๑ มีน่าที่ตรวจตราจัดเข็มขัดคันชีพปืนดาบเป็นต้น บรรดาเป็นเครื่องสาตราอาวุธทั้งปวง นายสิบโรงทหารเรียกว่า "แบแร็กซายันต์" ๑ มีน่าที่ตรวจจัดการในโรงทหารและการกินอยู่ทั้งปวง พนักงานเหล่านี้นอกจากทำการตามเวลาแล้ว ต้องผลัดเปลี่ยนกันประจำนอนโรงเหมือนกัน

ตำแหน่งแพทย์พยาบาล มีนายแพทย์ที่เรียกว่า "เซอเยอน" ๑ ผู้พยาบาลที่เรียกว่า "ฮอสปิเตลเซอเยอน" ๑ เป็นน่าที่ตรวจรักษาพยาบาลทหารป่วย ต้องผลัดเปลี่ยนกันนอนโรงคนละ ๗ วัน และมีอัศวแพทย์

เรียกว่า "เวิดเดอรีนรีเซอเยอน" ๑ นาย สำหรับรักษาม้าในกรม กับทั้งช้างม้าและสัตว์อื่น ๆ ของหลวงทั่วไปด้วย

ส่วนการคุมขังคนโทษในกรมนี้ มีนายสิบผู้คุมเรียกว่า "โปรโวสซายันต์" ๒ นาย ผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันคนละ ๗ วัน

อนึ่งในกรมนี้มีคนงานสำหรับทำการใช้ การเช่นรักษาความสอาดเป็นต้น พวก ๑ เรียกว่า "เลขไพร่หลวงสำหรับกรมทหารมหาดเล็ก" มีตำแหน่งเจ้ากรม ๑ ปลัดกรม ๑ ได้ควบคุมตัวไพร่แบ่งเวรกันเข้าเดือนตามธรรมเนียมเลขไพร่หลวงทั่วไป

อัตราเงินเดือนกรมทหารมหาดเล็กในสมัยนี้มีกำหนดดังนี้ นายพันเอก ๑๖๐ บาท (ไม่มีตัวผู้ได้รับเงินเดือนนี้ เพราะเวลานั้นยศนายพันเอกในกรมนี้เป็นได้แต่ละเพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว) นายพันโท ๑๒๐ บาท นายพันตรี ๑๐๐ บาท นายร้อยเอก ๖๐ บาท นายร้อยโท ๔๘ บาท นายร้อยตรี ๔๐ บาท นายสิบชั้นที่ ๑ มีจ่านายสิบเป็นต้น ๒๔ บาท นายสิบชั้นที่ ๒ มีนายสิบเอกยุทธภัณฑ์เป็นต้น ๒๐ บาท นายสิบชั้นที่ ๓ คือนายสิบเอกบังคับหมู่เป็นต้น ๑๖ บาท นายสิบโท ๑๔ บาท พลทหาร ๑๐ บาท ที่กล่าวนี้เป็นอัตราทหารราบ ส่วนทหารม้าทหารช่างนั้น นายร้อยเอก ๘๐ บาท นายร้อยโท ๖๐ บาท นายร้อยตรี ๔๘ บาท นายสิบเอกยุทธภัณฑ์ ๒๔ บาท นายสิบเอกอัศวแพทย์ ๒๔ บาท พลทหาร ๑๒ บาท ทหารแตรเงินเดือนไม่มีอัตรา แต่มีกำหนด

ให้ใช้เท่าทหารราบเป็นอย่างกลาง เมื่อฝีมือดีจะขึ้นอย่างสูงเพียงเท่าทหารช่าง ถ้าฝีมือฝีกหัดยังต่ำอยู่ก็ให้ลดน้อยลงมาตามลำดับ บรรดานายทหารตำแหน่งใดๆ ซึ่งตั้งขึ้นเป็นนายทหารผู้ช่วยก็ดี หรือเป็นนายทหารประจำกองร้อยก็ดี ต้องเทียบเงินเดือนเพียงเท่ายศทหารเท่านั้น ถ้ามีความชอบจะเพิ่มเติมเงินเดือนขึ้นให้สูงกว่าอัตรานี้ ก็ต้องตั้งเป็นเพิ่มนอกอัตรา คือตั้งฎีกาเบิกว่าเงินเดือนตำแหน่งเท่านั้นเพิ่มนอกเท่านั้น ถ้าจักต้องลดเงินเดือนลงต่ำกว่าอัตรา ก็ว่าเงินเดือนในตำแหน่งเท่านั้นลดลงเสียเท่านั้นคงเท่านั้น ถ้าขาดเวรไม่ได้รับราชการในคราวเข้าเวร ได้รับเงินเดือนแต่กึ่งหนึ่ง

ราชองครักษ์ซึ่งเข้าเวรเป็นสัปดาหะ ได้รับเงินเดือนตามสัปดาหะที่เข้าเวร ๓๐ บาท ที่ออกเวร ๑๐ บาท ถ้าเข้าเวรเดือน ๑ เต็มทั้ง ๒ เวรตามกำหนดคงได้เงินเดือนในเดือนนั้น ๘๐ บาท ถ้าขาดเวรไปเวร ๑ คงได้ ๖๐ บาท ถ้าไม่ได้เข้าเวรเลยทั้งเดือนก็จะได้แต่สัปดาหะละ ๑๐ บาท เป็นเดือนละ ๔๐ บาทเท่านั้น

ในข้อบังคับกรมทหารมหาดเล็กครั้งนี้ มีวิธีจัดการและกระทำน่าที่ในตำแหน่งต่างๆ โดยพิศดาร จักขอยกขึ้นกล่าวไว้บ้างดังนี้

สถานที่ทำการณะโรงทหารกรมนี้ เปิดตั้งแต่เวลา ๑๐ นาฬิกา ถึง ๑๖ นาฬิกาทุกวัน ยกแต่วันโกนเปิดแต่ ๑๐ นาฬิกาถึง ๑๔ นาฬิกา

วันพระบิดที่ทำการ นอกจากนั้นแล้วแต่ผู้รับพระบรมราชโองการจะสั่งให้เปิดและบิดที่ทำการได้ตามควร

ผู้ที่ต้องมานั่งทำการเสมอนั้น คือ ผู้รับพระบรมราชโองการ ๑ นายพันโท ๑ ผู้สอนธรรม ๑ ปลัดกรม ๑ นายทหารผู้ช่วยของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ๑ จ่านายสิบ (สำหรับกรม) ๑ นายเวร ๑ รวม ๗ นายนี้ต้องประจำอยู่เสมอ นายทหารสัญญาบัตร์ในกองร้อยต่าง ๆ นั้น ผู้รับพระบรมราชโองการกำหนดนัดให้มาประชุมกัน หรือจะให้ผู้ใดผู้หนึ่งมาเวลาใดต้องมาประชุมเวลานน

เจ้าพนักงานใช้จ่ายและเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์ นั่งณะที่ทำการของตนต่างหาก มีกำหนดตามเวลาเช่นกล่าวแล้ว

ผู้รับพระบรมราชโองการต้องอยู่ประจำในพระบรมมหาราชวังทั้งกลางวันและกลางคืนขาดไม่ได้ ถ้าจะมีที่ไปแห่งใดช้าเร็วก็ดี ต้องให้นายพันโทหรือผู้สอนธรรมหรือปลัดกรมอยู่แทน ซึ่งจักขาดจากพระบรมมหาราชวังทั้ง ๔ นายไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าผู้ใดอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ให้ผู้นั้นบังคับการในน่าที่ผู้รับพระบรมราชโองการ ถ้าผู้สอนธรรมหรือปลัดกรมคนใดคนหนึ่งเป็นผู้อยู่แทน ต้องให้ราชองครักษ์พิเศษผู้หนึ่งผู้ใดช่วยเป็นที่ปฤกษา และให้มีอำนาจบังคับการด้วยเป็น ๒ คนทุกคราว ถ้าผู้รับพระบรมราชโองการป่วยไข้หรือมีการสิ่งใดที่จักต้องลาไปบ้านตั้งแต่ ๗ คืนขึ้นไป ต้องกราบถวายบังคมลา ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

แล้วจึงไปได้ ถ้าจักต้องมีที่ไปหรืออยู่บ้านถึงเดือน ๑ หรือป่วยไข้มาบังคับการไม่ได้ จักทรงตั้งผู้รับพระบรมราชโองการแทน ผู้รับพระบรมราชโองการเดิมนั้นต้องรับเงินเดือนแต่กึ่งหนึ่งในเดือนนั้น เอาเงินเดือนกึ่งหนึ่งนั้นมาเพิ่มผู้ที่ได้เป็นผู้รับพระบรมราชโองการแทน ตามแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเพิ่มเท่าใดไม่มีกำหนด ตำแหน่งราชองครักษ์นั้น ได้กล่าวมาแล้วตอนหนึ่ง ในเมื่อเริ่มแรกมีขึ้นเป็นพิเศษนะเพาะตัว ต่อนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์บ้าง ข้าราชการบ้าง โดยมากเป็นนายทหารประจำการในกรมนี้ เป็นราชองครักษ์ประจำการด้วยเป็นพิเศษบ้าง บรรดาผู้ที่เป็นราชองครักษ์ประจำการนั้น ต้องเข้าเวรเป็นสัปดาหะ เข้า ๗ วัน ออก ๗ วัน ในเวลาเข้าเวรต้องนอนประจำในพระบรมมหาราชวังขาดไม่ได้ ถ้าจะไปบ้านได้ก็ในเวลาเช้าสิ้นเวลาที่จักเสด็จพระราชดำเนินออกประพาศทรงรถแล้ว เวลาบ่ายข้าราชการเข้าเฝ้าต้องมาคอยฟังราชการ ถ้ามีแขกเมืองต้องคอยนำเข้าเฝ้า ถ้าไม่มีแขกเมืองเข้าเฝ้าต้องคอยเมื่อเวลาข้าราชการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเวลากลางคืนต้องเข้าเฝ้าด้วยขาดไม่ได้ เมื่อมานอนอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นในเวลากลางคืน ให้มีอำนาจบังคับทหารซึ่งอยู่รักษาการชั้นใน ถ้ามีราชการสิ่งใดขึ้นก็สั่งการได้ทุกอย่าง บรรดานายร้อยเอกซึ่งมาเข้าเวรอยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้น ให้มียศเป็นราชองครักษ์ได้ในขณะนั้น ๒ นาย (ทำนองราชองครักษ์เวรทุกวันนี้) เมื่อมีที่แห่งที่นำ ที่ตามเสด็จ

พระราชดำเนิน หรือนำแขกเมืองเข้าเฝ้าหรือราชการอื่น ๆ บรรดาผู้ที่มีน่าที่เป็นราชองครักษ์ต้องรับราชการเต็มที่ และได้รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มนอกเท่ากับราชองครักษ์ประจำการ เวลาออกเวรแล้วเป็นขาดกันไปคราวหนึ่ง

อนึ่งการตรวจทหารประจำซองในพระบรมมหาราชวังนั้นมีกำหนดกวดขันกันมาก ผู้รับพระบรมราชโองการต้องเป็นผู้ตรวจเอง จ่านายสิบเป็นผู้ถือบาญชี มีราชองครักษ์ซึ่งอยู่เวรนายหนึ่ง กับท่านพนักงานฝ่ายในคนหนึ่ง ออกไปกำกับตรวจด้วย ถึงกองร้อยใดนายร้อยเอกและนายสิบใช้จ่ายในกองร้อยนั้นเรียกทหารออกให้พนักงานตรวจ เมื่อตรวจคนจำหน่ายและคงมากน้อยเท่าใด จ่านายสิบจดและกาบาญชีได้ แล้วคัดยอดบาญชีส่งชื่อนายทหารสัญญาบัตร์ และนายทหารไม่มีสัญญาบัตร์ผู้ที่มาและผู้ที่ขาด กับทั้งจำนวนพลทหาร ยื่นต่อผู้รับพระบรมราชโองการมอบท่านข้างในผู้กำกับนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทุกคืนมิได้ขาด ท่านข้างในผู้มีน่าที่ออกตรวจทหารที่กล่าวไว้นั้น คือพระวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายี่เข่ง แต่เมื่อยังเป็นหม่อมเจ้าหญิงรับราชการอยู่ฝ่ายใน เป็นพระธิดาพระองค์เจ้าเพ็ชร์หึงในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสีหนาท ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้รับรับสั่ง สำหรับรับกระแสพระบรมราชโองการออกมาสั่งการเบ็ดเตล็ดข้างน่า ถ้าหม่อมเจ้ายี่เข่งไม่สามารถออกมาตรวจทหารได้ ก็มีท้าวนางหรือเฒ่าแก่ผู้อื่นเป็นผู้แทนออกมาตรวจเสมอไป

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ข้อบังคับกรมทหารมหาดเล็กครั้งนี้ มีข้อความแปลก ๆ เช่นนี้หลายข้อ รวมทั้งสิ้นมี ๗๑ ข้อ กับทั้งข้อบังคับเก่าซึ่งนายพันโท พระยาสุรศักดิ์ (แสง ชูโต) ทำเป็นประกาศไว้แต่เดิมอีก ๔๑ ข้อ นำมาลงไว้ในข้อบังคับใหม่นั้นด้วย ข้อใดที่ไม่ขัดกับข้อบังคับใหม่โปรดเกล้า ฯ ให้ใช้ตามข้อความนั้น

อนึ่งตำแหน่งราชองครักษ์ที่กล่าวแล้วนั้น นับว่ามีน่าที่มากขึ้นตามลำดับ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ออกจากตำแหน่งบังคับกองร้อยที่ ๕ เป็นนายพันตรีไปรับราชการในตำแหน่งราชองครักษ์ประจำการเป็นเด็ดขาดไปพระองค์ ๑ กับโปรดเกล้า ฯ ให้จมื่นวิไชยยุทธเดชาคนี้ (ดั่น อัมรานนท์) ไปรับราชการในกรมทหารน่า (คือกรมทหารบกราบที่ ๔ ทุกวันนี้) ช่วยพระอินทรเทพคือภายหลังเป็นพระยาพิไชยสงคราม (อำ อัมรานนท์) ผู้บิดา ซึ่งเป็นผู้บังคับการอยู่ในเวลานั้นด้วย และในลำดับนั้นต่อมาก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้นายพันโท พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ผู้บังคับการออกจากน่าที่ประจำการเป็นนายทหารพิเศษคงมียศเป็นนายพันโทในกรมนี้ ไปรับราชการเป็นอธิบดีกรมศุลกากร ตำแหน่งนายพันโทผู้บังคับการในกรมนี้ตามข้อบังคับศักนี้ก็เว้นว่าง เหตุว่ามีตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการเป็นหลักของกรมอยู่พอเพียงแก่การบังคับบัญชานั้นแล้ว เป็นแต่โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์เป็นนายพันโทขึ้น และคง

รับราชการในตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการ รวมกันไปกับตำแหน่งผู้บังคับการที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ทำอยู่เดิมนั้นด้วย

ต่อมาในปี๒๔๒๑ ตำแหน่งและน่าที่ระเบียบการของกรมทหารมหาดเล็กนั้น ก็ดำเนินเป็นไปตามข้อบังคับปี ๒๔๒๐ นั้น เป็นการเรียบร้อยเจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

ถัดมานี้ได้สั่งสมเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ให้มีมากขึ้น และจัดการเปลี่ยนแปลงเครื่องอาภรณ์บางอย่างของทหารทุกเหล่าทุกชนิดให้สมสมัย ทหารได้รับความสุขสบายดี เว้นไว้แต่เรื่องอาหารการกินเกิดมีคำร้องทุกข์ขึ้นหลายประการ เมื่อได้เปลี่ยนผู้ตั้งโรงทำอาหารเป็นหลวงราชโภคากร (จิ๋ว) เป็นผู้เลี้ยงใหม่แล้ว การนั้นค่อยสงบเรียบร้อยไป อีกอย่างหนึ่งก็เรื่องพาหะนะคือม้าของกองทหารม้าในกรมนี้ร่วงโรยไปไม่บริบูรณ์ นายพันโทพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ ผู้รับพระบรมราชโองการ จึ่งได้กราบถวายบังคมลาออกไปณะประเทศอินเดีย ทรงจัดซื้อม้าเทศเข้ามาเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก

ในระหว่างที่ผู้รับพระบรมราชโองการเสด็จออกไปประเทศอินเดียนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้นายร้อยเอก จมื่นสรภัยสฤษดิการ (เจิม แสงชูโต) คือนายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีนั้น เป็นนายพันตรีผู้แทนผู้รับพระบรมราชโองการ ครั้นพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์เสด็จกลับจากประเทศอินเดียแล้ว ก็เข้ารับราชการในน่าที่ผู้รับพระบรมราชโองการตามเดิม

ต่อมาโปรดเกล้า ฯ ให้จมื่นสุราภัยสุจริตการ (เจิม แสงชูโต) เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนารถ ไปรับราชการในกรมทหารน่า และจมื่นสุรฤทธิ์พฤฒิไกร (บุศย์ บุณย์รัตพันธุ์) ซึ่งเป็นนายร้อยเอกบังคับกองร้อยอยู่นั้น ก็โปรดเกล้า ฯ ให้ไปเป็นราชองครักษ์ประจำการ มียศทหารเป็นนายพันตรี แล้วภายหลังโปรดเกล้า ฯ ให้นายร้อยเอกจมื่นสุราภัยสุจริตการ (ทองดี โชติกเสถียร) ที่เป็นพระยาธรรมจรรยานุกูลมนตรีอยู่ทุกวันนี้ เป็นราชองครักษ์มียศเป็นนายพันตรีขึ้นอีก ๑ นาย ลำดับนั้นนับว่าได้เปลี่ยนตัวนายทหารสัญญาบัตร์ประจำกองหลายตำแหน่ง นามบรรดาศักดิ์เดิมกับตำแหน่งจึ่งเคลื่อนคลาดไม่ตรงกันอยู่โดยมาก เป็นเริ่มต้นมาในครั้งนี้ ทำให้ผู้ที่รับราชการสับสนเป็นอันมาก

ครั้นถึงปี ๒๔๒๒ พอประจวบมีเหตุที่พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์สิ้นพระชนม์ด้วยไข้พิษประจุบันทันด่วนไปใน ๗ วัน การทั้งปวงกำลังยุ่งยาก จึงโปรดเกล้า ฯ ให้นายพันโทพิเศษสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ที่ได้ทรงรับตำแหน่งเป็นผู้บังคับบัญชาดูผิดและชอบในกรมทหารมหาดเล็กตามข้อบังคับปี ๒๔๒๐ นั้น เป็นนายพันโทผู้บังคับการในกรมนั้น งดตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการไว้ชั่วคราว สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอผู้บังคับการได้ทรงบังคับบัญชาราชการในกรมทุกสิ่งทุกอย่าง และเป็นผู้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาและรับพระบรมราชโองการมาสั่งการ เช่นน่าที่ผู้รับพระบรมราชโองการในส่วนการปกครองบังคับบัญชาการกรม ส่วนน่าที่ผู้รับพระบรมราช

โองการซึ่งต้องอยู่ประจำรักษาราชการในพระบรมมหาราชวังนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้จมื่นวิชิตไชยศักดาวุธคือนายพลโทพระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินดา) มียศทหารเป็นนายร้อยเอก ๑ หลวงศัลยุทธวิธีกรรคือพระยาไกรโกษา (ทัด สิงหเสนี) มียศเป็นนายร้อยเอก ๑ ผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันกระทำน่าที่นั้นในส่วนทหารราบ โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ มียศทหารเป็นนายพันตรีผู้บังคับการทหารม้าทำน่าที่ในส่วนทหารม้า ภายหลังนายร้อยเอกจมื่นวิชิตไชยศักดาวุธ (เจ๊ก จารุจินดา) ต้องเป็นนายทหารผู้ช่วยราชทูตไปราชการณะทวีปยุโรป พร้อมด้วยเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) คงเหลืออยู่แต่หลวงศัลยุทธวิธีกรร (ทัด สิงหเสนี) รับราชการประจำรักษาการส่วนทหารราบแต่ผู้เดียว การทั้งปวงก็คงเป็นไปเรียบร้อยอยู่ เพราะสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีส่างวงษ์ได้ทรงเป็นประธานอยู่แล้ว

ลำดับนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอผู้บังคับการกรม ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คัดเลือกมหาดเล็กหลวงมาเป็นทหารมหาดเล็กเพิ่มเติมอีก รวมคัดเลือกได้มาแล้วในชั้นแรก ๒๐๐ คนเศษ ซึ่งในเวลานั้นเป็นการยากและใหญ่มิใช่เล่น เหตุว่าผู้ที่จะรับราชการในกรมทหารมหาดเล็กในขณะนั้นต้องการแต่ชั้นผู้ดี เช่นบุตร์หมู่ในพวกมหาดเล็กหลวงนั้นเป็นต้น ไม่เอาคนที่เป็นไพร่หลวงหรือบุตร์หมู่ไพร่หลวงมารับ

ราชการเช่นกรมทหารอื่น ๆ จึงได้จำนวนน้อยนัก เมื่อได้มหาดเล็กที่มีตัวมาเท่าใดก็บวกเข้ารับราชการกองทหารมหาดเล็กทุกเหล่าทุกชนิด และชำระคนเช่นนี้เรื่อยมา ได้ผู้ที่รับราชการในกรมนี้อีกเป็นอันมาก ส่วนกิจการในกรมนั้นก็เป็นไปตามปรกติเช่นเคยมีมา บรรดาผู้รับราชการตั้งอยู่ในสามัคคีธรรมเรียบร้อยเป็นอันดีไม่วุ่นวายเหมือนแต่ก่อน

ครั้นถึงปี ๒๔๒๓ ทรงพระราชดำริที่จะให้มีการไปรษณีย์และโทรเลขในกรุงสยาม โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ทรงพระดำริจัดการนั้นและตั้งเป็นกรมขึ้นใหม่ โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เด็ดจออกจากตำแหน่งประจำการ เป็นนายพันโทพิเศษในกรมทหารมหาดเล็กนี้ไป รับราชการในกรมไปรษณีย์และโทรเลข จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมารกับหลวงศัลยุทธวิธีกรรร (ทัด สิงหเสนี) ผลัดเปลี่ยนกันรับราชการในน่าที่ผู้รับพระบรมราชโองการ เป็นเวรละ ๑ เดือน การเป็นไปได้ประมาณ ๖ เดือนไม่เป็นการสดวก จึงโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงศัลยุทธวิธีกรรร (ทัด สิงหเสนี) เป็นจมื่นไชยาภรณ์ไปรับราชการทางกรมพระตำหรวจ และเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรีต่อไป โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมารเป็นผู้รับพระบรมราชโองการแต่พระองค์เดียว และเติมตามตำแหน่งและน่าที่ในข้อบังคับปี ๒๔๒๐ นั้น โปรดเกล้า ฯ ให้มียศทหารเป็นนายพันโท

ครั้นเมื่อปี ๒๔๒๕ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมารทรงผนวชเป็นภิกขุ โปรดเกล้าฯ ให้นายพลโทสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์ แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าจิตรเจริญ ซึ่งได้รับราชการอยู่ในตำแหน่งราชองครักษ์ประจำการผู้หนึ่ง เป็นผู้แทนผู้รับพระบรมราชโองการชั่วคราว ครั้นพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมารลาผนวชแล้ว ก็รับราชการในตำแหน่งเดิมสืบต่อมาตามลำดับ

เมื่อปี ๒๔๒๖ โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มตำแหน่งผู้ช่วยผู้บังคับการฝ่ายทหารราบขึ้นอีกนาย ๑ คือโปรดเกล้าฯ ให้จมื่นวิชิตไชยศักดาวุช (เจ๊ก จารุจินดา) ผู้ซึ่งไปราชการณะทวีปยุโรปกลับเข้ามาแล้ว เป็นพระวรเดชศักดาวุช มียศทหารเป็นนายพันตรีรับราชการในตำแหน่งนั้น ฝ่ายทหารม้าก็ให้มีผู้ช่วยบังคับการอีก ๒ นายยศทหารเป็นนายร้อยเอก มีนามบรรดาศักดิ์เป็นหลวงฤทธิจักรกำจรนาย ๑ คือนายพันโทพระยาอภัยพลภักดี (หม่อมหลวงอุกฤษ เสนีวงศ์ณกรุงเทพ) หลวงราญรณอริราชนาย ๑ คือ นายพันโทพระนราธิราชภักดี (เพิ่ม ภูมิประภาศ)

ตั้งแต่บัดนี้และต่อไปนับว่าราชการในกรมทหารมหาดเล็กได้ดำเนินเป็นไปโดยเรียบร้อยดี ทั้งมีการกวดขันในเรื่องผีกหัดมาก เพราะสมัยนี้โปรดเกล้าฯ ให้เรียกนายทหารฝรั่งเข้ามาเป็นครูทหารต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับหลายคน เช่นนายร้อยเอกยี่เซา ชาวดันหมาร์กเป็นต้น ซึ่งเป็นคนดีและมีประโยชน์

แก่กรมนี้มาก ภายหลังได้เป็นนายพันตรีหลวงศัลวิธานนิเทศ ก็ได้เป็นประโยชน์ให้แก่กรมยุทธนาธิการเหมือนกัน ภายหลังไปรับราชการกรมตำหรวจภูธร ได้เป็นนายพลตรีพระยาวาสุเทพพิ่งออกจากราชการไป

ในสมัยนี้โปรดเกล้า ฯ ให้แยกน่าที่การทำแผนที่จากกองทหารช่าง ตั้งขึ้นเป็นกองพิเศษพแนก ๑ ต่างหากเรียกว่า "กองทำแผนที่" ถอนพวกทหารช่างที่ทำการแผนที่เดิมมาตั้งเป็นตัวการ คัดพวกทหารม้าบ้างทหารราบบ้างมาประสม มีฝรั่งผู้หนึ่งชื่อ "แมกคาร์ธี" ซึ่งภายหลังได้เป็นพระวิภาคภูวดลเป็นแม่กอง แต่งเครื่องยศทหารมหาดเล็ก มีสถานที่ทำการและอยู่ในความปกครองของกรมนี้

อนึ่งการโรงเรียนซึ่งอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็กได้จัดการมาแต่ก่อนนั้น ถึงแม้ว่าพแนกสอนภาษาอังกฤษได้เลิกมาเสียช้านานแล้วก็ดี แต่พแนกสอนหนังสือไทยยังคงตั้งอยู่บริบูรณ์ดีสืบมา และเมื่อพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ถึงอนิจกรรม พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมารผู้รับพระบรมราชโองการในสมัยนี้ ก็ทรงพระอุตสาหะบำรุงการมิให้เสื่อมทรามไป คือได้ทรงจัดหาครูบาอาจารย์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นอีก เช่นมีพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น) เป็นอาจารย์ใหญ่แทนเป็นต้น จนการนั้นรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นหลักฐาน จึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นโรงเรียนเรียกว่า "โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ" คงอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็กสืบต่อมา

ครั้นถึงปี ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชปรารภว่า ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมาแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ทนุบำรุงกรมทหารน่าและกรมทหารปืนใหญ่ ซึ่งเป็นกรมทหารมีระเบียบยุทธวิธีอย่างใหม่ที่มีมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ให้รุ่งเรืองเจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา และทรงพระราชดำริให้ตั้งกรมทหารมหาดเด็กขึ้น มีระเบียบยุทธวิธีอย่างใหม่ดีขึ้น และต่อมาได้ โปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขกรมทหารอย่างเก่า จัดขึ้นเป็นกรมทหารอย่างใหม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลือกสรรพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นผู้บังคับบัญชากรมทหารนั้น ๆ ถึงในสมัยนี้มีกรมทหารอย่างใหม่ต่าง ๆ ทหารบกมีแล้ว ๗ กรม ทหารเรือมี ๒ กรม ทหารบกคือ

๑) กรมทหารมหาดเด็ก นายพันโทพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (คือนายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ) เป็นผู้รับพระบรมราชโองการบังคับบัญชาการกรม

๒) กรมทหารรักษาพระองค์ (ซึ่งบัดนี้เป็นกรมทหารบกราบที่ ๒) นายพันเอกพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงษ์ (คือนายพลโทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์) เป็นผู้บังคับการ

๓) กรมทหารล้อมวัง (ซึ่งบัดนี้เป็นกรมทหารบกราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์) นายพันเอกพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม (คือ

พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม) เป็นผู้บังคับการ เวลานั้นเลื่อนไปราชการปราบฮ่อ นายพันตรีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช (คือนายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช) เป็นผู้แทนผู้บังคับการ

๔) กรมทหารน่า (ซึ่งบัดนี้เป็นกรมทหารบกราบที่ ๔) นายพันเอกพระยาสุรศักดิ์มนตรี คือนายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นผู้บังคับการ เวลานั้นไปราชการปราบฮ่อ นายพันตรีเจ้าหมื่นสรรพเพ็ชภักดี (คือนายบุศย์ เพ็ญกุล) เป็นผู้แทนผู้บังคับการ

๕) กรมทหารฝีพาย (ซึ่งบัดนี้เป็นกรมทหารบกราบที่ ๓) นายพันตรีพระยามหามนตรี คือนายพลตรีพระยาอภัยรณฤทธิ (เวก ยมาภัย) เป็นผู้บังคับการ อยู่ในความกำกับของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ (คือนายพันเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ)

๖) กรมทหารปืนใหญ่ (ซึ่งบัดนี้เป็นกรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์) นายพันตรีพระอมรวิไสยสรเดช คือนายพลโทเจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค) เป็นผู้บังคับการ เวลานั้นไปราชการปราบฮ่อ นายร้อยเอกหลวงสรวิเศษเดชาวุธ (บุศย์ บุนนาค) เป็นผู้บังคับการแทน

๗) กรมทหารช้าง (ภายหลังได้เลิกเสียแล้ว) นายพันตรีพระยาเพชราชา (เอี่ยว คชาชีวะ) เป็นผู้รั้งผู้บังคับการ เหตุว่านายพันเอกสมเด็จ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๒) เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ซึ่งได้ทรงบัญชาการอยู่แต่เดิมนั้นพึงมาสิ้นพระชนม์ไปเสียในขณะนี้

ฝ่ายทหารเรืออีก ๒ กรมนั้น คือ

๑) กรมทหารเรือพระที่นั่งเวสาตรี (คือกรมทหารปืนกลแกตลิงในกรมแสงเลิกยกไปเป็นทหารเรือ) นายพลเรือโทพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์แต่เมื่อเป็นนายพันเอกทหารกรมแสง เป็นผู้บังคับการ

๒) กรมอรสุมพล ที่เป็นกองเรือรบและเรือพระที่นั่งกลไฟอีก พวก ๑ และมีทั้งกองทหารบกสำหรับเรือรบเรียกว่า "ทหารมะรีน" พวก ๑ รวมอยู่ในความบังคับบัญชาอันเดียวกัน พระยาประภากรวงษ์วรวุฒิภักดี (ชาย บุนนาค) เป็นผู้บังคับการ

รวมเป็นกรมทหารทั้งบกและเรือซึ่งมีอยู่ในขณะนั้น ๙ กรม ถ้วนโปรดเกล้า ฯ ให้มีผู้บังคับบัญชาการปกครองเป็นกรม ๆ ไปดังกล่าวแล้ว เว้นไว้แต่กรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังดำรงพระอิศริยยศในตำแหน่งผู้บังคับการด้วยพระองค์เอง โดยวิธีมีตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการเป็นหัวน่า แต่กรมทหารซึ่งมีผู้บังคับการต่างกันย่อมเป็นอิศระแก่กัน ฝ่ายแต่กระแสพระบรมราชโองการตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กระทรวงกระลาโหมซึ่งเป็นตำแหน่งหัวน่าในราชการทหารตามธรรมเนียมโบราณก็ไม่มีน่าที่บังคับบัญชาในกรมทหารอย่างใหม่

เหล่านี้ได้ เพราะเวลานั้นยังไม่ได้จัดการเปลี่ยนแปลงอย่างใด คงเป็นแต่กระทรวงที่สำหรับว่าการหัวเมืองบัญชาได้ และบังคับบัญชากรมทหารอย่างเก่าซึ่งในเวลานั้นเหมือนกับกรมคุมเลขไพร่หลวง กรม ๑ ๆ เท่านั้น การที่กรมทหารอย่างใหม่ทั้งบกและเรือแยกย้ายกันเป็นอิศระแก่กันอยู่เช่นนั้น การปกครองบังคับบัญชาก็ต่างกรมต่างจัด แล้วแต่ความดำริของผู้บังคับการจะเห็นดีเห็นชอบ และเห็นว่าเป็นคุณแก่ราชการ แล้วนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดการไป หาได้ปฤกษาหารือกันในระหว่างกรมซึ่งควรจะเป็นไปเช่นเดียวกันไม่ กิจการในกรมทหารเหล่านั้นจึงผิดแปลกแตกต่างกันไป ไม่ลงระเบียบแบบแผนอันเดียวกัน ทำให้เป็นการก้าวก่ายยากยุ่ง และเป็นเหตุให้เกิดแก่งแย่งร้าวรานซึ่งกันและกัน ทั้งการที่ผิดแปลกแตกต่างกันนั้น ใช่ว่าจะเป็นการเสียหายฉะเพาะแต่การใช้จ่ายไม่เหมือนกันก็หาไม่ ถึงสรรพการฝึกหัดในยะบวนยุทธวิธีและการปกครองบังคับบัญชา ทั้งเครื่องสรรพสาตราวุธยุทธภัณฑ์ที่ใช้อยู่ก็ไม่ลงร่องลงรอยเป็นแบบแผนอันเดียวกัน การที่เป็นอยู่เช่นนั้นไม่สมควรจะเป็นจะมีอยู่ในราชการสมัยนั้น เป็นการผิดแปลกจากสถิติและธรรมเนียมที่ใช้กันอยู่ทุกประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรืองแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปฤกษาหารือพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี ในเรื่องที่จะจัดการทหารบกทหารเรือให้มีแบบแผนดีและเรียบร้อยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหมือนอย่างประเพณีโบราณและ

เหมือนอย่างประเทศที่รุ่งเรืองแล้ว และเพื่อจะได้แก้ไขความเสียหายที่มีอยู่ในสมัยนั้นให้หมดสิ้นไป และการที่จัดแก้ไขให้การทหารดีขึ้นนี้ ทรงพระราชดำริว่าจำจะต้องมีผู้บังคับบัญชาการทหารทั่วไปผู้หนึ่ง ซึ่งควรจะให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารทรงรับตำแหน่งนี้ เพราะได้เคยประเพณีเก่าที่มีกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอันเป็นพระมหาอุปราชอย่างแต่ก่อน ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารในตำแหน่งรัชทายาทไว้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติจัดการทหารเมื่อวันศุกร์เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีกุนยังเป็นอัฐศกจุลศักราช ๑๒๔๘ (คือ พ.ศ. ๒๔๓๐) รวมทหารบกทหารเรือตั้งเป็นกรม ๑ เรียกว่า "กรมยุทธนาธิการ" สำหรับตำหริจัดการและบังคับบัญชาการทหารบกทหารเรืออย่างใหม่ รวมกำลังเป็นปึกแผ่นอย่างกองทัพ สำหรับประเทศสยาม คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระราชอิศริยยศตำแหน่งที่จอมทัพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารดำรงตำแหน่งเป็นผู้บังคับบัญชาทหารทั่วไปในกรมทหาร มีตำแหน่งเจ้าพนักงานใหญ่เป็นผู้ช่วยทั้งฝ่ายทหารบกและทหารเรือ และการยุทธภัณฑ์และการใช้จ่ายในการทหารบกทหารเรือทั่วไป แต่ในขณะนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้า

น้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระ และเป็นนายพันโทพิเศษกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งในขณะนั้นทรงเป็นอธิบดีกรมไปรสณีย์และโทรเลข มาเป็นผู้แทนผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ และผู้แทนตำแหน่งนี้ในครั้งนั้นต้องได้รับพระราชทานสัญญาบัตร์ทุกปีไป ปรากฏในสัญญาบัตร์ว่า "ผู้แทนผู้บัญชาการทั่วไปในกรมทหาร" และต่อมาเรียกว่า "ผู้แทนผู้บัญชาการทั่วไป" ภายหลังจึงเป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการดังกล่าวแล้ว มียศทหารเป็นนายพลเอก โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นและนายพันโทผู้รับพระบรมราชโองการในกรมทหารมหาดเล็ก เป็น "ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก" มียศทหารเป็นนายพลตรี โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลเรือโทพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์ แต่เมื่อยังเป็นนายพันเอกผู้บังคับการกองทหารกรมแสง ซึ่งจัดเป็นกรมทหารเรือพระที่นั่งเวสาตรี เป็น "ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารเรือ" โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลโทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์ แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนและนายพันเอกผู้บังคับการกรมทหารรักษาพระองค์ เป็น "เจ้าพนักงานใหญ่ใช้จ่าย" มียศทหารเป็นนายพลตรี โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) แต่เมื่อยังเป็นพระยาและนายพันเอกผู้บังคับการกรมทหารม้า เป็น "เจ้าพนักงานใหญ่ยุทธภัณฑ์" โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นและนายพันเอกผู้บังคับการกรมทหารล้อมวัง เป็น "ผู้บัญชาการทหารรักษาพระราชวัง" (คือบังคับทหารทุกกองซึ่งมีหน้าที่ประจำของรักษาการในพระบรมมหาราชวัง) มียศทหารเป็นนายพลตรี

การบังคับบัญชาทหารบกอย่างใหม่ทุกกรมขึ้นอยู่ในกรมยุทธนาธิการเป็นครั้งแรกในคราวนั้น ส่วนทหารเรือซึ่งแยกกันอยู่ก็จัดรวมเข้าเป็นกรมเดียวกันเรียกว่า "กรมทหารเรือ" ได้บังคับการทั่วไปทั้งเรือรบและเรือพระที่นั่ง ทั้งกองทหารมะรีน และกองทหารกรมแสง ซึ่งภายหลังรวมกันเรียกว่า "ทหารบกสำหรับเรือ" หรือกองทหารพาหะนะทหารเรือและกองทหารเรือชายทเล หรือกองโรงเรียนทหารเรือหัวเมือง เป็นลำดับมาถึงทุกวันนี้

การทหารบกทหารเรือที่กรมยุทธนาธิการได้จัดการเปลี่ยนแปลงในชั้นแรก คือแก้ไขแบบแผนหลายอย่าง เป็นต้นว่าตัดเติมอัตรากองทหารและเปลี่ยนยศและตำแหน่ง ตลอดจนคำบอกทหารเป็นภาษาไทย และแก้ไขระเบียบการปกครอง และการฝึกหัดตามยุทธวิธีอย่างใหม่ ตลอดจนตั้งและเปลี่ยนอัตราเงินเดือนเงินใช้จ่าย ซึ่งแตกต่างกันอยู่แต่ก่อนให้เป็นระเบียบอันเดียว ทั้งจัดการซ่อมแซมโรงทหารเครื่องสาตราวุธยุทธภัณฑ์และยุทธาภรณ์ และเรือรบเรือใช้เรือพระที่นั่งซึ่งชำรุดทรุดโทรมให้ดีขึ้น สิ่งสำคัญที่กรมยุทธนาธิการได้จัดการขึ้นไว้ในชั้นต้นนั้น ใน

การทหารบกเช่นได้สถาปนาโรงเรียนนายร้อยเป็นครั้งแรก ในการทหารเรือเช่นได้สร้างอู่ใหญ่และโรงเครื่องจักร์ขึ้นใหม่อันเป็นหลักฐาน ส่วนราชการจะได้จัดการอุดหนุนกองทัพกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมและกองทัพเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีให้เป็นไปได้ดี ผ่อนจากวิธีการกะเกณฑ์แต่ดำพังตนดังแต่ก่อนโดยมาก ส่วนกำลังของทหารที่ได้รวบรวมกันขึ้นเป็นปึกแผ่นแน่นหนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสมัยนั้น ในชั้นแรกก็ได้ทำการอันนับว่าเป็นสำคัญในกรุงเทพ ฯ อย่างหนึ่ง คือเมื่อครั้งปราบพวกจีนอั้งยี่ที่กำเริบรบกันเองจนถึงทำสนามเพลาะนั้น ให้ระงับสำเร็จได้ในวันเดียว เป็นตัวอย่าง จริงอยู่เมื่อตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้นแล้ว กรมทหารบางกรมต้องถูกกำลังกระจายไปเป็นกรมอื่นแห่งอื่น หรือเลิกถอนไปเสียทีเดียวก็มีบ้าง เพราะจะให้มีระเบียบอันเดียวกัน แต่เมื่อว่าถึงเรื่องรวมกำลังทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไซร้ ก็ได้เป็นปึกแผ่นแน่นหนากันเป็นอันดี ทั้งมีความเจริญด้วยสามัคคีและยุทธวินัยผิดแปลกกว่าแต่กาลก่อนเป็นอันมาก

ในสมัยนี้กรมทหารมหาดเล็กได้เปลี่ยนแปลงรูปกรมและวิธีปกครองเป็นอย่างใหม่ ทั้งต้องแก้ไขตำแหน่งและกิจการเป็นหลายอย่าง เดิมกรมทหารมหาดเล็กมีกองทหารราบกองทหารม้าและกองทหารช่าง ทั้งกองทหารปืนกลแกตลิง (ซึ่งจะนับว่าเป็นเหล่าปืนใหญ่ในขณะนั้นก็ว่าได้ แต่ได้เลิกยกไปอยู่ในกรมแสงมาก่อนแล้ว) คล้ายคลึงกับเป็นกองผสม

หรือกองพลน้อยอันหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นกรมทหารพิเศษอิศระ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิศริยยศเป็นนายพันเอกผู้บังคับการ ฉะเพาะพระองค์ และเป็นทหารรักษาพระองค์ชั้นสูงเช่นมีนามว่า "ราชวัลลภ" นั้น มีนายทหารผู้ใหญ่เป็นผู้รับพระบรมราชโองการบังคับบัญชาส่วนองพระองค์ มีเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์และใช้จ่ายกระทำการฉะเพาะกรมเป็นอิศระภาพ ทั้งกรมนี้ได้ปกครองและบังคับบัญชากองทำแผนที่และโรงเรียนสอนวิชา และการรักษาพิพิธภัณฑ์สถาน เป็นการก้าวก่ายน่าที่ราชการอยู่หลายอย่าง เมื่อได้มีกรมยุทธนาธิการเป็นกลางสำหรับบังคับบัญชาการทหารทั่วไปแล้ว ก็ไม่จำเป็นให้มีอยู่เช่นเดิม จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงกรมนี้ใหม่ ฉะเพาะให้เป็นแต่กองพันทหารราบ เลิกกองทหารม้ายกตำแหน่งน่าที่และม้าไปรวมกับกองทหารม้าในกรมทหารน่า จัดขึ้นเป็นกองทหารม้าใหม่อีกกรม ๑ ต่างหาก เรียกว่า "กองทหารม้าหลวง" ซึ่งบัดนี้เป็นกรมทหารบกม้ากรุงเทพรักษาพระองค์นั้น โปรดเกล้า ฯ ให้นายพันตรี พระวรเดชศักดาวุธ คือนายพลโทพระยาเทพอรชุน (เจิก จารุจินดา) ผู้ช่วยบังคับการทหารราบเดิมในกรมนี้ไปเป็นผู้บังคับการกองทหารม้าหลวง ซึ่งตั้งขึ้นใหม่นั้น เลิกกองทหารช่างในกรมนี้จัดเป็นกองยุทธโยธาไปรวมอยู่ในน่าที่เจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์กรมยุทธนาธิการ บวกคนทั้งทหารม้าและทหารช่างเข้าผสมรับราชการเป็นทหารราบ ส่วนพัสดุการยุทธภัณฑ์และการใช้จ่ายยกไปรวมอยู่ในน่าที่เจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์และเจ้าพนักงานใช้จ่าย

กรมยุทธนาธิการ คงเหลือแต่น่าที่ประจำกรมแต่พอควรตามอัตราใหม่เหมือนกรมทหารอื่น ๆ ทั่วไป ส่วนน่าที่ปกครองการศึกษาต่าง ๆ ทั้งวิชาสามัญและวิชาทหาร และกองทำแผนที่และน่าที่รักษาพิพิธภัณฑ์สถานนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้ยกโรงเรียนพระตำหนักส่วนกุหลาบเป็นกรมศึกษาธิการกรม ๑ ต่างหาก ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้ทรงบังคับจัดการเป็นส่วนฉะเพาะพระองค์อีกพแนก ๑ ไม่เกี่ยวแก่การทหาร และไม่ได้อยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็กเช่นแต่ก่อน ส่วนการศึกษาที่เกี่ยวแก่ทหารเช่นทหารมหาดเล็กชั้นเล็ก ที่นับว่าเป็นนักเรียนทหารที่เรียกว่า "คะเด็ต" บ้าง "ทหารสก๊อต" บ้างมีอยู่เท่าใด ยกไปรวมเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อย ซึ่งกรมยุทธนาธิการได้ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนกองกลางสำหรับทหารบกทั่วไปนั้น และนักเรียนทหารที่เรียกว่า "คะเด็ต" เหมือนกันซึ่งมีอยู่ในกรมทหารน่า ก็ให้เลิกยกไปรวมกันในโรงเรียนนายร้อยที่กล่าวแล้วนั้นด้วย ส่วนกองทำแผนที่ซึ่งอยู่ในความปกครองของกรมนี้ ก็แยกไปเป็นกรมแผนที่เป็นกรมพิเศษพแนก ๑ ต่างหาก ซึ่งต่อมาไปรวมอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการ ภายหลังจึงยกมารวมกับกระทรวงกระลาโหม ขึ้นอยู่ในกรมเสนาธิการณ์ทหารบกอีกชั้นหนึ่ง ในเร็ว ๆ นี้เอง

ในสมัยนี้กรมทหารมหาดเล็กจึงเป็นกองพันทหารราบกอง ๑ เรียกว่า "กองทหารราบในมหาดเล็กรักษาพระองค์" โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช แต่เมื่อยังเป็นกรมหมื่นและ

นายพันตรีผู้แทนผู้บังคับการกรมทหารล้อมวัง มาเป็นผู้บังคับการกองทหารมหาดเล็กที่จัดใหม่นี้ มียศทหารเป็นนายพันโท

แท้จริงผู้บังคับการกองทหารอื่น ๆ ในสมัยนี้มียศทหารเป็นนายพันเอก แต่ผู้บังคับการในกองนี้จะเป็นไม่ได้ เพราะกองนี้เป็นกรมพิเศษ ซึ่งถึงแม้ว่าตามระเบียบใหม่นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพ และมีพระอิศริยยศทหารเป็นจอมพลแล้วก็ดี แต่ก็คงยังดำรงพระอิศริยยศทหารในกรมเป็นนายพันเอกผู้บังคับการพิเศษสืบต่อมา บรรดาผู้บังคับการในกรมนี้จึงมียศทหารในกรมน้อยสูงเพียงนายพันโท และเมื่อได้โปรดเกล้า ฯ ตั้งตำแหน่งผู้บังคับการใหม่ในกรมนี้แล้ว ก็เลิกตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการในกรมนี้ตั้งแต่นั้นมา

ลำดับนั้นโปรดเกล้า ฯ ให้กรมยุทธนาธิการชำระมหาดเล็กหลวงฝ่ายพระราชวังบวร ฯ มาเป็นทหารในกรมนี้เพิ่มเติมขึ้นอีก รวมทั้งพลทหารเดิมด้วยจัดระเบียบการแบ่งทหารออกเป็น ๒ ชนิด ชนิด ๑ สำหรับรับราชการรักษาพระองค์ อีกชนิด ๑ สำหรับรักษาการ ชนิดรักษาพระองค์มีอัตราประจำการคือ นายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๒ นายร้อยตรี ๒ จ่านายสิบ ๑ นายสิบเอก ๔ นายสิบโท ๔ นายสิบตรี ๑๖ พลทหาร ๒๐๐ เรียกว่า "กองสองร้อย" ชนิดรักษาการมีนายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๒ นายร้อยตรี ๒ จ่านายสิบ ๔ นายสิบเอก ๘ นายสิบโท ๘ นายสิบตรี ๓๒ พลทหาร ๔๐๐

ในสมัยนี้จัดพลทหารเข้ารับราชการเป็นเวรละ ๑ เดือน คือเข้า ๑ เดือนออก ๓ เดือน รวมปี ๑ เข้า ๓ เดือนออก ๙ เดือน ตามระเบียบใหม่บรรดานายทหารไม่มีเวรผลัดเปลี่ยนเช่นแต่ก่อน มีวิธีลาและผลัดเปลี่ยนกันอยู่ในตัว

อนึ่งนายทหารเดิมในกรมนี้ ที่เป็นผู้ใหญ่ ๆ ต้องถ่ายถอนแยกย้ายไปรับราชการในกรมทหารอื่น ๆ ก็โดยมาก เหตุว่ากรมทหารทั้งปวงย่อมรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว เพราะฉะนั้นบรรดานายทหารที่รับราชการในกรมนี้ ไม่จำเป็นต้องมีนามบรรดาศักดิ์เดิมของกรมนี้รับราชการให้ตรงกับตำแหน่งดุจแต่ก่อน ผู้ที่มีนามบรรดาศักดิ์กรมทหารอื่น ๆ หรือยังไม่มีนามบรรดาศักดิ์เลย จะเป็นนายทหารรับราชการในกรมนี้ก็ได้ หรือผู้ที่มีนามบรรดาศักดิ์สำหรับกรมนี้จะไปรับราชการในกรมอื่น ๆ ก็ได้ ถือเอาแต่ประโยชน์ราชการเป็นประมาณ สุดแต่ให้มียศทหารสมกับตำแหน่งแล้วเป็นใช้ได้ บรรดานายทหารย่อมสับเปลี่ยนกันไปไม่มีกำหนดฉะเพาะกรม ส่วนนามบรรดาศักดิ์นั้นแล้วแต่คุณวุฒิและความชอบดังเช่นเป็นอยู่ในบัดนี้

ครั้นถึงปี ๒๔๓๔ กรมยุทธนาธิการได้รวบรวมกำลังและจัดระเบียบกรมทหารมหาดเล็กใหม่ คือรวมพลทหารทั้งชนิดรักษาพระองค์และชนิดรักษาการเป็นชนิดเดียวกัน จัดเป็นกองพัน ๔ กองร้อยแบ่งเป็น ๒ ผลัด มีพลทหารประจำผลัดละ ๔๐๐ คน

ถึงปี ๒๔๓๕ อัตรากรมทหารซึ่งกรมยุทธนาธิการได้จัดระเบียบใหม่ค่อยเรียบร้อยขึ้นแล้ว จึงได้มีการพิธีพระราชทานธงไชยเฉลิมพลใหม่แก่กองทหาร ให้เป็นแบบเดียวกัน ดังเช่นมีใช้อยู่ทุกวันนี้

ธงไชยสำหรับกรมทหารแต่ก่อนใหญ่โตเร่อร่าเต็มที่ต่างกรมต่างมีกันหลายอย่างต่าง ๆ กัน ครั้งนี้จึงจัดให้เป็นขนาดเดียวกัน การพระราชทานธงครั้งนี้ได้มีการประชุมพลกองทหารที่จักได้รับพระราชทานธงทุกกองในสนามศาลายุทธนาธิการ กรมทหารมหาดเล็กได้รับพระราชทานธงไชยในที่ประชุมนั้นธง ๑ เป็นเริ่มต้นของธงใหม่ เลิกใช้ธงไชยอย่างเก่าตั้งแต่นั้นมา ได้คัดลำเนาพระบรมราโชวาทเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานธงไชยแก่กรมทหารในเวลาชุมพลทหารบก ซึ่งจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช แต่เมื่อยังเป็นนายพลเอกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระ ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ อันเป็นแม่ทัพนำกองทหารในขณะนั้น กับทั้งพระดำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าพระองค์นั้นที่ตะเพาะเกี่ยวข้องแก่เรื่องธงไชยเฉลิมพล เมื่อครั้งมีงานฉลองธงไชยของกรมทหารบกต่าง ๆ กับฉลองเสโลห์หลวงและฉลองสุพรรณบัตร์เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิตณะศาลาว่าการกระทรวงกระลาโหม ทั้งกระแสรับสั่งคัดแต่ตะเพาะว่าด้วยเรื่องธงไชยเหมือนกัน เมื่อครั้งกองพลทหารบกที่ ๔ มีการฉลองธงไชย

และโล่ห์หลวงณะเมืองราชบุรี ดังไว้ในท้ายตำนานกรมทหารมหาดเล็กนี้ เพื่อทหารกรมนี้ได้ระลึกถึงชัยชองกรมนี้สืบต่อไป

ในปีนี้โปรดเกล้า ฯ ให้นายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น ไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารน่า คือกรมทหารบกรายที่ ๔ นั้น จึงโปรดเกล้า ฯ ให้นายพลตรีพระยาราชวัลภานุสิษฐ์ (อ๊อด ศุภมิตร) แต่เมื่อยังเป็นจมื่นวิชิตไชยศักดาวุธ เป็นนายพันโทผู้บังคับการกองทหารมหาดเล็ก ครั้นถึงปี ๒๔๓๗ นายพลตรีพระยาราชวัลภานุสิษฐ์ต้องไปรับราชการ เป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อยังดำรงพระราชอิศริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ทรงศึกษาวิชาอยู่ณะทวีปยุโรป จึงโปรดเกล้า ฯ ให้นายพันโทพระนราธิราช (เพิ่ม ภูมิประภาส) แต่เมื่อยังเป็นพระราญรอนอธิราช ทำการแทนผู้บังคับการต่อมา

ครั้นถึงปี ๒๔๔๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จอมพลพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช รับยศและตำแหน่งนายพันโทผู้บังคับการ และในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดชมีน่าที่ต้องรับราชการทางกรมยุทธนาธิการในตำแหน่งเสนาธิการอยู่ด้วย จึง

โปรดเกล้า ฯ ให้เพิ่มตำแหน่งรองผู้บังคับการในกรมนี้ขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง สำหรับเป็นผู้ประจำรักษาการ ผู้ที่เป็นรองผู้บังคับการในชั้นนี้และต่อกันมา คือ นายพันเอกพระยาอภัยรณฤทธิ์ (เชย ยมาภัย) แต่เมื่อยังเป็นนายพันโทพระพิเรนทรเทพ และนายพันเอกหม่อมเจ้าชื่นในพระเจ้าราชวงศ์เธอ (ชั้น ๒) พระองค์เจ้ากำภู แต่เมื่อยังเป็นนายพันโทนั้น

ลำดับนี้ได้แก้ไขระเบียบการในกรมทหารมหาดเล็กให้เป็นหลักฐานดีขึ้นเป็นอันมาก เช่นการเปลี่ยนหมวดรักษาการอย่างที่ใช้มาจนทุกวันนี้เป็นต้น ส่วนทหารประจำการในเวลานั้นมีแต่เพียง ๒ กองร้อยเท่านั้น ได้เรียกบุตร์หมู่ทหารมหาดเล็กเพิ่มเติมตั้งขึ้นอีกกอง ๑ เรียกว่ากองร้อยที่ ๓ ทหารกองนี้ได้รับราชการประจำ ๓ ปี แล้วจึงให้มีเวรเข้าเดือน ๑ ออกเดือน ๑ ทั้งสิ้น ส่วนการฝึกหัดระบวนยุทธวิธีเจริญยิ่งขึ้นมาก ตามสมัยที่กรมยุทธนาธิการได้จัดการ และออกแบบแผนให้กว้างขวางออกไปตามลำดับ จนถึงมีการฝึกหัดซ้อมรบเป็นต้น

ต่อมาถึงปี ๒๔๔๒ ได้แยกทหารจากกองร้อยที่ ๓ นั้นเองจัดตั้งขึ้นอีกกองร้อย ๑ เรียกว่ากองร้อยที่ ๔ และในบันการสถาปนาพระราชวังดุสิต ซึ่งในเวลานั้นยังเรียกว่า "วังสวนดุสิต" อยู่นั้นบริบูรณ์ขึ้นเป็นลำดับมา จนมีการเฉลิมฉลองประทับแรมณะพลับพลาที่นั้นได้ โปรดเกล้า ฯ ให้กรมทหารมหาดเล็กจัดทหารผลัดเปลี่ยนกันไปประจำรักษาราชการเป็นกองร้อย ๆ ละ ๑๕ วัน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์บันเป็นต้นมา

เมื่อปี ๒๔๔๒ จอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถกรมขุนพิศณุโลกประชานารถ ซึ่งได้ออกไปทรงศึกษาวิชาทหารอยู่ณะประเทศรุสเซีย ทรงหยุดพักการเล่าเรียนเสด็จกลับเข้ามาเยี่ยมเยือนพระมหานครชั่วคราวครั้งหนึ่ง ได้มีการพิธีทหารอย่างหนึ่งเป็นพิเศษในกรมนี้ คือโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงกล่าวพระนามแล้ว ทรงกระทำสัตย์สาบาลต่อธงไชยเฉลิมพลเข้าประจำกองทหารในกรมทหารมหาดเล็กนี้ ได้มีการประชุมพลทหารกรมนี้ที่น่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอมอบกองทหารสาบาลต่อธงไชยแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงพระดำเนินกำกับธงไชยผ่านแถวทหารเข้ายืนประจำที่ตำแหน่งนายร้อยตรีกองทหารกรมนี้ แล้วกองทหารเดินออกประตูพิมาณไชยศรีเดินผ่านสวนสนามน่าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงม้าประทับอยู่ที่น่าตึกที่เคยเป็นหอพระสมุดวชิรญาณ แล้วออกประตูวิเศษไชยศรีไปตามถนนน่าพระลานและถนนสนามไชย เข้าประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ไปโรงทหารกรมนี้ ณะพระตำหนักสวนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยทางภายในกำแพงพระบรมมหาราชวังไปรับกองทหารณะที่โรงทหาร แล้วทอดพระเนตร์ตรวจสถานที่อยู่ของทหารและมอบหมายนายร้อยตรี สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิศณุโลก

ประชานารถนั้นเสร็จแล้วจึงเสด็จกลับ ลำดับนั้นนายร้อยตรีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นก็เข้ารับราชการ ประจำกองทหารนี้อยู่จนถึงเวลาที่ได้เสด็จกลับออกไปต่อการศึกษาณะทวีปยุโรปต่อไป พิธีเป็นการใหญ่แต่งเต็มยศและพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนั้น จึงได้กล่าวไว้โดยพิศดารเพื่อเป็นตัวอย่างแก่การเช่นนั้นได้มีมาแล้วในกรมนี้

ภายหลังในปี ๒๔๔๔ เมื่อจอมพลเรือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต (เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนมไหสูริย์สงขลา) เสด็จกลับเข้ามาจากประเทศเยอรมันในขณะว่างการทรงศึกษา ก็ได้มีพิธีเช่นนี้อีกครั้งหนึ่ง กับเมื่อก่อนที่นายพลตรีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา (เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ) จะเสด็จออกไปศึกษาในประเทศอังกฤษเมื่อศก ๒๔๔๘ ก็ได้มีพิธีอย่างนี้เป็นคำรบ ๓

ครั้นถึงปี ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อยังดำรงพระราชอิศริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ซึ่งได้เสด็จออกไปทรงศึกษาวิชาชั้นต้นจนตลอดถึงวิชาทหารณะประเทศอังกฤษสำเร็จการ เสด็จประเวศพระนครแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงรับตำแหน่งที่ผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก ได้ทรงแก้ไขน่าที่ราชการและทนุบำรุงกรมนี้ให้ดำเนินไปด้วยดีตามลำดับมา ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จประทับณะที่บัญชาการกรม และ

เป็นพระราชธุระสอดส่องในกิจราชการกรมและความทุกข์สุขของทหาร อันมีรองผู้บังคับการได้นำความกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ แล้วทรงปฏิบัติในราชกิจให้สำเร็จไปทุกสิ่งทุกประการ กรมทหารมหาดเล็กได้มีเกียรติศักดิ์ร่มเย็นเป็นสุขสืบต่อมา

ส่วนตำแหน่งรองผู้บังคับการในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัวทรงดำรงที่ผู้บังคับการนั้น ได้รับราชการเป็นลำดับต่อกันมาดังนี้ นายพันเอกหม่อมเจ้าชื่นแต่เมื่อยังเป็นนายพันโท ๑ นายพลโทหม่อมเจ้าอลงกฎ (ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช) แต่เมื่อยังเป็นนายพันโท ๑ นายพลโทพระยาสีหราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) แต่เมื่อยังเป็นนายพันโทพระสุรเดชรณชิต ๑ นายพันเอกพระยาวรฤทธิฤาชัย (เคลื่อน อมาตยกุล) แต่เมื่อยังเป็นนายพันตรีหลวงวิทยาธิกรณ์ศักดิ์ ๑

เมื่อปี ๒๔๕๐ การเสด็จประทับพระราชวังดุสิตเป็นหลักฐานมั่นคงสืบมาแล้ว กรมทหารมหาดเล็กได้จัดกองร้อยที่ ๓ ไปประจำขาดอยู่ทั้งกอง ไม่ต้องผลัดเปลี่ยนเช่นแต่ก่อน และในปีนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ขนานนามกรมนี้ใหม่ว่า “ กรมทหารราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์) ”

ครั้นถึงปี ๒๔๕๑ ณะเดือนมิถุนายน โปรดเกล้า ฯ ให้จัดกรมทหารมหาดเล็กที่ประจำรักษาราชการณะสวนดุสิตให้เป็นหลักฐานยิ่งขึ้น คือ

มีอัตราเป็นกองพันเรียกว่า "กองพันที่ ๑" มีทหารประจำ ๒ กองร้อย คือกองร้อยที่ ๑ และกองร้อยที่ ๒ ถึงเดือนกรกฎาคมปีนี้ให้กองร้อยที่ ๓ และกองร้อยที่ ๔ เป็นกองพันที่ ๒ มีนายทหารชั้นนายพันเป็นผู้บังคับกองพันละ ๑ นาย กองพันที่ ๑ ให้อยู่ประจำรักษาการณะพระราชวังดุสิต กองพันที่ ๒ ประจำรักษาการในพระบรมมหาราชวัง

ปี ๒๔๕๓ โปรดเกล้า ฯ ให้เพิ่มทหารขึ้นเป็นกองพันละ ๔ กองร้อย รวมเป็น ๘ กองร้อย คือกองร้อยที่ ๑ ถึงที่ ๔ เป็นกองพันที่ ๑ ประจำรักษาการณะพระราชวังดุสิต กองร้อยที่ ๕ ถึงที่ ๘ เป็นกองพันที่ ๒ ประจำรักษาการในพระบรมมหาราชวัง ภายหลังเปลี่ยนน่าที่ประจำการใหม่ เป็นให้กองพันที่ ๒ ไปประจำรักษาการณะสวนดุสิต กองพันที่ ๑ ประจำรักษาการในพระบรมมหาราชวัง

อนึ่งในปีนี้เป็นปีที่เกิดปิยวิปโยคของกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งต้องพรัดพรากจากพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ผู้ได้ทรงสถาปนากรมทหารนี้ให้เกิดมีขึ้น และที่ได้ทรงทนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองเป็นสุขสำราญสืบมา คือเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคมปีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราชได้เสด็จสวรรคตล่วงลับไป เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นแล้ว ทรงพระราช

ปรารภว่ากรมทหารนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งขึ้น เพื่อเป็นทหารรักษาพระองค์ทรงใช้ชิดสนิทเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ในชั้นต้นเมื่อแรกตั้งกรมทหารมหาดเล็กขึ้นนั้นได้ทรงกระทำน่าที่ผู้บังคับการโดยพระองค์เอง แต่ต่อมาพระราชกิจน้อยใหญ่ประมูลมากขึ้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ทรงตั้งแต่งผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยรับพระบรมราชโองการเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กเป็นลำดับมา จนถึงพระองค์สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งผู้บังคับการเป็นที่สุด

ตั้งแต่ได้ตั้งกรมทหารมหาดเล็กขึ้นแล้วจนตลอดถึงกาลบัดนี้ กรมทหารนี้ก็ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณโดยความจงรักภักดีมิได้ย่อหย่อน เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาบัดนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงตั้งกรมนี้ขึ้นได้เสด็จสวรรคตแล้ว เป็นเหตุทำให้เศร้าโศกอย่างสาหัสทั่วทุกตัวคน ทรงเชื่อว่าทหารมหาดเล็กทุกคนคงมีความรู้สึกเช่นนั้น เมื่อได้มีพระราชปรารภถึงความสามิภักดีของทหารมหาดเล็กแล้ว ทรงพระราชดำริว่าควรจะยกกรมนี้ถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกาธิบดีให้เป็นข้าสืบไปชั่วกัลปาวสานต์ ส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เคยทรงเป็นผู้บังคับการมาจนบัดนี้ มีความจำพระราชหฤทัยที่จะต้องทรงออกจากตำแหน่ง โดยเหตุที่มีพระราชกิจอย่างอื่นที่จำเป็นจะต้องทรงกระทำ แต่จะทรงรับตำแหน่งเป็น

ผู้บังคับการพิเศษนองพระองค์สมเด็จพระบรมชนกาธิบดีต่อไป ทรงถือว่าทหารมหาดเล็กได้เคยเป็นผู้รับใช้ชิดมา คงจะยังทรงตั้งพระราชหฤทัยพยายามทราบเหตุการณ์ทุกข์สุขของคนในกรมนี้ ตั้งแต่นายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดลงไปจนถึงนายสิบพลทหารทั่วทุกตัวคน

อนึ่งตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารนี้ว่างลง จะได้ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิศณุโลกประชานารถ ผู้เป็นพระบรมราชอนุชาที่รักและที่เป็นผู้ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ให้เป็นผู้บังคับการแทนพระองค์ต่อไป

เมื่อได้ทรงพระราชดำริดังนี้แล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มีการพิธีทหารแต่งเต็มยศ ประชุมพลกรมทหารมหาดเล็กพร้อมกันณะพระลานน่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสพระราชทานกระแสพระราชปรารภดังกล่าวแล้ว และโปรดเกล้า ฯ ให้ขนานนามกรมนี้ว่า “กรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และให้มีเครื่องหมายเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัย จ. ป. ร. ติดที่อินทรธนูทหารในกรมนี้ทั่วไป และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิศณุโลกประชานารถ ซึ่งต่อมาได้เลื่อนพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงนั้น เป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ได้คัดสำเนากระแสพระราชดำรัสแนบท้ายไว้ในตำนานนี้ด้วยแล้ว

ตั้งแต่จอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลก ประชานารถทรงรับตำแหน่งผู้บังคับการกรมนี้แล้ว ได้ทรงบังคับบัญชาปฏิบัติราชการในน่าที่ผู้บังคับการเป็นอันดี ทั้งมีพระวิริยะอุตสาหะเสด็จประทับทรงทำการ เช่นบังคับแถวทหารไปกระทำการต่าง ๆ ตลอดจนแห่แซงตามเสด็จพระราชดำเนินในขบวนเป็นต้น และได้ทรงแก้ไขระเบียบปกครองและกิจการของกรมทหารมหาดเล็กให้ดำเนินดียิ่งขึ้น ปลดเปลื้องการติดขัดในกิจราชการทุกสิ่งทุกประการ นับว่าเป็นการสดวกและเป็นสุขสำราญแก่กรมนี้เป็นอันมาก หากแต่พระองค์มีน่าที่ในตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ต้องทรงกระทำราชการสำคัญประจำพระองค์อยู่ กรมทหารนี้จึงต้องมีตำแหน่งรองผู้บังคับการเช่นแต่เดิมมา ผู้ที่เป็นรองผู้บังคับการในสมัยต่อจากนายพันเอกพระยาวรฤทธิ์ฤาชัย (เคลื่อน อมาตยกุล) ก็คือนายพันเอกพระยาพิชัยรณรงค์สงคราม (ทองดี จารุทัต) แล้วนายพันตรีจมื่นพัลลภพลาธิการ (ฟูวรโภค) ซึ่งรับราชการในตำแหน่งนี้อยู่ในบัดนี้

ปี ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า กรมทหารมหาดเล็กนี้เป็นกรมซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นไว้ ให้กระทำราชการในน่าที่รักษาพระองค์อย่างใกล้ชิด เป็นที่สนิทสเนหาไว้วางพระราชฤทัยในสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้า และได้รับราชการในสมเด็จ พระบรมราชินีนารถ พระบรมราชชนนีดุจเดียวกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ได้ทรงถวายกรมนี้เป็นทหารมหาดเล็กในสมเด็จพระบรมชนกาธิราชแล้ว สมควรที่สมเด็จพระบรมราชินีนารถพระบรมราชชนนีจะมีพระเกียรติยศอยู่ในกรมนี้ด้วย จะได้เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติศักดิ์ของกรมนี้ให้ยิ่งขึ้น จึงทรงถวายตำแหน่งให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนารถพระบรมราชชนนี ทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นผู้บังคับการพิเศษแห่งกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กนี้ เมื่อเดือนมีนาคมปีนี้ได้นำเครื่องยศาภรณ์ทหารมหาดเล็กทูลเกล้า ฯ ถวายแด่สมเด็จพระบรมราชินีนารถพระบรมราชชนนี และนายพลตรีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมาแต่เมื่อยังทรงเป็นนายพันตรีผู้บังคับกองพันที่ ๒ ในกรมนี้ได้กราบบังคมทูลสแดงความยินดีถวายพระพรในนามของกองพันที่ ๒ นั้น และได้มีพระราชเสาวนีย์ตรัสตอบ ความแจ้งอยู่ในลำเนาคำกราบบังคมทูลของผู้บังคับกองพันที่ ๒ ในกรมนี้ และพระราชดำรัสตอบซึ่งได้คัดลงมาไว้ในท้ายตำนานกรมทหารมหาดเล็กนี้ด้วยแล้ว

สถานที่โรงทหารและการอยู่กิน

กรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จำเดิมตั้งแต่ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งเป็นกองทหารขึ้นจนเป็นกรมใหญ่โตมาตามลำดับ มีโรงทหารที่อยู่หลายสถานตามที่จักได้กล่าวต่อไปนี้

เมื่อปี ๒๔๑๑ แรกมีกองทหารมหาดเล็กพวก ๒๔ คน หรือที่เรียกว่า "ทหาร ๒ โหล" นั้น แต่แรกยังไม่มีที่อยู่ ต่างคนต่างอยู่บ้านเรือนแห่งตน เป็นแต่ถึงเวลาเช้าเย็นมาประชุมฝึกหัดกันที่ชาลาในพระราชวังสราญรมย์ ซึ่งเดิมเรียกว่า "วังสราญรมย์" เมื่อเข้ามาในพระบรมมหาราชวังประชุมกันพักอยู่ณพระที่นั่งราชฤดีเก่า แต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ อยู่ข้างพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยด้านตวันออกซึ่งภายหลังได้รื้อเสียแล้ว และสร้างขึ้นเป็นพระที่นั่งโถงอย่างจีนมีนามเช่นเดิม ต่อมาก็รื้อเสียอีก เอานามนั้นไปใช้พระที่นั่งโถงใหม่องค์ ๑ ณะพระราชวังดุสิต สถานที่เดิมนั้นสร้างเป็นพระที่นั่งใหม่ขึ้นมีนามว่า "พระที่นั่งจันทรทิพโยภาศ" ในทุกวันนี้

ต่อมาทรงพระราชดำริเห็นว่าทหารมหาดเล็กพวกนี้ยังไม่มีที่อยู่เป็นหลักฐาน น่าที่ซึ่งจะรับราชการก็ดี การฝึกหัดก็ดี ทหารมาไม่ใคร่พร้อมพร้อมกันเวลากัน จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตึก ๒ ชั้นที่มีอยู่ริมถนนฟากใต้น่าพระราชวังสราญรมย์ (ซึ่งต่อมาได้รื้อเสียแล้ว) อยู่ตรงรั้วและประตูพระราชอุทยานสราญรมย์ด้านเหนือบัดนี้ เป็นที่อยู่ของทหารพวกนี้

ครั้นถึงปี ๒๔๑๓ เมื่อตั้งกองทหารมหาดเล็กขึ้น ๗๒ คน โปรดเกล้า ฯ ให้ซ่อมแซม และทำฝาโรงละครใหญ่หลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นที่อยู่ของทหาร จัดทิมพลชั้นเดียวเดิมที่ตั้งอยู่นอกและริมประตูพิมาณไชยศรีฝ่ายตวันตกเป็นที่บัญชาการ ทิมพลด้านตวันออกตรงกันข้ามเป็นคลัง

ยุทธภัณฑ์และสรรพบาญชี ภายหลังโปรดเกล้า ฯ ให้ปลูกโรงหลังคาสังกะสีฝาไม้พื้นชั้นเดียว ต่อด้านสกัดโรงละครด้านใต้เป็นที่ประชุมนายทหาร และให้ย้ายที่บัญชาการไปตั้งอยู่ณะที่นั้น ต่อมาสร้อยทิมพลเดิมด้านตวันตกทำเป็นตึกแถว ๒ ชั้นในที่นั้น สำหรับเป็นโรงทหารของกรมนี้ต่อไป ตึกแถวนี้เมื่อไม่ได้เป็นโรงทหารมหาดเล็กแล้ว ได้เป็นโรงเรียนราชกุมาร และต่อมาเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนพแนกรัฐประศาสน์ และเปลี่ยนเป็นสถานกรมพระนิติศาตร์อยู่ในทุกวันนี้

ถึงปี ๒๔๑๓ เมื่อสมัยแบ่งทหารกรมนี้จัดเป็น ๒ กองร้อย พอโรงทหารซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ทำเป็นตึก ๒ ชั้นด้านตวันตกนั้นแล้วเสร็จ ได้ย้ายกองร้อยที่ ๒ มาอยู่ตึกใหม่แถวนี้ กองร้อยที่ ๑ คงอยู่ที่โรงละครเดิม ต่อมาเมื่อจัดระเบียบใหม่เป็น ๖ กองร้อย และจัดเวรเป็น ๓ ผลัด ๆ ละ ๒ กองร้อยนั้น กองร้อย ที่ ๑ อยู่โรงละคร ที่ ๒ อยู่โรงใหม่ ที่ ๕ อยู่โรงละคร ที่ ๔ อยู่โรงใหม่ ที่ ๓ อยู่โรงละคร ที่ ๖ อยู่โรงใหม่ ภายหลังสถานที่อยู่ที่กินและทำการของกรมนี้ไม่เพียงพอ โปรดเกล้า ฯ ให้ปลูกโรงแถวหลังคาสังกะสีฝาไม้ขึ้นที่หลังโรงละครด้านตวันออก กั้นเป็นห้องเล็ก ๆ สำหรับนายทหารอยู่ และให้ซ่อมแซมโรงปืนใหญ่เดิมซึ่งเป็นตึกเก่าชั้นเดียว ที่ตั้งขวางอยู่ต่อโรงละครออกไปทางกำแพงพระบรมมหาราชวัง จัดเป็นคลังยุทธภัณฑ์และสรรพบาญชีใช้จ่ายฝ่ายผู้ช่วยพลรบ (โรงปืนใหญ่เดิมหลังนี้นับว่าเป็นสถานที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ยังดำรง

พระอิศริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศร์รังสรรค์ เมื่อรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงกำกับและอำนวยการในเรื่องการปืนใหญ่ (เสด็จประทับพักทรงบัญชาการอยู่ในที่นั้นด้วย) เมื่อตึกหลังนี้ได้จัดเป็นสถานที่ทำการฝ่ายผู้ช่วยพลรบนั้นแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้รื้อทิมพลด้านตวันออกซึ่งเป็นที่ทำการเดิม ทำโรงทหารเป็นตึกแถว ๒ ชั้นเช่นเดียวกับตึกแถวด้านตวันตก แต่ทำเลยเลี้ยวหักตัวต่อไปทางหลังโรงหล่อเดิม ซึ่งตั้งอยู่ในที่หอพระสมุดวชิรญาณทุกวันนี้ และตึกแถวด้านตวันออกนั้นเมื่อไม่ได้เป็นโรงทหารแล้ว เป็นคลังและที่พักกรมมหาดเล็กหลวงอยู่ทุกวันนี้ กับโปรดเกล้า ฯ ให้ทำตึก ๒ ชั้นเช่นเดียวกันเพิ่มเติมต่อจากตึกแถวด้านตวันตกซึ่งเป็นโรงทหารอยู่แล้ว เลี้ยวหักตัวไปจดโรงช้างเผือกทางหลังศาลาลูกขุนอีกด้วย ส่วนโรงครัวซึ่งสำหรับทำอาหารเลี้ยงทหารนั้นในสมัยนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง อยู่ทางมุมโรงละครด้านเหนือ สร้างโรงหลังคามุงสังกะสีขึ้นหลัง ๑ ข้างโรงปืนใหญ่เดิมซึ่งเป็นคลังยุทธภัณฑ์ด้านเหนือ เป็นโรงสำหรับเลี้ยงทหาร

ครั้นถึงปี ๒๔๑๕ เมื่อตึก ๒ ชั้นใหม่ด้านตวันออกแล้วเสร็จ โปรดเกล้า ฯ ให้จัดเป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษซึ่งอยู่ในความปกครองของกรมนี้ตอน ๑ อีกตอน ๑ จัดเป็นห้องที่อยู่สำหรับนายทหารสัญญาบัตร์ โรงแถวที่อยู่นายทหารเดิมหลังโรงละคร จัดเป็นโรงเรียนสอนภาษาไทยอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็กเหมือนกัน

อนึ่งในปีนี้โปรดเกล้า ฯ ให้รื้อโรงหล่อเดิมซึ่งตั้งอยู่ณะตึกที่เคยเป็นหอพระสุมุดวชิรญาณ ทำเป็นตึกใหญ่พื้นชั้นเดียวมีห้องกว้างขวางแบ่งเป็น ๓ ตอน สำหรับเป็นที่มีการประชุมของทหารเรียกว่า "คองคอเดีย" เช่นได้ทอดพระเนตร์เห็นมาแต่ครั้งเสด็จพระราชดำเนินเกาะชวาที่เมืองปาเตเวีย เมื่อตึกนั้นเสร็จแล้วได้มีการประชุมในการทหารเป็นหลายครั้ง ต่อมาจึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์สถานเรียกว่า "มิวเซียม" แล้วแก้เฉลียงใหม่เป็นคูหาในชั้นหลังอีก ตึกนี้เกี่ยวข้องอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กแต่ต้นเดิมมา จึงได้มีน่าที่รักษาและจัดการตลอดมาจนเป็นพิพิธภัณฑ์สถานในภายหลัง พึ่งเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเป็นหอศัลลักษณสถานและเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสืบมา เป็นอันหมดน่าที่ของกรมทหารมหาดเล็กแต่ครั้งนั้น

ถึงปี ๒๔๑๖ โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายที่บัญชาการกรมมาตั้งอยู่ณะตึกแถว ๒ ชั้นด้านตวันออกตอนริมประตูพิมาณไชยศรี ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษเดิมอันได้เลิกเสียแล้ว ในตอนที่เลี้ยวหักตัวไปทางหลังโรงหล่อเดิม จัดเป็นห้องเลี้ยงอาหารนายทหารญัญญาบัตร์ต่อกับที่อยู่นายทหาร ส่วนโรงหลังคาสังกะสีด้านสกัดโรงละครข้างเหนือ ซึ่งเป็นที่บัญชาการเดิมจัดเป็นโรงเก็บปืนกลแกตลิงซึ่งมีอยู่มากในเวลานั้นสำหรับกรมแสง

ครั้นปี ๒๔๑๗ เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกองทหารม้าขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก ชั้นแรกใช้ตึก ๒ ชั้นด้านตวันตกชั้นบนสำหรับเป็นที่อยู่พลทหารม้า ตรงมุมตึกและเลี้ยวไปทางหลังศาลาลูกขุนเป็นที่อยู่ของผู้บังคับการและนายทหารม้า และเมื่อตั้งตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการในกรมนั้นอยู่ณะที่นั้น ส่วนทหารราบเดิมที่อยู่ณะตึกนั้นชั้นบนให้ย้ายลงมาอยู่ชั้นล่าง โปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขเพิ่มพลที่ตั้งปืนใหญ่อย่างเก่า ๆ อยู่ในเวลานั้น อันตั้งอยู่ณะริมกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นในด้านเหนือตรงกับโรงเลี้ยงอาหารทหารในกรมนั้น เป็นโรงม้าสำหรับกองทหารม้า และสร้างโรงสำหรับม้ายืนยามขึ้นหลังหนึ่งที่ด้านตวันตกโรงเลี้ยงอาหาร ริมถนนตรงเข้ามาจากประตูวิเศษไชยศรี โรงนั้นพอจุม้าเทศยืนยามได้ ๒ ตัว

ฉบี ๒๔๑๘ เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้จัดกองทหารช่างขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก ชั้นแรกพลทหารช่างตั้งอยู่ณะตึก ๒ ชั้นตอนทางหลังศาลาลูกขุนชั้นล่างของที่อยู่ผู้บังคับการและนายทหารม้า แต่มีโรงงานและที่ทำการอยู่ที่ริมโรงปืนใหญ่เดิมซึ่งเป็นคลังยุทธภัณฑ์นั้นด้วย

ฉบี ๒๔๑๙ เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้จัดกองทหารม้าใหญ่โตขึ้นเป็น ๒ หมวดมีพลทหารม้าเพิ่มมากขึ้น ทั้งพลทหารราบและพลทหารช่างก็มีมากยิ่งขึ้นด้วย ที่อยู่ของทหารไม่เพียงพอกัน โปรดเกล้า ฯ ให้รื้อคลังเชือกเก่าซึ่งตั้งอยู่ณะที่ศาลาว่าการต่างประเทศทุกวันนี้ ทำเป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้น สำหรับเป็นโรงทหารมหาดเล็กนั้น เพื่อได้รวมกันเป็นปีกแผ่นและเป็นหลัก

ฐานถาวรสืบต่อไปภายน่า โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสรราช (วัน บุนนาค) เป็นผู้ทำ แต่เริ่มรื้อเก่าและทำการมาก็ค้างช้ายังหาสำเร็จได้โดยเร็วไม่ ส่วนการที่จะต้องจัดเวรใหม่ให้มีจำนวนทหารประจำการมากขึ้นนั้นไม่รอท่าทั้งจำนวนทหารก็มีมากขึ้นตามลำดับฉับพลัน จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดสถานที่อยู่ของกรมนั้นใหม่ในสมัยนี้ คือทหารราบที่เหลือไม่มีที่อยู่พอณะโรงละครให้เข้าไปอาศรัยพักอยู่ในระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามชั่วคราว ทั้งกองทหารราบที่อยู่ณะชั้นล่างตึก ๒ ชั้นด้านตวันตกเดิมนั้นก็ให้ยกเข้าไปอยู่ในวัดด้วย ตึกแถวด้านตวันตกนั้นให้กองทหารม้าอยู่เต็มทั้ง ๒ ชั้น แต่ชั้นล่างยังมีที่ว่างอยู่บ้าง ให้จัดเป็นห้องสโมสรของทหารขึ้นแห่งหนึ่งเรียกว่า “ริเครเอชันรูม” สำหรับทหารกรมนั้นได้พักผ่อนกินอยู่เป็นที่สบายภายหลังได้ขยายสถานที่นั้นเป็นที่จำหน่ายอาหารว่างและสิ่งของเบ็ดเตล็ดสำหรับนายทหารเรียกว่า “แคนตีน” นั้นด้วย

ครั้นถึงปี ๒๔๒๒ เป็นปีที่จะเริ่มการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามคราวใหญ่ ให้ทันการสมโภชพระนครสมัยรัตนโกสินทรศกครบ ๑๐๐ ปี โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายกองทหารมหาดเล็กซึ่งได้เข้าไปตั้งอาศรัยอยู่ณะพระระเบียงในพระอารามออกจากที่นั้น ฝ่ายตึกใหม่สำหรับเป็นโรงทหารซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ทำขึ้นที่คลังเชือกเก่านั้นก็ยังไม่แล้ว จำเป็นต้องให้ทหารแยกย้ายยัดเยียดกันอยู่ที่ตึก ๒ ชั้นด้านตวันออกชั้นล่าง และตอนซึ่งเป็นที่เลี้ยงอาหารนายทหารชั้นบนด้วย ส่วนตึก ๒ ชั้นด้านตวันตกชั้นล่างตอนที่เป็นสโมสรทหารก็เลิกให้เป็นที่อยู่ของทหารเหมือนกัน

ครั้นถึงปี ๒๔๒๖ ตึกที่สร้างใหม่สำหรับเป็นโรงทหารฉะดังเชือกแล้วเสร็จ โปรดเกล้า ฯ ให้ยกกองทหารราบทุกกองร้อยไปรวมกันอยู่ณะที่นั้น ที่โรงละครยกเว้นว่างไว้เป็นที่สำหรับฝึกหัดทหารที่เข้าใหม่ และเรื่องการดัดตนหรือการกีฬาฝึกฝนต่าง ๆ ซึ่งเป็นการในร่ม ส่วนการเลี้ยงทหารย้ายไปตั้งโรงครัวและโรงเลี้ยงณะท่ากระแซนอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตวันตก ตรงกับโรงทหารใหม่ที่ฉลังเชือกออกไปซึ่งทุกวันนี้เป็นสนามริมน้ำบริเวณกรมชุมพลราชนาวีนั้น การเลี้ยงดูได้เปลี่ยนแปลงตัวผู้ทำโรงครัวเลี้ยงมาโดยลำดับ จนถึงมีธรรมเนียมใหม่ซึ่งจ่ายค่าเบี้ยเลี้ยงให้ซื้ออาหารกินเองในภายหลัง ส่วนโรงเลี้ยงเก่าในพระบรมมหาราชวังย้ายกองทหารช่างไปอยู่ในที่นั้น ภายหลังได้ย้ายทหารช่างไปอยู่ที่ชั้นล่างตึก ๒ ชั้นด้านตวันออกหลังพิพิธภัณฑ์สถาน ชั้นบนของตึกนั้นเป็นที่อยู่ของนายทหารผู้ใหญ่ และเป็นที่เลี้ยงนายทหารตามเดิม ส่วนโรงเลี้ยงทหารเดิมซึ่งทหารช่างอยู่แต่ก่อนนั้นจัดเป็นโรงม้าต่อไป ตึก ๒ ชั้นด้านตวันตกแบ่งชั้นบนให้เป็นสถานที่ทำการกองแผนที่ตอนหนึ่ง นอกนั้นคงเป็นของกองทหารม้า และเป็นที่ผู้รับพระบรมราชโองการอยู่ดังกล่าวแล้ว

อนึ่งในสมัยนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายการโรงเรียนซึ่งอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็ก จากโรงละครไปตั้งอยู่เป็นหลักฐานณะพระตำหนักส่วนกุหลาบ ซึ่งเป็นสถานที่ประทับเดิมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ภายหลังในสถานที่นั้นโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างตึกใหญ่ ๒ ชั้นเพิ่มเติมขึ้นอีก และจัดที่บริเวณสวนกุหลาบนั้นเป็นเขตร์ โรงเรียน เรียกว่า "โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ" คงอยู่ในความปกครองของกรมทหารมหาดเล็กสืบต่อมา

ฉุถึงปี ๒๔๓๐ เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้น กรมทหารมหาดเล็กได้เปลี่ยนแปลงรูปการ และอัตรากองทหารเป็นอย่างใหม่ สถานที่อยู่ในสมัยนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปตามการ ทั้งกระทรวงต่างประเทศจะต้องการย้ายสถานที่ทำการจากพระราชวังสราญรมย์ โปรดให้ย้ายกรมทหารมหาดเล็กที่ตั้งอยู่ณะตึกใหญ่ในที่คลังเชือกเดิมจากที่นั้น เปลี่ยนเป็นศาลาว่าการต่างประเทศ ที่อยู่ของกรมทหารมหาดเล็กในสมัยนั้นจึงได้จัดการแยกออกเป็น ๒ สถาน คือกองทหารสำหรับรักษาการให้ย้ายออกไปตั้งอยู่ณะศาลายุทธนาธิการ ซึ่งเป็นที่ว่าการกระทรวงกระลาโหมอยู่ทุกวันนี้ ให้กองทหารพวกนี้อยู่ณะแถวยาวชั้นบนด้านใต้ตลอดแถบกองบัญชาการและพนักงานคลังต่าง ๆ อันได้ยุบน้อยลงแล้วนั้นตั้งอยู่ณะแถวปีกของตึกใหญ่ด้านใต้ทั้ง ๓ ชั้น ส่วนกองสำหรับรักษาพระองค์ให้คงอยู่ในพระบรมมหาราชวังที่ตึก ๒ ชั้นเดิมด้านตวันออก ณะเพาะแต่ตัวกองทหารและนายทหารกำกับบังคับกองเท่านั้น ส่วนกองทหารม้าเดิมแล้วตัวตึกแถว ๒ ชั้นด้านตวันตกก็ยกเป็นสถานที่ราชการในพระราชสำนักนี้ต่าง ๆ เช่นโรงเรียนราชกุมารเป็นต้น ยังสถานที่ต่าง ๆ อย่างอื่นเช่น

โรงฉครใหญ่และคลังยุทธภัณฑ์ โรงทำการทหารช่างและโรงม้าเป็นต้นเมื่อเลิกการเหล่านั้นแล้วก็ใช้เป็นสถานราชการอย่างอื่นบ้างร้อเสียบ้าง ในที่สุดตึกเก่า ๆ และโรงอันรุงรังต่าง ๆ ก็หมดไปตามลำดับ จนเป็นสนามใหญ่ที่น่าหอพระสมุดวชิรญาณอยู่ทุกวันนี้

ครั้นถึงปี ๒๔๔๑ มีการย้ายสถานที่อยู่กรมทหารมหาดเล็กใหม่ คือรวมกันไปตั้งอยู่ในบริเวณสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวังแห่งเดียวกันทั้งกรม โปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงธรรมการย้ายโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบไปอยู่ณะที่อื่น ที่พระตำหนักเดิมและตัวตึกโรงเรียนเดิมกับทั้งหมู่ป้อมและทิมแถวเพิงพดพระบรมมหาราชวังในบริเวณนั้น จัดเป็นโรงทหารของกรมมหาดเล็กรักษาพระองค์เป็นหลักฐานมั่นคงเช่นที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

ฉุบี ๒๔๔๒ เมื่อสมัยมีพลับพลาประทับแรมณะสวนดุสิตแรกสถาปนาพระราชวัง โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างโรงทหารชั่วคราวเป็นที่พักสำหรับทหารมหาดเล็กซึ่งผลัดเปลี่ยนกันไปรักษาการ ตั้งอยู่ใกล้ประตูไก่พ้าของพระราชวังดุสิตทุกวันนี้ ณะถนนด้านใต้

ฉุบี ๒๔๕๑ เมื่อการเสด็จประทับอยู่ณะพระราชวังดุสิตเป็นหลักฐานและได้เพิ่มอัตราทหารมหาดเล็กเป็น ๒ กองพันแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างโรงทหารชั่วคราวสำหรับกรมนี้ที่พระราชวังดุสิตขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ณะริมถนนคอเสื้อ ให้กองพันที่ ๑ ไปอยู่ณะที่นั้น กองพันที่ ๒ คงอยู่โรงเดิมณะพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง ภายหลังโปรด

เกล้า ฯ ให้สร้างโรงทหารถาวรเป็นตึกขึ้นในที่นั้น ชั้นแรกกองพันที่ ๑ ในกรมนี้ก็ได้อยู่มาก่อน ภายหลังโรงทหารนี้จึงเปลี่ยนเป็นให้กองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ตั้งอยู่จนถึงทุกวันนี้

ต่อมาถึงปี ๒๔๕๓ เมื่อจัดกรมทหารมหาดเล็กเป็น ๔ กองร้อย เปลี่ยนเป็นกองพันที่ ๒ ไปตั้งอยู่ณะโรงทหารที่สวนดุสิต กองพันที่ ๑ อยู่ณะโรงทหารในพระบรมมหาราชวัง พร้อมทั้งกองบังคับการกรมคงตั้งอยู่ณะพระตำหนักสวนกุหลาบ

ครั้นถึงปี ๒๔๕๔ โรงทหารถาวรใหม่ของกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้เริ่มสร้างขึ้นไว้เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้นในบริเวณสวนดุสิตริมถนนเบญมาศข้างด้านตวันออกใกล้เชิงสพานมัฆวาฬรังสรรนั้นพึ่งแล้วเสร็จในปีนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายกองพันที่ ๒ กรมนี้ ซึ่งเดิมตั้งอยู่ณะโรงทหารเดิมริมถนนคอเสื้อไปอยู่โรงทหารใหม่ที่กล่าวแล้วนี้ และให้ย้ายกองบังคับการกรมไปอยู่ที่นี่ด้วย ส่วนกองพันที่ ๑ ก็คงยังตั้งอยู่ณะโรงทหารพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวังตามเดิมเช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

ในการขึ้นโรงใหม่ที่เชิงสพานมัฆวาฬรังสรรนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นประธานในการพิธีฉลองสถานที่เป็นเกียรติยศพิเศษสำหรับกรมนี้

สาตราวุธและยุทธาภรณ์

สรรพเครื่องสาตราวุธและทยุธาภรณ์ที่ได้ใช้และแต่งกายนายทหารและพลทหารในกรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่เดิมมาตลอดถึงทุกวันนี้ มีหลายอย่างหลายคราวตามสมัยที่ได้โปรดเกล้า ฯ ให้จัดขึ้นแล้วและเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับดังนี้

ปี ๒๔๑๑ เมื่อเริ่มแรกตั้งกองทหารมหาดเล็กชั้นพวกข้าหลวงเดิม ๒๔ คนหรือที่เรียกว่าทหาร ๒ โหล มีหมวกผ้าสักหลาดดำรูปถุงตรงน่าพับขึ้นเป็นน่าจั่วมีแถบทองขลิบ เสื้อผ้าขาวรูปปีกสั้นมีรัวแถบสีน้ำเงินที่คอและข้อมือและตะเข็บที่แขน กางเกงผ้าขาวอย่างสั้นซาพองมีแถบสีน้ำเงินเข็มขัดคันชีพหนังดำ ใช้ปืนสนัยเดอร์ปลายดาบเป็นอาวุธ ตัวนายใช้กระบี่ทองเหลืองสายหนังดำ

ปี ๒๔๑๓ เมื่อกองทหารมหาดเล็กชั้นพวกมหาดเล็กหลวงครั้งแรก ๗๒ คน ตัวนายและพลทหารแต่งคล้ายคลึงกันคือ

เครื่องเต็มยศหมวกรูปทรงถังสูงหุ้มแพรสีม่วงแก่ (ซึ่งเป็นสีเสื้อยศข้าราชการฝ่ายทหารในสมัยนั้น) ขลิบลูกไม้ทองเทศ (คือแถบทองมีดวดลายอย่างแขก) พันน่าหมวกเยื้องขึ้นไปทางเบื้องขวา มีตราเงินน่าหมวกเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อคือ ส. พ. ป. ม. จ. และเลข ๕ ไขว้กัน (หมายความว่าสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์รัชกาลที่ ๕)

รอบอักษรย่อนั้นมีรัศมีเป็นแฉก และมีแพรสีทับทิมห้อยจากข้างบนทาบลงมาทางข้างขวาด้วย เสื้อรูปทูนิกยาวตัดเป็น ๔ ชิ้น (คือผ่าเอ็วและผ่าหลัง) แพรสีเหลือง (ซึ่งเป็นสีเสื้อยศของมหาดเล็กในสมัยนั้น) มีแถบทองอย่างเล็กขลิบที่คอและขอบเป็นลายยันต์ที่มุมที่คอและข้อมือติดแถบทองเล็กวงรอบและขอบเป็นลายยันต์ขัดสมาธิ ดุมเงินมีอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อเช่นกล่าวแล้ว แต่ไม่มีรัศมีเปลี่ยนเป็นมีใบไชยพฤกษ์วงโอบรัดรึ่งตัวนุ่งแพรสีเหลือง คาดประคดแพรสีทับทิมชายครุยข้างในเสื้อให้ชายห้อยพ้นชิกเสื้อออกมาอยู่ข้างซ้าย คาดเข็มขัดหนังดำหัวเงินมีอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อเช่นตราน่าหมวกทับนอกเสื้อ ถุงเท้าขาวอย่างยาวรองเท้าหนังดำ (รูปคอตชูมีเข็มเงิน) นายทหารชั้นผู้ใหญ่เพิ่มลายยันต์ทองที่คอและข้อมือเสื้อเป็น ๓ ชั้น นายดาบและนายสิบเอกเป็นยันต์ ๒ ชั้น และมีเครื่องหมายยศอีกอย่างหนึ่งคือมีบั้งแถบทองติดที่แขนเสื้อข้างซ้ายอย่างนายสิบเป็น ๓ ชั้น คือนายดาบ ๓ บั้ง นายสิบเอก ๒ บั้ง นายสิบโท ๑ บั้ง นายสิบตรีไม่มี บรรดานายทหารทุกชั้นที่หมวกเพิ่มปีกนกฝรั่งสีเขียว (ใบไม้) ทำเป็นฝอยติดข้างเบื้องซ้ายอีกด้วย แต่พระมาตาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นใช้ปีกเป็นขนนกการะเวกแทนขนนกฝรั่ง

ครึ่งยศ หมวกรูปกลมทรงเตี้ย (อย่างกลา) สักหลาดสีดำมีกระบังน่าหมวกอย่างตรงหนังสีดำ เสื้อชิกสั้นผ้าขาวลายสองมีลายยันต์ที่คอและ

ข้อมือ นุ่งม่วงสีน้ำเงิน คาดประคดแพรสีทับทิมชายครุยข้างในเสื้อ สวมถุงเท้ารองเท้า และมีตราน่าหมวกและดุมเช่นเครื่องเต็มยศ บรรดานายทหารที่หมวกติดแถบทองเล็กเพิ่มขึ้นด้วย

อนึ่งมีเสื้อสวมเล่นอีกอย่างหนึ่งทำนองเสื้อราตรีโมสรเรียกว่า "เสื้อปาด" เป็นเสื้อรูปกระบอกสั้นสีตากุ้งชายเสื้อข้างน่าปาดมน นายทหารและพลทหารเสื้อเป็นแพรอย่างเดียวกัน แต่เสื้อชนิดนี้เป็นเสื้อพระราชทานเป็นพิเศษ ไม่นับว่าเป็นเครื่องแบบทหารโดยแท้ เวลาสวมเสื้ออย่างนี้ใช้หมวกรูปกลมทรงเตี้ยลักหลาดดำกระบังน่าตรงสีดำคือหมวกครึ่งยศนั่นเอง บางทีก็แต่งตัวชนิดนี้เข้าแถวถือยาวุธด้วย แต่ส่วนอื่น ๆ เหมือนเครื่องครึ่งยศ

เครื่องสาตราวุธ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระแสงกระบี่ฝักทองมีสายรัดพระองค์ อย่างแถบทองเป็นพิเศษ นายทหารผู้ใหญ่และนายดาบใช้กระบี่ฝักหนังสีดำเครื่องทอง สายกระบี่หนังสีดำ นายสิบพลทหารใช้บั้นอย่าง "กรีน" มีเข็มขัดหัวทองเหลือง คันชีพและซองดาบปลายบั้นหนังสีดำ

ปี ๒๔๑๔ เมื่อกรมทหารมหาดเล็กจัดเป็น ๖ กองร้อยชั้นแรก บรรดานายทหารสัญญาบัตรแต่งดังนี้

เครื่องเต็มยศ หมวกรูปแฮลเม็ดทรงเตี้ยพื้นแพรชนสีดำมีขอบทอง ตราน่าหมวกเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อมีรัศมีเช่นเดิมแต่ใหญ่กว่า และมีสายรัดคางเป็นโซ่ตะขาบ ยอดหมวกเป็นกลีบมีจานรองรับจำปา

ปักภู่คลุมขนนกยางขาว เครื่องแต่งหมวกเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องกาไหล่ทอง แต่พระมาลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นเครื่องทองคำและใช้ภู่ขนนกการะเวก หมวกเช่นนี้ใช้แต่ฉะเพาะในคราวจะเสด็จอินเดียเท่านั้น เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียแล้วก็เลิก เสื้อรูปทูนิกยาวตัดเป็น ๔ ปีก (คือผ่าเอวผ่าหลัง) แพรสีน้ำเงินแก่ มีลายปักดิ้นทองเส้นเดียวที่ข้อมือ เป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อ ส. พ. ป. ม. จ. และอุณณาโลมอักษร พ. เป็นดิ้นเงินรอบข้อมือเป็นลายยันต์ มีลวดคั่หมายยศ ๑ คู่ ๒ คู่ ๓ คู่ ชั้นนายพันมีเส้นลวดเงินเพิ่ม คอเสื้อมีลวดเป็นขอบรอบที่กลางเป็นลายยันต์ ร้อยจักร์ ที่ข้างน่าเป็นเครื่องหมายยศอีกอย่างหนึ่งข้างละ ๑ จักร์ ๒ จักร์ ๓ จักร์ ตามลำดับชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย และมีอินทร์ธนูพันแพรสีเดียวกับเสื้อ ปักดิ้นเลื่อมทองเป็นลายยันต์ ไม่มีเครื่องหมายยศ กระดุมเสื้ออย่างเดิมแต่เป็นกาไหล่ทองมีที่อก ๗ เม็ด หลัง ๒ เม็ด อินทร์ธนู ๒ เม็ด และมีแพรดำผูกเป็นหูกระต่ายที่คอเสื้อด้วย นุ่งแพรสีน้ำเงินแก่ สวมถุงเท้ายาวผ้าสีขาว รองเท้าหนังดำ บรรดานายทหารเวลาแต่งเต็มยศแห่เสด็จพยุหยาตราสวมเสื้อครุยทุกชั้น แต่เมื่อตั้งกรมยุทธนาธิการแล้วจึงได้เลิก

ครุยยศ หมวกแก๊บสักหลาดดำมีแถบทองพันรอบหมวก กระบังน่าตรงปักดิ้นทอง เสื้อรูปกระบอกยาวแพรสีน้ำเงินแก่ ข้อมือคอและอกมีลายยันต์แถบสีดำ ที่บ่ามีลวดทองแทนอินทร์ธนู นุ่งแพรสีน้ำเงิน นอกนั้นใช้เครื่องเต็มยศ

นายสิบพลทหารเต็มยศใช้หมวกแฮลเม็ดหงอนสีขาวสานด้วยหวาย พันผ้าสีน้ำเงิน และมีแพรสีแดงจีบชิดบกรุยทองติดชายต่างอยู่ข้างเบื้องขวาของหมวกนั้นด้วย เสื้อรูปทูนิกสักหลาดสีดำ นายสิบมีลายยันต์อย่างเฉลวที่ข้อมือและคอมีเป็นแถบทอง พลทหารเป็นแถบสีเหลืองไม่มียันต์ และมีเครื่องหมายยศนายสิบเป็นบั้งทองติดที่แขนเสื้อข้างซ้าย จ่านายสิบ ๔ บั้ง นายสิบเอก ๓ บั้ง นายสิบโท ๒ บั้ง นายสิบตรีที่เรียกในสมัยนั้นว่า แอก ติงกอปราลนั้น ๑ บั้ง นุ่งผ้าสีเหล็ก ถุงเท้ายาวสีเทา รองเท้าหนังดำครึ่งยศ เสื้อรูปแบบราชการผ้าขาวลายสอง มีลายยันต์สีขาวที่ข้อมือและคอ นุ่งผ้าสีน้ำเงิน นอกนั้นใช้เครื่องเต็มยศ (คือเสื้อขาวครึ่งยศเดิมนั้นเอง)

เครื่องสาตราวุธ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระแสงกระบี่ฝักนากด้ามทำด้วยกรามช้าง มีสายรัดพระองค์ไหมถักสีดำ หัวเป็นทองคำรูปสี่เหลี่ยมมีลายเป็นพระบรมนามาภิธัยย่อไขว้กัน นายทหารสัญญาบัตร์ที่เป็นผู้ใหญ่ใช้กระบี่ฝักกาไหล่ทอง สายกระบี่ไหมถักสีดำ หัวเป็นสัพนากลายเหมือนกันเป็นทอง นายทหารผู้น้อยใช้กระบี่ฝักทองเหลือง สายกระบี่หนังดำ แต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าพ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้แต่งพระองค์เป็นนายร้อยโทพิเศษนั้น พระราชทานพระแสงฝักนากด้ามกรามช้างอย่างเล็กซึ่งโปรดให้ทำฉะเพาะพระองค์ และใช้สายกระบี่ถักไหมดำหัวสัพนากลายทองคำเป็นพิเศษ นายสิบพลทหาร

ยังคงใช้ปีนอย่างเดม คันชีพใช้สายสพายและมีเข็มขัดอีกต่างหากด้วน หนังดำ

ต่อมาบรรดานายทหารเพิ่มให้มีสายสพายไหมแดงถัก สพายบ่าซ้ายไปขวา ภายหลังเปลี่ยนเป็นนายทหารใช้ไหมแดงมีริ้วทองสลับเงิน ส่วนสายสพายแดงนั้นเลื่อนไปให้นายสิบเอกสพาย ส่วนนายสิบชั้นอื่นที่อยู่ยามใช้สายสพายสีน้ำเงิน ถ้าไม่ใช่เวลาอยู่ยามก็ไม่มี

ปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเต็มยศพลทหารอีก เสื้อรูปทูนิกผ้าเซดสีดำ ข้อมือขลิบเป็นบั้งสีเหลือง ที่คอมีลวดเหลือง อินทรธนูเป็นสักหลาดสีดำ บักสายเส้นเดียวเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อด้วยกำมะหยีดสีเหลือง กางเกงสั้นครึ่งขาสักหลาดสีดำมีลวดสีเหลือง ใช้สนับแข้งสักหลาดดำมีคุม รองเท้าดำหุ้มข้อ ต่อมาอีก ๖ เดือนเปลี่ยนสนับแข้งเป็นหนังดำ

ครึ่งยศ นายสิบพลทหาร หมวกรูปกลมเตี้ยทรงตัดเรียกว่าฟอเรศแก๊บสักหลาดสีน้ำเงินแก่สลับกับสีเหลืองเป็นตาตรางมีสายรัดคางหนังดำ นายสิบเสื้อรูปทูนิกสักหลาดสีดำ อินทรธนูและคอมีลวด ข้อมือมีลายยันต์ทองนุ่งผ้าสีน้ำเงิน พลทหารเสื้อรูปอย่างเดียวกัน แต่เป็นผ้าเซดดำอย่างบางและข้อมือขลิบเป็นบั้งสีเหลือง อินทรธนูบักเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อรวมกางเกงสั้นครึ่งขาสักหลาดสีดำ ใช้สนับแข้งสักหลาดสีดำมีคุม รองเท้าดำหุ้มข้อ ต่อมาอีก ๖ เดือนเปลี่ยนสนับแข้งเป็นหนังดำ

ปี ๒๔๑๖ เมื่อกองทหารมหาดเล็กตั้งกรมเป็นหลักฐานและมีตำแหน่งนายทหารสัญญาบัตรบริบูรณ์แล้ว ได้เปลี่ยนแปลงและเพิ่มเครื่องอาภรณ์ทหารอีก คือหมวกเต็มยศนายทหารเปลี่ยนเป็นหมวกรูปแฮดเม็ดทรงสูงขาวมีแพรสีน้ำเงินพันรอบเป็นกลีบและมีแพรสีทับทิมจีบขลิบถูกไม้ทองขลิบห้อยข้างขวา บรรดานายทหารผู้ใหญ่ตั้งแต่ผู้บังคับกองร้อยขึ้นไปมียอดหมวกเป็นรูปเมาลีตั้งอยู่บนรัศมีอย่างดาราปฐมจุลจอมเกล้ากาไหล่ทอง นอกนั้นไม่มียอด

ต่อมาเปลี่ยนเครื่องกริ่งยศนายทหารเป็นหมวกกลมเตี้ยทรงตัดลักหลาดสีดำ มีปลอกผ้าขาวเย็บเป็นนวมมีกระบังอย่างตรงหนังดำมันบั๊กดันทองสายรัดคางแถบทอง เสื้อรูปทูนิกลักหลาดสีดำ คอข้อมือน่าอกและหลังมีลวดขดถักอย่างใหญ่สีดำเป็นลายยันต์ มีกระดุมอก ๕ เม็ด หลัง ๒ เม็ด ที่คอติดจักรบั๊กดันทองหมายยศ ที่บ่ามีลวดถักทอง ๒ เส้นแทนอินทรธนู และมีเสื้อกริ่งยศเพิ่มขึ้นเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง เป็นเสื้อรูปอย่างฟรอกโค๊ต คือมีปีกยาวลงมาถึงข้อเข่า กระดุม ๒ แถวแบะคอพับมนลงมาถึงกระดุมเม็ดที่ ๒ เป็นลักหลาดดำ ขอบเสื้อและแนวตะเข็บหลังตลอดถึงชายปีกและตลอดหลัง แขนตั้งแต่ไหล่ถึงข้อมือติดแถบใหญ่ ที่ข้อมือติดแถบใหญ่เป็นรูปจั่วมีลวดขดเป็นลายขึ้นไป ที่อกติดลวดคู่ตามรังดุมและขดเป็นลายยันต์ห้อยลงมา ใช้กระดุมถูกคลักถักข้างน่าแถวละ ๕ เม็ด ข้างหลัง ๒ เม็ด ลายแถบและลวดถักกระดุมเหล่านี้ล้วนสีดำ ไม่มีอินทรธนู

และจักร์หมายยศอย่างใด บรรดานายทหารสัญญาบัตร์ใช้เหมือนกัน แต่ว่าชั้นนายพันมีลวดลายมาก ชั้นนายร้อยน้อยลง เสื้อราชองครักษ์มีลวดลายอย่างอื่นและที่คอแบะเป็นกำมะหยี่ดำด้วย และมีเสื้อชาวมียันต์คล้ายเสื้อสักหลาดนั้นเองเพิ่มขึ้นด้วย ใช้สำหรับแต่งในเวลาธรรมดากับมีเสื้อผ้าเซ็ดดำมียันต์แต่น้อยกว่าเสื้อครึ่งยศ เรียกว่าเสื้อประเรศสำหรับแต่งในเวลาฝึกหัด

ส่วนนายสิบพลทหารเปลี่ยนเครื่องเต็มยศ เป็นเสื้อรูปทูนิกสั้นสักหลาดสีน้ำเงินแก่ คอข้อมือมีแถบทอง นายสิบข้อมือเป็นลายยันต์เฉลวด้วย มีบั้งทองหมายที่แขนเสื้อเป็นชั้น ๆ เหมือนแต่ก่อน พลทหารข้อมือเสื้อมีแต่แถบ กางเกงขายาวสักหลาดสีดำมีลวดสีเหลือง สมัยนี้เปลี่ยนอาวุธเป็นใช้ปืนอย่างสนัยเดอรปลายดาบ

อนึ่งเครื่องอาภรณ์ราชองครักษ์ซึ่งนับว่าเป็นนายทหารมหาดเล็กพวก ๑ ในเวลานั้น มีเครื่องเต็มยศเป็นพิเศษอย่างหนึ่งคือเสื้อรูปทูนิกสั้นสักหลาดสีดำคอและข้อมือสาบกระเป๋าหลังเสื้อปักดิ้นเลื่อมทองเป็นลายช่อใบฝักดอกไชยพฤกษ์ที่น่าอกเป็นบั้ง ๆ เต็มอก มีลายแถบทองถักอย่างอ่อนสลับไหมสีแดงอย่างใหญ่ปลายเส้นมีครุยสพายบ่าซ้ายไปขวา มีสายราชองครักษ์ที่เรียกว่าสายยงยศทองถักอย่างใหญ่ติดปลายอินทร์ธนูขวาโยงรังดุมที่น่าอก นุ่งแพรสีน้ำเงินแก่เชิงทอง ใช้กระบี่อย่างหนึ่งเป็นศิริยะข้างฝักเงิน สายกระบี่หนังสีครั่งปักทองลายใบไชยพฤกษ์ นอกนั้นเหมือนเครื่องเต็มยศนายทหารมหาดเล็ก ถึงเครื่องครึ่งยศและอื่น ๆ ก็เหมือนกัน

ปี ๒๔๑๗ เมื่อตั้งกองทหารม้านายทหารสัญญาบัตร์ในกองทหารม้ามีเครื่องเต็มยศ หมวกรูปแฮ่ลเม็ดทรงสูงเครื่องกาไหล่ทองเช่นเดียวกับทหารราบ แต่แพรพันรอบหมวกเป็นแพรสีแดง และต่อมาเติมยอดมีภู่หางม้าแดงข้างบนด้วย เสื้อรูปทูนิกบีกสั้นสักหลาดสีแดง คอข้อมืออกหลังบักเป็นลายยันต์ด้วยดิ้นแถบทองขดที่เรียกว่า "กิมเชน" กระดุมถักคลักดิ้นทองเช่นเดียวกัน แต่ชั้นนายร้อยเป็นกาไหล่ทอง มีจักร์บักดิ้นเงินติดที่คอ ๑ จักร์ ๒ จักร์ ๓ จักร์ตามลำดับยศ และมีกระเป๋าสักหลาดแดงบักดิ้นทองเป็นลายพระเกี้ยวยอดรองพาน ๒ ชั้นอยู่บนศีร์ษะช้าง ๓ เศียร มีคชสีห์ราชสีห์หันหน้าออกถือเครื่องสูง ๗ ชั้นอยู่ ๒ ข้างพระเกี้ยว ข้างล่างมีแถบกำมะหยี่แดงเป็นฐานบักอักษรว่า "ราชวัลลภ" มีสายกระเป๋าพันแดงติดแถบทองใหญ่ ๒ แถบ เครื่องกาไหล่ทองสพายบ่าซ้ายไปขวา มีสายยงยศดิ้นทองถักที่บ่าข้างขวาโยงไปติดดุมเสื้อเช่นราชองครักษ์ เวลาขึ้นหลังม้าใช้กางเกงขาสั้นรูปขี่ม้าสักหลาดสีดำมีแถบทอง รองเท้าสูงหนังดำ เวลาไม่ได้ขึ้นหลังม้าใช้กางเกงเช่นเดียวกันแต่ขายาว รองเท้าหนังดำรัดข้อหรือนุ่งแพรสีน้ำเงินแก่ ถุงเท้ายาวขาว รองเท้าหนังดำ

ครึ่งยศ เสื้อรูปกระบอกยาวสักหลาดสีดำ อินทรธนูคอข้อมืออกหลังบักลายยันต์สีดำเหมือนนายทหารราบ แต่ใช้หมวกกลมมีแถบทองพันรอบและสพายกระเป๋า มีเครื่องอาภรณ์ของทหารม้าอีกอย่างหนึ่งเป็นเครื่องแต่งสำหรับมีงานเวลาเย็นคือเครื่องราตรีสโมสร ใช้หมวกรูปกลมเตี้ยเรียกว่า "ฟอเรศแก๊ป" สักหลาดสีแดง มีแถบทองใหญ่รัดรอบ สายรัดคางหนังดำ

เสื้อสั้นครึ่งตัวสีดอกหลาดสีแดง คอข้อมือเอวปักดิ้นถักทองขดเช่นเดียวกับเสื้อเต็มยศ ใช้กางเกงเต็มยศขายาวหรือนุ่งแพรสีน้ำเงินแก่ก็ได้ นายสิบเต็มยศ หมวกเหมือนกับนายทหารสัญญาบัตร์ แต่ใช้กำมะหยี่สีแดงพันรอบแทนแพรแดง เสื้อรูปทูนิกบัสตูสีแดง อินทร์ธนูคอข้อมือน่าอกและหลังลายยันต์แถบลวดทอง มีบั้งแถบทองหมายยศตามชั้น นายสิบเหมือนทหารราบ สพายกระเป๋าหนังสีขาว กางเกงขายาวสักหลาดสีดำแถบเหลือง รองเท้ารัดข้อหนังดำ

เครื่องยศนายสิบ เสื้อรูปกระบอกยาวบัสตูสีแดงมีลายยันต์สีดำทำนองเสื้อเต็มยศแต่น้อยกว่า กางเกงยาวสักหลาดสีดำแถบสีแดง อื่น ๆ ใช้เครื่องเต็มยศ ส่วนเครื่องราตริสโมสรนั้นก็มีเหมือนกัน คือหมวกรูปกลมทรงเตี้ยสักหลาดสีแดงแถบทองเล็ก และเสื้อสั้นครึ่งตัวมีดคอบัสตูสีแดง คอข้อมือเอวปักไหมทองน้อยกว่านายทหารสัญญาบัตร์ ใช้กางเกงเต็มยศ

พลทหาร—เต็มยศ หมวกเสื้อและกางเกงอย่างเดียวกับนายสิบ แต่เสื้อคอข้อมือหลังและอินทร์ธนูปักแถบและลวดเป็นลายยันต์ด้ายสีเหลือง ครึ่งยศไม่มี มีแต่เสื้อสั้นครึ่งตัวติดลวดลายเป็นลูกไม้ด้ายสีเหลือง ใช้หมวกกลมทรงเตี้ยบัสตูสีแดงรอบเป็นตาตรางสีแดงกับสีขาวมีสายรัดคางหนังดำ

เครื่องสาตราวุธ นายทหารใช้กระบี่ฝักเหล็กสายกระบี่แถบทอง นายสิบพลทหารกระบี่ฝักเหล็กเหมือนกันแต่เลวกว่า และใช้สายกระบี่หนังสีขาว

มีปีนสนับเดอร์อย่างสั้นสำหรับหลังม้า และสพายคันชีพหนังสีขาวด้วย กองทหารม้านั้นมีม้าเทศเป็นพาหะนะ เครื่องม้าอานหุ้มหนังสีเหลือง ผ้าปูหลังมีแถบแดงขลิบรอบ

ปี ๒๔๑๘ เครื่องอาภรณ์ทหารราบและทหารช่างใช้อย่างที่เป็นมาแล้ว แต่ในปีนี้บรรดานายทหารสัญญาบัตร์เปลี่ยนเป็นนุ่งแพรสีน้ำเงินแก่มีลายกรวยเชิงทองในเวลาเต็มยศ คงสวมเสื้อครุยในเวลาพยุหยาตราตามเคย ส่วนนายสิบพลทหารเปลี่ยนเสื้อเต็มยศทหารราบเป็นรูปทูนิกสักหลาดสีน้ำเงินลวดลายคงเดิม ครึ่งยศคงเป็นเสื้อสักหลาดสีดำคอข้อมือขลิบสีเหลือง และเปลี่ยนเข็มขัดสายหนังสีเหลืองหัวกาไหล่ทองมีตรากรมทหารมหาดเล็กคือพระเกี้ยวยอดมีรัศมีอยู่บนพาน ๒ ชั้น มีนัตร์เครื่องสูง ๕ ชั้นอยู่ ๒ ข้าง ตั้งอยู่บนโล่ห์กลางมีช้าง ๓ เศียรอยู่ข้างใน ข้างขวาโล่ห์มีคชสีห์เท้าน่าคุมดาบกับโล่ห์ยืนเผ่นออกหันหน้าเหลียวเข้า ข้างซ้ายมีราชสีห์เท้าน่ากุมพ่อนเข้ากับเคียวยืนอย่างเดียวกันเป็นคู่ ข้างล่างโล่ห์มีแถบผ้าลองกลางมีอักษรว่า “ราชวัลลภ” และมีคันชีพและสายสพายหนังสีเหลืองสพายบ่าซ้ายไปขวา ส่วนนายสิบผู้ช่วยพลรบนั้น ใช้สพายกระเป๋าหนังสีเหลืองเหมือนกัน

อนึ่งในสมัยนี้นักเรียนทหารที่เรียกว่า “คะเด็ต” ในกรมนี้ มีเครื่องแต่งตัวด้วยเหมือนกันเป็น ๒ อย่าง คือคะเด็ตทหารราบอย่าง ๑ คะเด็ตทหารม้าอย่าง ๑ อย่างทหารราบเต็มยศเป็นเสื้อรูปทูนิกสักหลาดสีน้ำเงินแก่คอข้อมือมีกำมะหยี่สีดำมีแถบทองเล็กติดรอบ คาดเข็มขัดหนังสีดำหัวกาไหล่

มีตราเหมือนกัน นอกนั้นเหมือนเครื่องแต่งตัวนายสิบตลอดจนเครื่องคริ่งยศ คะเด็ดทหารม้า เต็มยศและเครื่องคริ่งยศใช้เสื้อคริ่งตัวปีกคอสักหลาดสีแดง คอข้อมือเอ็วบั๊กไหมทอง อื่น ๆ นอกนั้นเหมือนเครื่องแต่งตัวนายสิบทหารม้า เครื่องคะเด็ดทหารราบอย่างนี้มีเป็นต้นว่า นายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ และนายพันเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาได้เคยทรง อย่างคะเด็ดทหารม้านั้นมีเป็นต้นว่า นายพลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ได้เคยทรง

และในปีเดียวกันนี้ นายทหารสัญญาบัตร์ เปลี่ยนเครื่องเต็มยศใหม่ เป็นหมวกแฮดเม็ดทรงสูงสีขาวริมกรอบทองและมีแถบทองใหญ่รัดรอบ มียอดเมาลีและดาราปฐมจุลจอมเกล้ารอง น่าหมวกคิดตรากรมทหารมหาดเล็กเช่นกล่าวแล้ว และมีโซ่ตะขาบรัดคางและของดอกไม้ติดเครื่องแต่งตัวหมวกเหล่านั้นล้วนกาไหล่ทอง เสื้อรูปทูนิกสั้นสักหลาดสีน้ำเงินแก่ ข้อมือคอสาบหลังกระเบ๋าเป็นพันกำมะหยี่สีดำ ข้อมือบักลวดดิ้นทองเป็นลายอักษรพระบรมนามาภิธัย ๕ ตัว และตัว พ. เป็นเงินเช่นเดิม แต่ลายอักษรครั้งนี้เป็นลวดคู่ รอบข้อมือบักดิ้นเลื่อมทองใบและดอกผักไชยพฤกษ์ และมีลวดคาดหมายยศเป็น ๑ ลวด ๒ ลวด ๓ ลวด ชั้นนายพันเป็นลวดใหญ่ ชั้นนายร้อยเป็นลวดเล็ก ที่คอเสื้อและสายกระเบ๋าหลังบักทองเป็นลายไชยพฤกษ์เหมือนรอบข้อมือ อินทรธนูเป็นพันกำมะหยี่สีดำลายยันต์เช่นเดิมกระดุมเสื้อข้างน่า ๗ เม็ด ข้างหลัง ๒ เม็ด ที่อินทรธนู ๒ เม็ด เป็นดุมกาไหล่ทองลวดลายตามเดิม

ปี ๒๔๑๙ นายสิบพลทหารราบและทหารช่าง เปลี่ยนหมวกเป็นรูปแฮดเม็ดทรงสูงสีขาวมีจุก เปลี่ยนกางเกงเป็นกางเกงขายาวสักหลาดสีน้ำเงิน แถบลวดเหลือง

ปี ๒๔๒๒ ได้เพิ่มเครื่องแต่งตัวขึ้นอย่าง ๑ สำหรับนายทหารราบเรียกว่าเสื้อราตรีสโมสร เป็นเสื้อสั้นครึ่งตัวแบะคอเปิดออกสักหลาดสีน้ำเงินแก่ข้อมือและคอเสื้อที่แบะออกนั้นเป็นกำมะหยี่สีดำติดแถบทองเล็ก มีกระดุมข้างละ ๓ เม็ด มีเสื้อกั๊กสักหลาดสีน้ำเงินเช่นเดียวกัน มีลวดทองขลิบ ใช้กระดุมนมหนูอย่างนิด ๆ มีขอรับขอสับข้างใน ใช้หมวกเล็กกลมเตี้ยมีกระบังสำหรับเครื่องยศเดิม และนุ่งแพรสีน้ำเงินแก่สวมถุงเท้ายาวขาวรองเท้าหนังดำ

ส่วนนายสิบพลทหาร เปลี่ยนเครื่องเต็มยศเป็นเสื้อกางเกงผ้าเซ็ดสีดำคงมีลวดลายยันต์เช่นเดิม นายสิบเพิ่มแถบทองติดที่ข้อมือเสื้อเป็น ๑ แถบ ๒ แถบ ๓ แถบตามลำดับยศนายสิบตรี โท เอก และจ่านายสิบและเปลี่ยนกันชีพสีเหลืองเป็นสีดำ (และมีเครื่องแต่งตัวขึ้นอีกชนิด ๑ ทำนองเป็นเสื้อราตรีของนายสิบพลทหาร คือมีเสื้อสั้นครึ่งตัวปิดคอผ้าขาวลายสองคอข้อมือและรอบเอวติดลวดด้ายถักสีขาวกระดุม ๕ เม็ด สวมหมวกแก๊บกางเกงครึ่งยศ เสื้ออย่างนี้ยังใช้ติดต่อมาจนถึงจำพวกทหารมหาดเล็กที่เป็นผู้เลี้ยงเช่นเรียกว่า "บ๋อย" จนทุกวันนี้ แต่ใช้กลัดดุมที่คอเม็ดเดียว (และเดิมมีแพรแดงกาดพุงข้างในด้วย) ตามที่ว่ามานี้มามีขึ้นเมื่อทหารม้าเลิกไปแล้วจึงให้มีเป็นเครื่องทหารราบขึ้นแทน

ปี ๒๔๒๗ มีการเปลี่ยนแปลงแต่งตัวครึ่งยศนายสิบพลทหาร เป็นเสื้อรูปทูนิกผ้าขาวลายสอง กางเกงขายาวสักหลาดดำมีแถบทองเด็กพลทหารเป็นแถบลวดเหลืองหมวกใช้หมวกเต็มยศ และเพิ่มเครื่องสนามหรือผีกหัดเรียกว่า " เครื่องแต่งตัวเดินป่า " ขึ้นอีกอย่าง ๑ เป็นเสื้อกางเกงผ้าสีเทามียันต์และแถบขาว หมวกกลมเตี้ยมีกระบังน่าคลุมสีดำ เปลี่ยนอาวุธใช้ปืนอย่างเฮนรีมาตินี่ และเปลี่ยนเข็มขัดสายสพายคันชีพซองดาบเป็นหนังสีเหลือง

ครั้นต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้จัดเครื่องแต่งตัวเดินป่านี้ขึ้นอีกคือเป็นเสื้อผ้าเซ็ดสีดำทั้งนายทหารและพลทหาร ซึ่งทำขึ้นฉะเพาะประพาศป่า แปลว่าเครื่องสนามอย่างแต่ครั้งนั้น ใช้หมวกแฮลเม็ดขาวทรงสูง นายทหารเสื้อรูปทูนิกมีสายรัดเอว คอเปิดแหะชั้วรังดุมต้น ชั้นในมีสาบปิดออกเป็นคอตั้งสักหลาดสีแดง มีลวดทองเป็นลายขด กางเกงขี่อย่างหลวมผ้าเซ็ดสีเดียวกับเสื้อมีสนับแข้งสักหลาดดำและรองเท้าดำ นายสิบพลทหารรูปเสื้อกระบอกอย่างหลวม กางเกงขี่ผ้าพันแข้งรองเท้าอย่างแผ่นรองผ้าเท้ามีสายรัดข้อ แต่งเครื่องหลังสพายพร้อมอย่างเครื่องสนาม เครื่องชนิดนี้ใช้ในกองทหารบกทั่วไป เปลี่ยนแต่อินทรธนูตามเหล่า

อนึ่งนายทหารสมัยนี้เวลาปรกติ ก็มีเสื้อรูปกระบอกยาวสีดำอย่างหนึ่ง สีขาวอย่างหนึ่งมีลวดถักไหมเสื้อดำเป็นสีดำเสื้อขาวเป็นสีขาว ติดรอบคอและเป็นลายยันต์ที่ข้อมือและที่อกเป็นแถวตามแนวรังดุม ใช้กระดุม ๕ เม็ด

สำหรับสวมในเวลานุ่งแพรสีน้ำเงินเสมอไป เสื้อสีดำมักทำกันด้วยแพร ส่วนเสื้อสีขาวนั้นทำด้วยผ้าขาวอย่างบาง ๆ ในเวลาฝึกหัดใช้เสื้อชนิดนั้น แต่ใช้กางเกงยาวดำหรือขาวตามสีเสื้อ

ปี ๒๔๓๔ เป็นสมัยภายหลังที่ตั้งกรมยุทธนาธิการ และเมื่อได้เลิกกองทหารม้าในกรมทหารมหาดเล็กที่มีเสื้อสีแดงเดิมแล้ว ในปีนี้จึงได้เปลี่ยนเสื้อเต็มยศทหารราบในกรมนั้นใหม่เป็นสีแดง คือนายทหารสัญญาบัตร์ เสื้อรูปทนิกอย่างเดิมสักหลาดสีแดง คอข้อมือและสาบกระเป๋าหลังเป็นพื้นกำมะหยี่สีดำ ปักดุ้นเลื่อมทองและเงินมีลวดลายอย่างเดียวเช่นเสื้อเต็มยศสีน้ำเงินแก่เดิม แต่ที่ข้อมือเดิมมีลวดรองหมายยศนั้นเปลี่ยนเป็นให้เหมือนกันหมด คือมีลวด ๓ เส้น ๆ บนเส้นล่างเป็นทอง เส้นกลางเป็นเงิน อินทร์ธนูเปลี่ยนเป็นพื้นกำมะหยี่สีน้ำเงินขอบสีขาว ปักดุ้นถักทองที่เรียกว่า “กิมเซน” ขดขัดกันเป็นลายยันต์โปน มีกระดุมอย่างเล็กที่ปลายข้างละ ๑ เม็ด และมีจักร์ปักด้วยดิ้นเงินติดหมายยศตามลำดับชั้น กระดุมเสื้อเปลี่ยนตราเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่ออย่างใหม่ คือ จ.ป.ร. ไขว้กัน (หมายความว่า “จุฬาลงกรณ์ปรมมหาราชาธิราช”) มีรัศมีรอบอักษรนั้น ข้างบนมีพระเกี้ยวยอด ข้างล่างเป็นผ้าแถบมีอักษรว่า “ราชวัลลภ” กระดุมเป็นรูปแบน ๆ นูนมีลวดขอบ เลิกนุ่งแพรใช้กางเกงขายาวสักหลาดสีน้ำเงินแก่มีแถบทอง ชั้นนายพันอย่างใหญ่นายร้อยอย่างย่อม เป็นลายจักร์ตระหวัดกัน นอกนั้นเหมือนอย่างเดิม ครั้งยศเป็นเสื้อ

รูปทูนิกสักหลาดสีดำ ที่คอข้อมือออกและสาบกระเป๋าหลังเป็นกำมะหยี่สีดำ ติดลวดถูกไม้ถักสีดำ มีกระดุมน่า ๕ เม็ดหลัง ๒ เม็ดที่ข้อมือออกข้างละ ๑ เม็ด กางเกงขายาวสักหลาดสีดำมีแถบทอง เสื้อครุ่ยศขาวหรือปรกติเช่นเดิม หมวกแก๊บเดิมเติมติดตราแผ่นดินกาไหล่ทองอย่างเล็ก ภายหลังเปลี่ยนเป็นหมวกกลมทรงหม้อตาลปลอกผ้าขาวเกลี้ยง กระบังน่าคลุมและสายรัดคางหนังมันสีดำ

นายสิบพลทหารเปลี่ยนเครื่องเต็มยศ หมวกแฮลเม็ดขาวทรงสูง มียอดเมาสีดารารองและตรากรมทหารมหาดเล็กที่น่าหมวกพร้อมทั้งโซ่ตะขาบรัดคาง ล้วนเป็นทองเหลือง เสื้อรูปทูนิกสักหลาดสีแดง คอข้อมือพันสักหลาดสีดำคอบักลวดลายไหม่สีเหลือง ข้อมือบักเป็นลายอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อเหมือนเสื้อนายทหาร แต่ที่ทองเป็นไหมสีเหลืองที่เงินเป็นไหมสีขาว อินทรธนูจำนายสิบมีลวดทอง นายสิบพลทหารลวดไหมเหลือง นายสิบมีบั้งทองติดแขนซ้ายหมายยศตามลำดับชั้น เหนือบั้งมีตรากรมทหารมหาดเล็กกาไหล่ทองอยู่ข้างบนด้วย กางเกงสักหลาดเชิ้ดสีดำ จำนายสิบมีแถบทองเล็ก นายสิบพลทหารมีแถบสีเหลืองเครื่องแต่งอื่น ๆ นอกนั้นเหมือนของเดิม

ปี ๒๔๓๗ นายสิบพลทหารเปลี่ยนใช้ปืนอย่างมันลิเคอร์ มีซองกระสุนบรรจุยิงได้หลายนัดเป็นครั้งแรก มีดาบปลายปืนอย่างสั้น มี

เข็มขัดคันชีพหนังสี่เหลี่ยม แก่เป็นเครื่องสนาม สำหรับกันกับปืนมันลิเคอร์ ส่วนสายคันชีพสพายมีอีกต่างหากคงอยู่ตามเดิม

ปี ๒๔๔๐ เปลี่ยนกางเกงแถบทองเป็นแถบสักหลาดสีแดงนายทหารเป็นแถบใหญ่ นายสิบพลทหารแถบเล็กเป็นลวด และเลิกจักร์หมายยศเดิมซึ่งเป็นดินเงิน เปลี่ยนเป็นจักร์เงินลายดุน

ปี ๒๔๔๑ มีเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติม คือ นายทหารสัญญาบัตร์ใช้อินทร์ธนูสีน้ำเงินแก่ขาบแดง นายร้อยมีแถบทองขลิบริมนายพันเช่นเดียวกับนายร้อย แต่มีแถบทองเล็กติดพาดกลางอินทร์ธนูตามยาว แล้วมีเส้นลวดทองขดที่ขอบ เสื้อสักหลาดสีเทารูปทูนิกที่คอพับ ๒ ข้างมีสักหลาดสีน้ำเงินแก่ทาบที่กึ่งคอ และมีเส้นลวดทองขดเป็นวงที่ริมรอบคอชั้นนายพันมีแถบทองทาบกลางอีกด้วย และใช้ประคดไหมริ้วทองสลับเงิน

นายสิบพลทหาร ใช้อินทร์ธนูสีเหมือนกันกับนายทหาร แต่มีแถบไหมเหลืองขลิบริม และเสื้อผ้าสีเทารูปทูนิกคอพับ ที่คอพับ ๒ ข้างมีผ้าสีน้ำเงินแก่ทาบที่กึ่งคอ มีแถบไหมเหลืองขลิบริม เสื้อขาวแบบราชการเพิ่มแถบกางเกงกว้าง ๑ เซ็นติเม็ตร์

ปี ๒๔๔๔ เปลี่ยนเครื่องสาตราวุธ นายทหารใช้กระบี่ฝักทองขาวศีรษะช้างมีห่วงห้อยสายห่วงเดียว มีภู่ไหมทอง สายกระบี่เลิกสายทึ้งเส้นหลังไปรวมกันเป็นสองสายติดห่วงเดียวกัน และมีขอย่นด้วย (เช่น

ใช้อยู่ทุกวันนี้) นายสิบพลทหารเปลี่ยนใช้ในรัชกาลที่ ๕ มีเข็มขัดคันชีพเครื่องหนังครบลำหรับสนามเช่นทุกวันนี้

ปี ๒๔๔๘ เลิกเสื้อรูปทูนิกสั้นเท่าที่มีคอสีน้ำเงินขลิบเหลืองนายสิบพลทหาร เปลี่ยนเป็นเสื้อสีเทารูปกระสอบเหมือน อย่างที่ใช้ ใน กรมทหารอื่น ๆ ทั่วไป

ปี ๒๔๕๑ มีการเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมเครื่องอาภรณ์กรมทหารมหาดเล็กหลายอย่าง ตามพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวทหารบกทั่วไป ในปีนี้ ส่วนกรมทหารมหาดเล็กนั้นเป็นดังนี้

นายสิบพลทหาร มีหมวกแก๊บทรงหม้อตาลสีเทากระบังน่าและสายรัดคางหนังดำ มีตราประทุมอุณณาโลมที่น่าหมวก เสื้อผ้าสีเทารูปกระสอบคอพับ พลรบมีอินทรธนูตรงตามบ่าเป็นผ้าสีน้ำเงินแก่มีลวดสีเหลืองขลิบรอบสาบสีแดง ผู้ช่วยพลรบติดอินทรธนูขวางตามบ่าสีผ้าและเครื่องประกอบในอินทรธนูเหมือนกัน มีกางเกงขาสั้นสีน้ำเงินแก่และผ้าพันแข้งรองเท้าสีน้ำตาล จ่านายสิบใช้หมวกแก๊บมีปลอกผ้าขาวหุ้มเสื้อสีเทาแบบราชการอย่างคอพับ แลใช้เสื้อขาวรูปแบบราชการเพิ่มขึ้นได้ด้วย ใช้อินทรธนูอย่างที่กล่าวแล้ว มีเครื่องแต่งตัวเพิ่มเป็นพิเศษสำหรับนายสิบพลทหารในกรมทหารมหาดเล็กนี้อีก คือหมวกแฮ่ดเม็ดสีขาวเช่นแต่ก่อน เวลาเต็มยศเติมภู่ผมม้าแดงที่ยอดด้วย มีปลอกหมวกแก๊บผ้าขาว

เสื้อทูนิกสีแดงเช่นแต่ก่อน เสื้อผ้าขาวรูปแบบราชการ มีคันชีพหนังสพาย กางเกงสักหลาดดำมีแถบสีแดง รองเท้าหนังดำ

นายทหารชั้นนายพันนายร้อยและนายดาบมี หมวก ๓ อย่างอย่างที่๑ หมวนแฮดเม็ดทรงสูงสีขาว มียอดมีตรากรมทหารมหาดเล็กและโซ่รัดคาง เช่นแต่ก่อน เวลาเต็มยศมีภู่ผมม้าแดงเติมที่ยอดด้วย อย่างที่ ๒ หมวกแก๊บทรงหม้อตาลสีเทากระบังน่าหนังดำ มีปลอกผ้าสีขาวหรือปลอกผ้าสีเทา มีสายรัดคางแถบทอง มีตราประทุมอุณณาโลม อย่างที่ ๓ หมวกกันแดดสีเทามีตราประทุมอุณณาโลม สายรัดคางหนังเหลือง เสื้อ ๓ อย่างอย่างที่ ๑ เสื้อสักหลาดสีเทารูปทูนิกคอพับ ที่คอพับ ๒ ข้างมีสักหลาดสีน้ำเงินแก่ทาบไปกึ่งคอ และมีเส้นลวดทองขดเป็นวงกลมรอบคอ ชั้นนายพันมีแถบทองทาบบนกลางคอเสื้อ มีกระเป๋าหลังและข้าง มีขลิบลวดสีแดงริมเสื้อที่น่าอกและชั้นข้อมือและปากกระเป๋า อย่างที่ ๑ พิเศษเสื้อสักหลาดสีแดงเต็มยศอย่างเดิมเช่นได้กล่าวแต่ก่อนแล้ว อย่างที่ ๒ เสื้อสีเทารูปแบบราชการคอพับหรือรูปกระสอบคอพับ อย่างที่ ๓ เสื้อผ้าขาวรูปแบบราชการ บรรดาเสื้อทั้งปวงเหล่านี้อินทรธนูดังกล่าวแล้ว แต่นายดาบมีแถบทองเล็กขลิบริม นายพันนายร้อยมีแถบทองใหญ่ขลิบริม ชั้นนายพันเพิ่มแถบทองพาดกลางตามยาว อินทรธนูนายทหารและนายดาบมีลวดทองขดที่วงรอบด้วยทุกชั้น กางเกง ๓ อย่าง อย่างที่ ๑ กางเกงสีน้ำเงินแก่มีแถบสีแดง อย่างที่ ๒ กางเกงสีน้ำเงินแก่ขาสั้น อย่างที่ ๓

กางเกงสีขาว กางเกงอย่างที่ ๑ และที่ ๓ จะใช้ขาสั้นหรือขายาวก็ได้ รองเท้า ๒ อย่าง อย่างที่ ๑ รองเท้าหนังดำเกลี้ยง อย่างที่ ๒ รองเท้าหนังสีน้ำตาลในเวลาเมื่อใช้กางเกงขาสั้นถ้าใช้รองเท้าสีใดต้องใช้สนับแข้งสีนั้นและใช้ผ้าพันแข้งแทนสนับแข้งก็ได้ มีประคดไหมพื้นแดงริ้วทองสลับเงิน ชายครุยเป็นเส้นเดียว มีคันชีพหนังสีดำ มีตราพระเกี้ยวยอดอยู่บนโล่ห์ มีราชสีห์คชสีประคองฉัตรเครื่องสูง ๒ ข้างบนผ้าแถบ มีสายหนังแถบทองลายจักรีตระหวัดสพายบ่าซ้ายไปขวา

เครื่องหมายยศทหารกรมนั้นสมัยนี้ นายสิบมีบั้งที่แขนซ้ายเหนือข้อศอกตามลำดับดังนี้ จ่านายสิบ ๔ บั้ง นายสิบเอก ๓ บั้ง นายสิบโท ๒ บั้ง นายสิบตรี ๑ บั้ง นายทหารสัญญาบัตรมีจักรเงินติดทับบนอินทรธนูดังนี้ นายพันเอกนายร้อยเอก ๓ จักร นายพันโทนายร้อยโท ๒ จักร นายพันตรีนายร้อยตรี ๑ จักร เครื่องหมายสำหรับทหารตามตำแหน่งและน่าที่กรมนี้ มีเลข ๑ ติดทับบนกลางอินทรธนู นายทหารสัญญาบัตรและนายดาบเป็นเลขเงิน นายสิบพลทหารเป็นเลขทองขาว เครื่องหมายตำแหน่งพลรบและผู้ช่วยพลรบเป็นดังนี้ พลรบ นายสิบพลทหารใช้เลขทองขาวหมายกองร้อยที่คอเสื้อ นายทหารสัญญาบัตรและนายดาบใช้พระเกี้ยวเงินติดที่คอเสื้อสีเทาคอพับ ผู้ช่วยพลรบ นายสิบพลทหารใช้ดอกจันทน์ทองขาวติดหมายที่คอเสื้อ นายทหารสัญญาบัตรใช้ดอกจันทน์ติดที่คอเสื้อสีเทาคอพับ ทหารที่ไม่ได้อยู่ในกองประจำการจะใช้เครื่องหมายเช่น

กล่าวแล้วไม่ได้ บรรดานายทหารที่มีน่าที่ขี่ม้านั้นใช้เดือยทองขาว ที่ข่นรองเท้าด้วย

สาตราวุธ นายทหารสัญญาบัตร์และนายดาบใช้กระบี่ฝักทองขาว มีภู่สายไหมทอง มีสายกระบี่หนังเหลืองเป็นปรกติ เมื่อเวลาแต่งเต็มยศ หรือสรวม กางเกงแถบใช้สายกระบี่มีแถบไหมทอง กับสีแดง อีกอย่างหนึ่ง จ่านายสิบใช้กระบี่ฝักเหล็กภู่ไหมเหลือง สายกระบี่หนังเหลือง สายกระบี่ ทั้งปวงนี้ใช้คาดในเสื้อ เว้นแต่เวลาแต่งเครื่องสนามสายกระบี่จึงอยู่นอก เสื้อ นายสิบพลทหารใช้ปืนรัชกาลที่ ๕ มีเข็มขัดซองกระสุนกับซองดาบ ปลายปืนคาดนอกเสื้อตามคราวที่ให้ใช้

กำหนดการแต่งตัวทหารในกรมนี้ นายทหารสัญญาบัตร์และนายดาบ เป็นดังนี้

เต็มยศใหญ่ หมวกยอดมีภู่ เสื้อทูนิกสีแดง กางเกงสีน้ำเงินแก่มีแถบ ประคดพื้นแดงสลับทองเงิน สายกระบี่สลับทองคาดในเสื้อ พลรบ ประจำการใช้คันชีพสพายด้วย รองเท้าหนังดำ ถ้ามีน่าที่ขี่ม้าใช้สนับแข้ง หรือรองเท้าสูงมีเดือยที่ข่นรองเท้า การแต่งตัวเต็มยศใหญ่ คือในงาน เต็มยศแห่งพระราชฐานและงานเสด็จพระราชดำเนินกระบวนราบ

เต็มยศธรรมดา ใช้เสื้อทูนิกสีเทา เต็มยศขาวใช้เสื้อแบบราชการ ขาว นอกนั้นเหมือนกับที่กล่าวแล้ว

เวลารักษาการในพระราชสำนักนี้โดยปรกติ หมวกยอดไม่มีภู่ เสื้อแบบราชการขาวกางเกงสีขาวขายาว (แล้วภายหลังเลิกไม่ใช้) กางเกงสีน้ำเงินแก่มีแถบสีพายคันชีพ สายกระบี่คาดในเสื้อ รองเท้าดำ

ครึ่งยศ หมวกแก๊บปลอกขาว เสื้อทูนิกสีเทา กางเกงสีน้ำเงินแก่มีแถบ กระบี่คาดในเสื้อ ถ้าพลรบซึ่งคุมแถวหรือกำกับแถวใช้คันชีพสีพายด้วย รองเท้าดำ ครึ่งยศขาวเหมือนกัน เปลี่ยนแต่เสื้อเป็นแบบราชการขาวเท่านั้น

ราชการสนาม หมวกแก๊บสีเทา เสื้อแบบราชการหรือรูปกระสอบสีเทา กางเกงสั้นสีน้ำเงินแก่ กระบี่คาดนอกเสื้อกับเครื่องสนาม รองเท้าและสนับแข้งหรือผ้าพันแข้งสีน้ำตาล จะใช้รองเท้าสูงก็ได้ ต้องเป็นสีนั้น

ธรรมดา หมวกแก๊บหรือหมวกกันแดด เสื้อแบบราชการขาวหรือเทา กางเกงสีน้ำเงินมีแถบหรือไม่มีแถบหรือขาว กระบี่คาดหรือไม่คาดก็ได้ รองเท้าสีดำหรือสีน้ำตาลและใช้สนับแข้งตามสีรองเท้า หรือไม่ใช้ก็ได้ หรือจะใช้รองเท้างสูงสำหรับขี่นม้าก็ได้

เครื่องแต่งตัวที่กล่าวแล้วนี้ นายทหารซึ่งมีน่าที่แต่งได้ คือ ๑) นายทหารซึ่งกำลังรับราชการ ๒) นายทหารนอกกองประจำการแต่ยังคงสังกัดอยู่ในกรมนี้ ๓) นายทหารซึ่งไปรับราชการอยู่กรมและกระทรวงอื่นซึ่งไม่ใช่กรมทหาร แต่เมื่อเวลาออกจากกรมทหารนั้นอยู่ในสังกัดกรมนี้ ๔) นายทหารซึ่งเคยได้รับราชการมาในกรมนี้ในชั้นนายพัน

ถ้าจะย้ายน่าที่ราชการไปอยู่ในกรมทหารเหล่าใดและพแนกอื่น ๆ จะแต่งเครื่องทหารกรมนั้นได้เป็นพิเศษตามยศนายพันที่ได้เคยแต่งอยู่ในกรมนั้น ๕) นายทหารที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้แต่งเครื่องทหารกรมนั้น ฉะเพาะยศเท่าที่มพระบรมราชโองการ

นายสิบพลทหารมีกำหนดการแต่งตัวดังนี้ เต็มยศใหญ่หมวกยอดมีภู่เสื้อสีแดง พลรบมีคันชีพสพาย กางเกงดำมีแถบ รองเท้าดำ คือแต่งในเวลาตามกำหนดที่กล่าวในเต็มยศใหญ่นายทหารแล้ว เต็มยศธรรมดาก็เหมือนกัน เป็นแต่เปลี่ยนเป็นเสื้อสีเทา เต็มยศขาวเปลี่ยนเสื้อเป็นแบบราชการสีขาว

รักษาราชการในพระราชสำนักนี้ หมวกยอดไม่มีภู่ เสื้อแบบราชการขาว คาดเข็มขัดและมีคันชีพสพาย กางเกงสีดำมีแถบ รองเท้าหนังดำ

ครึ่งยศ หมวกแก๊บ เสื้อสีเทา ครึ่งยศขาวเป็นเสื้อแบบราชการสีขาว นอกนั้นเหมือนกัน

ราชการสนาม หมวกแก๊บสีเทา เสื้อสีเทา กางเกงขาสั้นสีน้ำเงินแก่ผ้าพันแข้งและรองเท้าสีน้ำตาล กับมีเครื่องประกอบสำหรับราชการสนาม

เวลาธรรมดาใช้เสื้อขาวหรือเทา และกางเกงดำมีแถบหรือกางเกงขั้นสีน้ำเงินแก่ก็ได้ นอกนั้นเหมือนกัน

อนึ่งได้กล่าวไว้ว่ามีเครื่องอาภรณ์ราชองครักษ์อย่างหนึ่งซึ่งได้กล่าวมาแล้วบ้างนั้น ภายหลังเมื่อได้จัดวิธีระเบียบราชองครักษ์เป็นอย่างใหม่ ไม่

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

เกี่ยวอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กเช่นแต่ก่อน และโปรดเกล้า ฯ ให้นายทหารสัญญาบัตร์ทั่วทุกกรมทุกองเป็นราชองครักษ์ได้ทั่วกันไป จนได้ตั้งเป็นกรมราชองครักษ์ขึ้นต่างหาก เครื่องเต็มยศราชองครักษ์เดิมนั้นก็เป็นอันเลิก มีแต่เครื่องหมายยศราชองครักษ์เพิ่มเครื่องแต่งตัวสำหรับกรมนั้น ๆ เพราะฉะนั้นบรรดานายทหารสัญญาบัตร์ในกรมทหารมหาดเล็กที่ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์อย่างใหม่นั้น จึงมีเครื่องหมายยศราชองครักษ์เหมือนกรมอื่น ๆ ซึ่งมีอักษรพระบรมนามาภิธัยย่ออย่างจ.ป.ร. ไขว้กัน และมีพระเกี้ยวยอดเงินทับกลางอินทร์ธนูสำหรับกรม และมีสายยงยศ ๓ เส้น อย่างเช่นตำแหน่งนายทหารผู้ใหญ่ชั้นหัวน่าซึ่งใช้อยู่ในเวลานั้น แต่สอดสายถักข้างหลังทางใต้แขนรวมเข้ากับสายเกลี้ยงและสายถักอยู่ข้างน่ารวมห่วงคล้องที่ดุมคอเสื้อ ถ้าไม่แต่งเต็มยศลดสายถักคงใช้แต่สายเกลี้ยงติดอย่างเต็มยศ

อนึ่งทหารมหาดเล็กมีเสื้อคลุมกันหนาวและกันฝนผิดกว่ากรมอื่น ๆ คือนายทหารสัญญาบัตร์ เป็นเสื้อคลุมยาวสีเทา คอพับมีสักหลาดสีน้ำเงินทับที่คอเสื้อ นายสิบพลทหารใช้เสื้อคลุมอย่างสั้นเพียงครึ่งเอ็ว เป็นสักหลาดสีน้ำเงินดำด้วย

ปี ๒๔๕๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกกรมทหารมหาดเล็กถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้า ขนานนามกรมนี้ว่า กรมทหารบกราบที่๑

มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มีเครื่องหมายเป็นอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อ จ.ป.ร. ไขว้กัน ติดทาบที่อินทร์ธนูนายทหารและพลทหารกรมนี้ทั่วไปตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปี ๒๔๕๕ มีการเพิ่มเติมและแก้ไขเครื่องอาภรณ์ทหารบกอีกบางอย่าง คือเพิ่มแถบสักหลาดสีต่าง ๆ รัดขอบหมวกแก๊บตามสีเหล่าทหาร และภายหลังเปลี่ยนกระบังน่าหมวกหนังดำสายรัดคางหนังดำและแถบทอง เป็นกระบังน่าหมวกและสายรัดคางสีเทา ต่อมาเปลี่ยนหมวกแฮลเม็ดทรงสูงเป็นทรงเตี้ยสีขาว มียอดตราน่าหมวกและโซ่รัดคางเช่นเดิมทั่วไป บรรดากรมที่มีภูยอดหมวกเดิมอย่างสูง ก็เปลี่ยนลดลงเป็นทรงเตี้ยให้สมกับหมวกกรมทหารมหาดเล็กก็เปลี่ยนเช่นเดียวกัน ที่แปลกกว่ากรมอื่นนั้น คือสักหลาดรัดขอบหมวกแก๊บเป็นสีน้ำเงินแก่ริมแดง หมวกแฮลเม็ดคงมียอดและตราน่าหมวกอย่างกรมทหารมหาดเล็กเดิม แต่ภูหมวกเปลี่ยนสีแดงเป็นสีดำ

ลำดับนี้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาผู้ที่กำหนดใช้เสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทานั้น ให้เสื้อผ้าสีเทาแทนได้ตามระเบียบดังนี้ เสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทานี้คือหมายความว่า เสื้อสักหลาดสีเทาซึ่งมีสีหมายที่คอและขลิบข้อมือปากกระเป๋าขอบเสื้อที่น่าอก สำหรับนายทหารสัญญาบัตร์ในเวลาแต่งเต็มยศหรือยศนั้น ในเวลาเข้าประจำแถว

ในงานซึ่งต้องแต่งครึ่งยศขาว เต็มยศขาว ครึ่งยศ เต็มยศซึ่งนายทหารสัญญาบัตรเคยใช้เสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทาอยู่นั้น ต่อไปให้ใช้เสื้อผ้าสีเทาได้ ถ้าเป็นงานครึ่งยศก็คงสวมกางเกงแถบ และประดับเครื่องราชอิศริยาภรณ์หรือเหรียญ ถ้าเป็นงานเต็มยศเต็มประดับด้วย สวมหมวกยอดมงกุฎในงานที่กำหนดว่าให้แต่งเต็มยศ แม้ว่านายทหารไปโดยถ้าพังมิได้เข้าแถวคงใช้เสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทาตามเดิม ถ้าไม่มีหรือไม่งดงามใช้เสื้อผ้าสีเทาแทนได้ แต่คงใช้กางเกงแถบคาดประดับเครื่องราชอิศริยาภรณ์และเหรียญ สวมหมวกยอดมงกุฎเต็มที่ ไม่จ่ายเสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทาให้ต่อไปใครจะเบิกไม่ได้ แต่ของที่จ่ายไปแล้วไม่เรียกคืน นายทหารจะทำเสื้อสักหลาดสีเทาขึ้นด้วยทุนของตนเองให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดและใช้ในโอกาศที่ถูกต้องตามพระราชกำหนดได้ไม่ห้าม ผู้ที่มราชการจำเป็นต้องใช้เสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทาบางครั้งบางคราว เช่นเวลาไปราชการต่างประเทศในเขตร์ที่มอากาศหนาว หรือเมื่อจำเป็นแต่งกายเฉลิมพระเกียรติยศ คงพระราชทานเสื้อเต็มยศสักหลาดสีเทาให้สำหรับราชการนั้น ๆ ตามสมควร เสื้อสักหลาดสีเทาอย่างไม่ใช่เต็มยศ คือไม่มีหมายสีที่คอเสื้อและไม่มีขลิบนั้น คงใช้ได้เหมือนกับเสื้อผ้าสีเทาตามที่กล่าวแล้วนั้น ส่วนเสื้อเต็มยศใหญ่ของกรมนั้นคือเสื้อสักหลาดสีแดงคงใช้อย่างเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด

ส่วนเครื่องสำหรับราชการสนามนายและพลทหารในกรมนี้ ได้ใช้เครื่องสนามด้ายดักสีเทาแทนเครื่องหนังที่ใช้อยู่เดิม

ปี ๒๔๕๗ การเปลี่ยนแปลงแก้ไขลดหย่อนและเพิ่มเติมเครื่องอาภรณ์ทหารบกต่อมามีมาโดยลำดับ จนถึงคงรูปที่ใช้อยู่ตามพระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวทหารบกใหม่ในบัดนี้ จักกล่าวแต่ส่วนที่เกี่ยวแก่กรมทหารม้าเล็กนั้น เป็นดังนี้

นายสิบพลทหาร หมวกทรงหม้อตาลสีเทา สายรัดคางกระบังน่าสีเทามีตราประทุมอุณณาโลม เสื้อแบบราชการสีเทา กางเกงอย่างกว้างขาสั้นสีน้ำเงินแก่ ผ้าพันแข้งและรองเท้าสีน้ำตาล อินทรธนูตามเดิม นายสิบพลทหารฉะเพาะพลรบและจำพวกแตรวง ใช้ปลอกหมวกทรงหม้อตาลสีขาวได้ เครื่องแต่งตัวอย่างอื่นคือหมวกแฮดเม็ดสีขาวทรงเตี้ยภูขนม้าดำ เสื้อแบบราชการสีขาว เสื้อดักหลาดเต็มยศสีแดง คันชีพหนังสพายกางเกงยาวสีดำมีแถบแดง รองเท้าดำเกี้ยงหุ้มข้อเท้า

นายทหารชั้นนายดาบ นายร้อย นายพัน หมวกทรงหม้อตาลปลอกสีเทาหรือสีขาว กระบังน่าสายรัดคางสีเทามีตราประทุมอุณณาโลมติดที่น่าหมวก หมวกกันแดดสีขาวหรือสีเทา สายรัดคางสีเทา มีตราประทุมอุณณาโลมติดข้างน่า หมวกแฮดเม็ดสีขาวทรงเตี้ยภูขนม้าดำ เสื้อแบบราชการสีขาวหรือสีเทา อินทรธนูสำหรับติดเสื้อทุกชนิดมีรูปและลักษณะอย่างเดียวกับได้กล่าวแล้ว เครื่องแต่งตัวอื่น ๆ อีกนั้นก็ไม่เปลี่ยนแปลงอันใดนัก

นอกจากเสื้อเต็มยศอย่างสักหลาดสีเทาคอพับที่มีแถบและชายสีน้ำเงินแก่นั้นเสีย ใช้แต่เสื้อเต็มยศสีแดงอย่างเดียว

เครื่องอาภรณ์ผู้บังคับการพิเศษและนายทหารพิเศษในกรมนี้ ชั้นจอมพลและนายพลคงใช้เครื่องเหมือนอย่างนายพัน แต่ใช้อินทรธนูอย่างจอมพลหรือนายพลตามยศทหารที่เป็นแล้ว และมีสาบใต้อินทรธนูสีน้ำเงินแก่เป็นเครื่องหมาย ชั้นนายพันและนายร้อยที่เป็นนายทหารพิเศษในกรมนี้ ใช้เครื่องแต่งตัวเช่นเดียวกันกับนายทหารกรมนี้ มีอินทรธนูตามยศทหารอย่างสูงที่ได้เป็นอยู่ในทหารบก และมีสาบสีน้ำเงินแก่เหมือนกัน

หมวกทรงหม้อตาลในกรมนี้ มีแถบสักหลาดสีน้ำเงินแก่ริมแดงพันรอบ แต่ถ้าแต่งเครื่องสนามไม่ต้องใช้แถบสีพันรอบหมวกนั้น เสื้อกันหนาวมี ๒ อย่าง เป็นสักหลาดสีน้ำเงินแก่ รูปอย่างโอเวอร์โคตติดอินทรธนูตามยศอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งใช้ทั้งกันหนาวและกันฝนด้วยเป็นสีเทา หมายสีน้ำเงินแก่ที่คอ ทั้ง ๒ อย่างนี้ชับในตามสีเสื้อ

เครื่องหมายยศตั้งแต่ชั้นนายสิบตรีขึ้นไปถึงนายร้อย นายพัน เหมือนกับที่กล่าวแล้ว นายทหารซึ่งว่าที่หรือสำรองยังติดจักร์ไม่ได้ จนกว่าจะได้มีประกาศให้รับยศนั้น ๆ แล้ว

บรรดานายทหารสัญญาบัตร์ในกรมนี้ ซึ่งได้เป็นราชองครักษ์มีสายยงยศเปลี่ยนใหม่เป็นไหมเหลืองหรือไหมทองถัก ๒ เส้นเกลียง ๒ เส้น

ตามแบบของกรมราชองครักษ์ สายไหมสำหรับใช้ในเวลาแต่งเครื่องสนามหรือใช้กับเสื้อสีเทา และถ้าเข้าเวรประจำการในน่าที่ราชองครักษ์หรือแห่เสด็จในกระบวนใช้ตาบพระครุฑพาหะทำด้วยเงินสายทองดุนห้อยที่ใต้คอเสื้อตรงกระดุมชั้นบนมีสายสร้อยคล้องคอ และต้องแต่งเครื่องครึ่งยศเสมอ นอกจากนี้มีเครื่องหมายอีกตามพระราชบัญญัติราชองครักษ์

อนึ่งนายทหารประจำกรมเสนาธิการณ์ หรือเสนาธิการกองทัพน้อย กองพล,หรือนายทหารกรมแผนที่ ซึ่งมีคำสั่งให้มีเครื่องหมายแล้ว มีสายไหมเหลืองหรือไหมทองเกลียงคู่สาย ๑ และที่เป็นนายทหารคนสนิทในกรมทหารบกทั่วไปก็มีสายเครื่องหมายทำนองเดียวกันนั้นด้วย

เครื่องสนามและสำหรับราวุธสมัยนี้ นายทหารสัญญาบัตร์และนายตาบใช้กระบี่และสายหนังเหลืองอย่างเดิม หรือสายด้ายถักสีเทาภู่ไหมทองและมีสายกระบี่แถบไหมทองกับไหมแดงสำหรับใช้ในเวลาสวมกางเกงแถบอีกอย่างหนึ่งคงอยู่ตามเดิมด้วย จ่านายสิบก็คงตามเดิม บรรดาผู้ใช้กระบี่ตามธรรมดาคาดสายเข็มขัดอยู่ในเสื้อ เมื่อเวลาแต่งเครื่องสนามอยู่นอกเสื้อ ถ้าเป็นแต่เวลาฝึกหัดหรืออยู่เวรประจำการ คาดเข็มขัดสายตาบนอกเสื้อ และมีสายหนังโยงแต่บ่าขวามาซ้ายลงตรงที่กระบี่ห้อยอยู่ นายสิบพลทหารใช้บันรัชกาลที่ ๕ มีเข็มขัดซองตาบปลายปืนและคันชีพหนังเหลืองแก่คาดนอกเสื้อ หรือประกอบเครื่องสนามอย่างอื่นอีกตามคราวที่สั่งให้ใช้นั้น

ระเบียบเครื่องแต่งตัวพลทหารนายสิบนายตาบนายร้อยนายพันในกรมทหารม้าหาดเด็กในสมัยนั้นเป็นดังนี้

นายสิบพลทหาร เต็มยศ หมวกยอดมีภู่ เสื้อทูนิกแดง กางเกงดำมีแถบรองเท้าดำ พกรบสพายคันชีพ เต็มยศขาวใช้เสื้อแบบราชการขาว ครึ่งยศใช้หมวกยอดไม่มีภู่ นอกนั้นเหมือนกันกับเครื่องเต็มยศขาว ปรกติหมวกทรงหม้อตาลขาวหรือเทา เสื้อแบบราชการขาวหรือเทา กางเกงสีน้ำเงินแก่ขาสั้น รองเท้าผ้าพันแข้งสีน้ำตาล เครื่องผูกหัดเหมือนกันอย่างสีเทา

นายร้อยนายพัน เต็มยศ หมวกยอดมีภู่ เสื้อทูนิกแดง ประคดร้อยทองสลับเงิน กางเกงแถบ รองเท้าดำ สพายคันชีพได้แต่พลรบและฉะเพาะที่เป็นเวลาประจำการ เต็มยศขาว เสื้อแบบราชการขาว นอกนั้นเหมือนเต็มยศ ครึ่งยศ เหมือนกันกับเต็มยศขาว แต่งดภู่หมวกและประคดราตรีโมสรหมวกทรงหม้อตาลหุ้มผ้าขาว นอกนั้นเหมือนครึ่งยศ ต่อมาเมื่อปี ๒๔๕๙ ให้เพิ่มแต่งเครื่องราตรีโมสรเบี่ยกได้อีกด้วย ปรกติหมวกทรงหม้อตาลหรือหมวกกันแดดขาวหรือเทา เสื้อแบบราชการขาวหรือเทา กางเกงสีน้ำเงินแก่ เครื่องผูกหัดเหมือนกันกับปรกติอย่างเทาคาดเข็มขัดสายตาบนอกเสื้อ

ตามกำหนดเครื่องแต่งตัวนายทหารสัญญาบัตรที่กล่าวแล้วนั้น ถ้าเวลาประจำแถวทหาร หรือบังคับบัญชาแถวทหาร แม้นายสิบพลทหาร

ต้องใช้รองเท้าสีใด ใช้หมวกชนิดใดเสื้อสีใด นายทหารสัญญาบัตร์และนายดาบต้องใช้ชนิดและสีอย่างเดียวกันกับนายสิบพลทหาร ถ้านายทหารผู้ใดซึ่งต้องไปราชการในประเทศที่หนาว แม้จะถึงคราวต้องแต่งตัวครึ่งยศไซร้ ได้อนุญาตให้ใช้เสื้อลักหลาดรูปทูนิกสีเทาแทนเสื้อแบบราชการขาวได้

นายทหารที่มีสายยงยศหรือสายเครื่องหมายต่าง ๆ มีกำหนดให้ใช้กับเครื่องแต่งตัวดังนี้ เวลาแต่งเครื่องเต็มยศ เต็มยศขาว ครึ่งยศ หรือราตรีสโมสร และปรกติอย่างเสื้อขาว ใช้สายยงยศไหมทอง ถ้าเวลาแต่งเครื่องปรกติสีเทากางเกงไม่มีแถบหรือเครื่องผูกหัดเครื่องสนามใช้สายยงยศไหมเหลือง

นายทหารสัญญาบัตร์และนายดาบ เวลาแต่งเต็มยศอย่างใด ๆ ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์หรือเหรียญ หรือได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประดับอิศริยาภรณ์ต่างประเทศก็ประดับได้ทุกอย่าง ถึงแต่งครึ่งยศก็ประดับได้ แต่ผู้ที่ได้สายสพายด้วยไม่ต้องใช้ถ้าเป็นเครื่องราตรีสโมสรก็ดี ปรกติก็ดี ผูกหัดหรือเครื่องสนามก็ดี ใช้แพรแถบของอิศริยาภรณ์หรือเหรียญทำเป็นแผ่นติดที่อกเบื้องซ้ายตามแต่จะชอบใจมากน้อยไม่มีกำหนด แต่เครื่องราตรีสโมสรนั้นจะประดับตราหรือเหรียญจำลองขนาดย่อมแทนแพรแถบก็ได้ หรือจะใช้เครื่องอิศริยาภรณ์บ้างเหรียญบ้างบางดวงก็เคยใช้ หรือถ้ามีกำหนดให้ประดับอิศริ

ยาภรณ์หรือเหรียญด้วยก็ต้องใช้ และบางทีผู้ที่มีสายสพายก็ต้องใช้ด้วย นายสิบพลทหารจะแต่งตัวอย่างใดด้วยเครื่องทหาร ต้องประดับเหรียญเสมอไป จะใช้แต่แพรแถบเปล่าไม่ได้เลย

เครื่องแต่งตัวทหารตามพระราชกำหนดนี้ นายดาบ,นายสิบ,พลทหารประจำการ เบิกของหลวงใช้ตลอดเวลาที่อยู่ในราชการ ตามกำหนดที่ให้เบิกได้ แต่นายทหารสัญญาบัตร์เบิกจ่ายฉะเพาะในครั้งแรกที่ได้รับยศหรือในคราวที่เปลี่ยนแปลงได้ทุกสิ่ง เว้นแต่เสื้อสักหลาดรูปทูนิกส์เท่าไม่จ่าย ส่วนนายทหารนอกประจำการนั้น ถ้ามีประสงค์จะแต่งก็ต้องจัดหาของตนเอง หากจะใช้ของหลวงก็ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต บรรดาทหารซึ่งจะเบิกเครื่องแต่งตัวของหลวงไปใช้ได้นั้น มีกำหนดว่าสิ่งของอย่างใดจะควรจ่ายเมื่อใดเวลาใดเป็นอัตรา

พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้เปลี่ยนแถบกางเกงของนายพัน นายร้อย นายดาบเป็น ๒ แถบติดเคียงกัน แถบ ๑ กว้าง ๒ เซ็นติเม็ตร์ครึ่งวางห่างกันครึ่งเซ็นติเม็ตร์

ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวแบบทหารบกได้ตราขึ้นใหม่สำหรับในกรมนี้มีการเพิ่มเติมและแก้ไขขึ้นใหม่ คือ

นายสิบพลทหาร หมวกทรงหม้อตาลสีกากีแกมเขียว กระบังสีเดียวกัน เสื้อแบบหลวงสีกากีแกมเขียว กางเกงทรงกว้างขาสั้นสีกากีแกมเขียว ผ้าพันแข้งสีคล้ายกับเสื้อกางเกง รองเท้าหนังดำหุ้มข้อชนิดผูกตรงหลังเท้า

นายพัน นายร้อย นายดาบ หมวกทรงหม้อตาล เสื้อแบบหลวงกางเกงทรงกว้างขาสั้น สีกากีแกมเขียวเหมือนกับนายสิบพลทหาร และกางเกงขาวรูปขายาว หรือรูปขี่ม้า กับแต่งราตรีสโมสรเบี่ดอก บางโอกาศให้ใช้กางเกงขาวขายาวได้ด้วย เช่นไปดูละครอย่างปรกติ

นอกจากที่กล่าวมานี้ คงเดิมทุกประการ

พรรณามาด้วยเครื่องสาตราวุธและยุทธาภรณ์ของกรมทหารมหาดเล็กตั้งแต่เริ่มแรกมาจนทุกวันนี้ ก็นับว่าเป็นหมดเรื่องที่จักกล่าวได้ในเวลานี้อยู่เพียงเท่านี้

น่าที่ราชการ

กรมทหารบกราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แต่งขึ้นไว้สำหรับประจำรักษาพระองค์อย่างใกล้ชิดเป็นที่สนิทสนเหาไว้วางพระราชหฤทัย เช่นที่ได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีนามว่า "ราชวัลลภ" นั้นแล้ว กรมนี้จึงได้มีน่าที่ราชการดังจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไปนี้

จำเดิมตั้งแต่ปี ๒๔๑๑ มีกองทหารมหาดเล็กข้าหลวงเดิม ๒๔ คน หรือที่เรียกว่า "ทหาร ๒ โหล" นั้น ในชั้นต้นไม่มีน่าที่ราชการอย่างใดมากนอกจากการฝึกหัด พ้นเวลาฝึกหัดแล้วก็เข้ามารับราชการในพระบรมมหาราชวัง ตามตำแหน่งมหาดเล็กข้าหลวงเดิมเช่นแต่ก่อน ครั้นเมื่อได้รับความฝึกหัดทราบวิธีทหารขึ้นบ้างแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าแถว

ยืนรับเสด็จในเวลาเสด็จออกพระชาลาน่าพระที่นั่งราชฤดี ซึ่งทหารพวกนี้ได้ประชุมกันพักอยู่ณะที่นั้น ต่อมาได้มีน่าที่ตามเสด็จเมื่อเวลาทรงพระราชดำเนินด้วยยุคลบาท ในบริเวณพระบรมมหาราชวังเท่านั้น เหตุว่าในชั้นแรกยังมีจำนวนทหารน้อยและยังไม่เป็นหลักฐานจริงจัง เมื่อเสด็จขึ้นแล้วต่างคนก็กลับไปบ้านแห่งตน ถึงแม้ว่าต่อมาได้มีสถานที่อยู่แล้วที่ตึกน่าพระราชวังสราญรมย์ก็ดี ก็เป็นแต่สถานที่สำหรับรวบรวมกันอยู่ในการฝึกหัดเท่านั้น ทหารพวกนี้ยังไม่ต้องมีเวรหรืออยู่ยามประจำการใด ๆ ถึงเวลาเสด็จออกก็มาประชุมเข้าทูลละอองธุลีพระบาทและรับราชการดังกล่าวแล้ว

ครั้นถึงปี ๒๔๑๓ เมื่อมีกองทหารมหาดเล็กพวก ๗๒ คนขึ้นแล้วในชั้นต้นก็เริ่มการฝึกหัดโดยกวดขัน แล้วแบ่งเวรผลัดเปลี่ยนกันประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ครั้นการฝึกหัดค่อยเจริญขึ้นแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้มีน่าที่เดินแซงเข้าขบวนตามเสด็จท้ายพระราชยาน แทนกรมพระตำหรวจหลัง คือกรมพลพัน กรมทนายเลือก กรมรักษาพระองค์ ซึ่งเคยเดินแซงท้ายกระบวนเสด็จมาแต่ก่อน เมื่อมีการเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองครั้งใด กองทหารมหาดเล็กนี้ก็ได้โดยเสด็จพระราชดำเนินประจำรักษาพระองค์อยู่เป็นนิตย์ จนชั้นที่สุดเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองต่างประเทศก็ได้ โปรดเกล้า ฯ ให้จัดแบ่งทหารมหาดเล็กพวกนี้ไป

ตามเสด็จด้วย นอกจากการเดินแซงเข้ากระบวนและตามเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองแล้ว ก็มีน่าที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในท้องพระโรงตามตำแหน่งมหาดเล็กหลวงเช่นแต่ก่อน

ต่อมาถึงปี ๒๔๑๔ มีจำนวนทหารมากขึ้นจนได้จัดแบ่งเป็นกองร้อย ๖ กอง และตั้งเป็นกรมทหารมหาดเล็กขึ้นแล้ว น่าที่ราชการก็มีอยู่เช่นเดิม แต่เพิ่มระเบียบรักษาการขึ้นบางอย่าง นอกจากมีทหารยามรักษาเขตร์โรงทหารสำหรับกรมแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้จัดทหารไปอยู่ยามณะที่ต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง คือที่พระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย ๑ ประตูสนามราชกิจ ๑ ประตูนี้เป็นประตูสำหรับใช้ราชการเข้าออกพระราชวังชั้นใน อยู่ที่ระหว่างสุดพระที่นั่งไพศาลทักษิณกับพระที่นั่งศรีสัตตปภิรมย์ซึ่งสถาปนาขึ้นในรัชกาลที่ ๔ สำหรับเป็นที่ประทับในหมู่พระตำหนักตึกซึ่งสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่เสด็จประทับอยู่ณะที่นั้น อันได้รื้อเสียแล้ว ทุกวันนี้เป็นมุมพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทด้านตวันออก ประตูสนามราชกิจนี้สามัญเรียกว่าประตู “ย่ำค่ำ” หรือ “ยามค่ำ” ถ้าเป็นย่ำค่ำก็หมายความว่าปิดเวลาย่ำค่ำ ถ้าเป็นยามค่ำก็หมายความว่าสำหรับใช้ได้ในเวลาค่ำจนถึงเวลายาม ๑ จึงปิด อย่างหลังอยู่ข้างตรงความหมาย เพราะเป็นประตูที่ใช้เข้าออกกลางคืนอยู่ประตูเดียว ประตูนี้เป็นประตูสำคัญประตูหนึ่ง และทหารมหาดเล็กต้องไปอยู่ยามอีกแห่งหนึ่งที่ประตูพรหมโสภา ประตูนี้เป็นประตูเข้าออกในพระราชวังชั้นใน

เหมือนกัน ตั้งอยู่ระหว่างแถวโรงช้างเผือกโรงสุดท้ายทางด้านตวันตก ซึ่งทุกวันนี้เป็นมุมพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทด้านตวันตก กับบริเวณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เพราะในเวลานั้นกำลังลงมือสร้างพระที่นั่งใหม่ในหมู่พระตำหนักตึก ซึ่งเดิมเป็นพระตำหนักของสมเด็จพระศรีสุราไลย เมื่อรัชกาลที่ ๓ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาสุดารัตนราชประยูรได้ประทับอยู่ณะที่นั้น และเป็นสถานที่พระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเสด็จประทับอยู่ณะที่นั้นแต่ยังทรงพระเยาว์ พระที่นั่งที่ทำใหม่ในหมู่นั้น คือเป็นพระมหามณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาททุกวันนี้ เมื่อจัดการสถาปนาพระที่นั่งใหม่ในที่นั้น สมเด็จกรมพระยาสุดารัตนราชประยูรเสด็จย้ายสถานไปประทับณะพระที่นั่งพิมานรัตยา จึงมีราชการเกี่ยวข้องแก่ประตูนั้นมาก ทั้งเวลานั้นเป็นประตูสำคัญที่คนงานเข้าออกพลุกพล่านมากในการทำพระที่นั่งใหม่นั้นด้วย อีกสถานหนึ่งที่หอรัษฎากรพิพัฒน์ซึ่งในเวลานั้นพึ่งตั้งจัดการกรมพระคลังมหาสมบัติอย่างใหม่ อันเกี่ยวข้องด้วยพระราชทรัพย์ และมีผู้คนที่แปลก ๆ ไปมาในที่นั้นด้วย ภายหลังเมื่อจัดมุขพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านใต้ขึ้นเป็นที่ทรงบีเลียด มียามทหารมหาดเล็กขึ้นที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกแห่งหนึ่ง

การที่โปรดเกล้า ฯ ให้จัดทหารมหาดเล็กไปอยู่ยามแต่ณะเพาะ ๕ สถานเช่นนี้ ไม่ใช่ให้ไปยืนยามอย่างเช่นทหารรักษาประตูอย่างเก่า หรือ

เลขไพร่หลวงเข้าประตูตามธรรมเนียมเดิม ที่ใช้ทหารมหาดเด็กนั้นเพราะจักต้องการความไหวพริบในเชิงตรวจตราเหตุการณ์ เช่นมีผู้คนเข้าออกไปมาในที่นั้นเป็นต้น เพราะทหารมหาดเด็กเป็นจำพวกที่ไว้วางพระราชหฤทัยใกล้ชิด เหมือนผู้ที่โปรดให้ไปกำกับการในสถานที่สำคัญ ๆ เหล่านั้นอีกชั้นหนึ่ง

ครั้นถึงปี ๒๔๑๗ เมื่อตั้งกองทหารม้าขึ้นในกรมนี้แล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ทหารม้าที่ขึ้นม้าตามเสด็จแซง ๒ ข้างรถพระที่นั่ง ในเวลาเสด็จประพาสตามถนนในพระนครโดยปรกติ และในการพระราชพิธีเป็นพระเกียรติยศโดยขบวนรถพระที่นั่ง แม้ที่สุดเสด็จพระราชดำเนินประพาสตามหัวเมือง ถ้าเป็นการเสด็จโดยทางสถลมารคกระบวนม้าหรือรถพระที่นั่งคราวใด กองทหารม้าในกรมนี้ก็มีน่าที่ต้องไปแซงตามเสด็จทุกครั้ง ส่วนน่าที่รักษาการกองก็มีทหารอยู่ยามโรงตามระเบียบ นอกจากนั้นยังมียามม้า คือมีทหารม้าขึ้นหลังม้าผลัดเปลี่ยนกันอยู่ยาม ๒ ม้า ที่โรงยามม้าอันตั้งอยู่ภายในริมประตูวิเศษไชยศรีเสมอเป็นนิตย์ทั้งกลางคืนและกลางวัน สำหรับเชิญพระราชหัตถ์เลขาโดยด่วนเป็นต้น หรือเป็นยามคอยเหตุที่จะต้องกระทำราชการด่วน

ครั้นปี ๒๔๑๘ เมื่อตั้งกองทหารช่างขึ้นแล้ว มีการฝึกหัดในวิชาช่างทหารตามขบวนยุทธวิธี และมีน่าที่ทำการบางอย่าง เช่นตรวจการดูแลทำทางทำสพานทำค่ายและที่อยู่เป็นต้น ตลอดจนการโทรเลขโทรศัพท์

ในชั้นแรกทหารช่างพวกนี้ได้ไปตรวจทำ เพราะมีน่าที่ทำแผนที่ด้วย นอกนั้นก็มีน่าที่ทำการช่างเบ็ดเตล็ดด้วยฝีมือที่สำหรับใช้ในกรม เช่นเครื่องสาตราวุธเครื่องยุทธภัณฑ์และอาภรณ์ มีการแก้ไขอาวุธและทำหมวกทำเข็มขัดคันชีพของทหารในกรมเป็นต้น (คล้ายคลึงกับน่าที่กรมช่างแสงและโรงงานกรมยกรบัตร์ทหารบกและกรมเกียกกายทหารบกทุกวันนี้) อนึ่งกองทหารช่างมีน่าที่พิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือต้องจัดการและรักษาพิพิธภัณฑ์สถานซึ่งแต่ก่อนเรียกว่า "มิวเซียม" ตั้งต้นแต่รวบรวมสิ่งของประดับตกแต่งและรักษาความสอาดในหอนั้น นอกจากนั้นก็อยู่ยามในบริเวณโรงทหารและที่ทำการของกองทหารช่างทั่วไป

เมื่อปี ๒๔๑๙ โปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขน่าที่รักษาการของทหารราบในกรมนี้ใหม่ คือจัดกองรักษาการรวมกันตั้งอยู่น่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แต่ก่อนเรียกว่า "การ์ดประจำการ" จ่ายพวกนั้นไปยืนยามบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และที่หอพระสมุดวชิรญาณซึ่งแต่ก่อนยังตั้งอยู่ที่ชั้นล่างพระที่นั่งจักรีศอนด้านตวันตกด้วย เลิกการอยู่ยามณะสถานที่ต่าง ๆ ที่กล่าวไว้แล้วแต่ก่อน นอกนั้นก็อยู่ยามและทำการในบริเวณกรมทหารมากขึ้นตามส่วนที่มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นในกรมทหารนี้ตามลำดับ

ฉบี ๒๔๓๐ เมื่อจัดแบ่งทหารออกเป็น ๒ จำพวก คือจำพวก ๑ สำหรับรักษาพระองค์ อีกพวก ๑ สำหรับรักษาการ พวกรักษาพระองค์มีน่าที่รักษาการณะพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และแห่แหนเข้าขบวนตามเสด็จ

ส่วนพวกรักษาการอยู่ยามตามโรงทหารและสถานที่ต่าง ๆ ไม่ต้องมีการแซงแห่เสด็จและประจำการณะเพาะพระองค์ เว้นแต่เป็นขบวนใหญ่เช่นเสด็จพยุหยาตรา จึงเข้าสมทบขบวนเดินเป็นคับต่อท้ายทหารแซง

เมื่อปี ๒๔๓๖ ถอนการอยู่ยามณะหอพระสมุดวชิรญาณออก คงมียามแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแห่งเดียว และมีกองรักษาการน่าพระที่นั่งอยู่ตามเดิม

ถึงปี ๒๔๔๑ กองประจำรักษาการน่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ได้จัดระเบียบใหม่ให้มีกำลังแข็งแรงดีขึ้นกว่าแต่ก่อน และมีวิธีเปลี่ยนกองประจำวันรับส่งกันอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ น่าที่นอกนั้นคงตามเดิม

ถึงปี ๒๔๔๒ เมื่อการเสด็จประทับแรมณะพระราชวังดุสิต กรมทหารมหาดเล็กมีน่าที่จัดยามประจำที่ประทับ และมีกองรักษาการประจำเพิ่มเติมขึ้นอีกพวก ๑ เป็นธรรมเนียมสืบต่อมา เดิมที่ตั้งอยู่ด้านใต้แห่งพระที่นั่งอภิเศกดุสิต ภายหลังเมื่อการสร้างพระที่นั่งอนันต์สมาคมองค์ใหม่สำเร็จแล้วได้ย้ายกองรักษาการมาอยู่ในสถานที่ใหม่ทิศใต้แห่งพระที่นั่งองค์นั้น ภายหลังเมื่อสมเด็จพระบรมราชินีนารถเสด็จไปประทับอยู่ณะพระตำหนักทุ่งพญาไทย กรมนี้มีน่าที่จัดหมวดรักษาการและวางยามประจำอยู่ณะที่นั้นอีกพวก ๑

ครั้นถึงปี ๒๔๕๔ โปรดเกล้า ฯ ให้เลิกกองรักษาการและยามทหารมหาดเล็กที่น่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เปลี่ยนเป็นน่าที่กรมทหารรักษาวัง

ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กองรักษาการทหารมหาดเล็กคงมีน่าที่อยู่แต่ที่พระราชวังดุสิตอันเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในสมัยนั้นแห่งเดียว เว้นแต่เมื่อเวลาเสด็จประทับแรมในพระบรมมหาราชวัง กองรักษาการน่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทจึงต้องเปลี่ยนเป็นน่าที่กรมทหารมหาดเล็กตามเดิม หรือเมื่อเป็นเวลามีการพระราชพิธีหรือการใด ๆ ในพระบรมมหาราชวัง ถ้ามีการเสด็จพระราชดำเนินกรมนี้ต้องจัดกองรักษาการเปลี่ยนกรมทหารรักษาวังประจำน่าที่ตามเดิมชั่วคราว ถึงที่พระราชวังดุสิตก็ดี ถ้าไม่ใช่เป็นเวลาประทับแรมณะพระที่นั่งอัมพรสถาน เช่นเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองเป็นต้น ก็ถอนกองรักษาการและยามกรมนี้เหมือนกัน

น่าที่ราชการของกรมทหารมหาดเล็กเช่นที่กล่าวมาแล้วนั้น นอกจากน่าที่รักษาการโรงทหารและการในกรมแล้ว ก็รวมความว่ามีน่าที่สำหรับรักษาพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในที่ใกล้ชิด น่าที่รักษาพระองค์เช่นนี้แบ่งประเภทออกได้เป็น ๓ อย่าง คือ การประจำสถานที่ประทับ ๑ การตามเสด็จพระราชดำเนิน ๑ การรับส่งเสด็จ ๑

การประจำสถานที่ประทับนั้น นอกจากประจำการโดยปรกติตามที่กล่าวมาแล้ว ถ้ามีการเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมือง กรมนี้ต้องจัดกองทหารถวายน่าไปประจำรักษาสถานที่ประทับทั่วไปทุกตำบล ถ้าเป็น

พระราชวังหรือค่ายหลวงต้องมีหมวดหรือหมู่รักษาการประจำอยู่ และวางยามณะพระที่นั่งหรือพลับพลาที่ประทับ กองทหารนอกจากหมวดหรือหมู่รักษาการมีสถานที่อยู่รวมกันอีกพแนก ๑ ถ้าเป็นการเสด็จพระราชดำเนินมีระยะที่ประทับติดต่อไป ก็ต้องจัดกองทหารอีกพวก ๑ ล่วงน่าไปรักษาการ เมื่อเสด็จออกจากสถานที่เดิมแล้ว พวกเดิมก็ล่วงน่าสับเปลี่ยนกันไปตามลำดับ จนกว่าจะเสด็จกลับสู่พระนคร ถ้าเป็นสถานที่เล็กน้อยไม่ใช่พระราชวังและค่ายหลวง หรือเป็นแต่พลับพลาประทับร้อนก็ไม่ต้องมีหมวดหรือหมู่รักษาการ ใช้แต่พวกทหารที่ตามเสด็จยืนยามในที่ประทับ เมื่อเสด็จจากที่นั้นแล้วก็ตามเสด็จไป เมื่อถึงที่ประทับใหม่ก็วางยามในที่นั้น การวางยามทหารมหาดเล็กณะที่ประทับเช่นนี้ ไม่ณะเพาะแต่การเสด็จประพาศหัวเมือง แต่ก่อนมาแม้ว่าในพระมหานครก็ดี ถ้าเสด็จพระราชดำเนินที่ใดซึ่งมีพลับพลาหรือสันฐาคารในที่ใด อันเป็นที่ประทับแม้แต่การชั่วเวลาชั่วคราว ก็ต้องมีทหารกรมนี้ยืนยามรักษาสถานนั้น ๆ เว้นไว้แต่เป็นการเล็กน้อยหรือเป็นการเสด็จโดยวิธีอย่างระโหฐานธรรมเนียมอันนี้ถึงในทุกวันนี้ก็ยังคงมีเป็นอยู่ แต่โดยมากใช้ในเวลาเสด็จเพื่อเป็นพระเกียรติยศเท่านั้น

การตามเสด็จพระราชดำเนินนั้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือการแห่แซงตามเสด็จ ๑ การตามเสด็จท้ายชะบวน ๑ การตามเสด็จประพาศ ๑

การแห่แซงตามเสด็จนั้น คือทหารเดินเป็นแถวเรียง ๑ หรือเรียง ๒ ตาม

เสด็จ ๒ ข้างพระองค์ ตั้งต้นแถวแต่นายทหารผู้ใหญ่ลงไปจนผู้น้อย แล้วจึงนายสิบพลทหารตามลำดับยศ นายทหารสัญญาบัตร์หรือนายดาบจ่านายสิบถือกระบี่ถอดจากฝัก นายสิบพลทหารถือปืนท่าแบกอาวุธ แต่ก่อนมาขบวนเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ย่อมทรงพระราชยานมีตำหรวจแห่นำเสด็จเป็น ๒ แถว ที่เรียกว่าขบวนราบอยู่เสมอ ๆ ไป ไม่ว่าเสด็จพระราชดำเนินแห่งใด แม้แต่ในพระบรมมหาราชวังก็เป็นเช่นนั้น ธรรมเนียมนั้นก็ติดต่อมาจนถึงทรงพระราชดำเนินด้วยพระยุคลบาทไม่ได้ทรงพระราชยานก็ดี โดยมากต้องมีแถวตำหรวจนำ เมื่อเป็นดังนั้นไซร้ก็ต้องมีทหารมหาดเล็กเดินแซงตามเสด็จดุจเดียวกัน แม้โดยที่สุดไม่มีแถวตำหรวจนำ ทหารมหาดเล็กซึ่งมีน่าที่สำหรับรักษาพระองค์ใกล้ชิดอยู่เป็นนิตย์นั้นก็ต้องตามเสด็จด้วย การตามเสด็จในเวลาทรงพระราชดำเนินด้วยพระยุคลบาทนั้น ก็ใช้วิธีเดินแซง ๒ ข้างพระองค์เช่นเดียวกันกับทรงพระราชยาน วิธีเดินแซงแห่เสด็จอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตรา มีพวกมหาดเล็กแห่นำควบคู่กับตำหรวจซึ่งเรียกว่า “สี่สาย” ทหารมหาดเล็กซึ่งสำหรับเดินแซง ๒ ข้างพระราชยานตามปรกติเดินเรียงหนึ่งนั้น ต้องเปลี่ยนเป็นเดินเรียงสองเพิ่มขึ้นอีกทั้ง ๒ ข้างท้ายพระราชยานคู่กันเป็น ๔ สายเช่นเดียวกันกับขบวนนำ ระเบียบวิธีเดินก็เช่นที่กล่าวมาแล้ว คือบรรดานายทหารสัญญาบัตร์ตั้งแต่ผู้บังคับ

การลงไปจนถึงนายสิบพลทหารราชองครักษ์พิเศษ เดินตรงพระราชยานทั้ง ๒ ข้าง แล้วจึงถึงนายทหารประจำกรมและกองทหาร การแห่งแห่เสด็จอีกอย่าง ๑ คือเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ทหารมหาดเล็กต้องมีน่าที่แซงตามเสด็จด้วยเหมือนกัน แต่มีวิธีผิดกันกับสถลมารค คือเมื่อเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนเรือยาว ถ้าเป็นการใหญ่เช่นการแห่เลียบพระนครหรือพระราชทานกระฐินดังนี้ไซร้ แต่ก่อนมาบรรดานายทหารสัญญาบัตร์ต้องลงเรือยาวมีกันยา นายสิบลงเรือยาวไม่มีกันยา เรียกว่าเรือโถงแยกลำกันคนละลำ เรือนายทหารเหล่านี้ล้วนเป็นเรือของตนเองต้องจัดหามา พลทหารรวมกันลงเรือยาวมีกันยาเรียกว่า "เรือแซงทหารมหาดเล็ก" เป็นเรือหลวงกรมผู้พายจัดการ ขบวนใหญ่มีเรือแซง ๔ ลำ ขบวนน้อยมี ๒ ลำ วิธีแห่ตามเสด็จเรือนายทหารแซง ๒ สาย ภายในปนกันไปกับเรือกรมพระตำหรวจ เรือแซงพลทหารอยู่ ๒ ข้างสาย นอกเรียงลำกันอยู่ท้ายเรือพระที่นั่งรอง ขบวนเรือยาวอย่างปรกติอีกอย่าง ๑ เช่นเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชพิธี หรือการพระราชกุศลณะพระอารามหรือสถานที่ต่าง ๆ ตลอดจนเสด็จทรงเยี่ยมเยียนไข้เจ็บและการศพซึ่งเกี่ยวแก่เกียรติยศเป็นต้น ขบวนเสด็จอย่างนี้ต้องมีเรือแซงทหารมหาดเล็กด้วยเหมือนกันแต่มีเพียง ๒ ลำ เรือนายทหารไม่ต้องมีเช่นขบวนใหญ่ นายทหารลงในเรือแซงฉะเพาะแต่ที่กำกับทหารในเรือนั้น ต่อมาวิธีข้าราชการตามเสด็จโดยเรือยาวร่วงโรยไป เพราะ

ลำบากด้วยกำลังพาหะนะ เรือนายทหารมหาดเล็กที่สำหรับแซงตามเสด็จก็หมดไปตามลำดับ คงเหลืออยู่แต่เรือแซงของหลวง ซึ่งมีนายทหารฉะเพาะสำหรับกำกับทหารไปในเรือแซงนั้นด้วยเท่านั้น วิธีทหารมหาดเล็กแซงตามเสด็จทางชลมารคอีกอย่าง ๑ โดยขบวนเรือกลไฟหรือเรือแจวเรือพายอย่างอื่น เคยมีธรรมเนียมเช่นเดียวกัน ไม่ว่าเสด็จพระราชดำเนินณะที่ใดด้วยขบวนเรือชนิดใด ๆ ก็ต้องมีทหารมหาดเล็กลงเรือชนิดนั้น ๆ แซงตามเสด็จ ๒ ข้างท้ายขบวน ภายหลังการแห่น้ำตามเสด็จทางชลมารคเปลี่ยนเป็นน่าที่กรมทหารเรือแล้ว กรมทหารมหาดเล็กจึงไม่ต้องมีน่าที่แซงตามเสด็จดังกล่าวแล้ว ยังคงเหลืออยู่แต่แห่แซงตามเสด็จทางสถลมารค ซึ่งทุกวันนี้มีแต่น้อยเวลาที่จะต้องกระทำน่าที่อันนี้

การตามเสด็จท้ายขบวนนั้น เป็นวิธีขึ้นใหม่ในชั้นหลังซึ่งมีจำนวนทหารมากขึ้นแล้ว คือถ้าเป็นขบวนอย่างใหญ่เช่นเสด็จโดยขบวนพยุหยาตราเป็นต้น นอกจากทหารเดินแซงแล้วยังมีกองทหารเดินตอนหมู่ตามเสด็จท้ายขบวน พร้อมด้วยธงไชยและแตรวง ผู้บังคับการขึ้นม้ากำกับไปในกองทหารนี้ และมีการจรบางอย่างที่ต้องการกำลังทหารรักษาการมาก เช่นการเสด็จพระราชดำเนินไปดับเพลิงที่สำคัญ ๆ นอกจากทหารแซงซึ่งตามเสด็จไปแล้วนั้น ก็เคยมีกองทหารรวมกันตามเสด็จไปในท้ายขบวนอีก เพื่อการล้อมวงกงกำรักษาพระองค์ในเวลาที่

มีเหตุคับขัน และถ้าเพลิงที่ไหม้อยู่นั้นสำคัญใหญ่โต ก็เคยโปรดเกล้า ฯ ให้จำพวกทหารท้ายชะบวนนี้ช่วยกันดับเพลิงด้วย ธรรมเนียมการเสด็จดับเพลิงแต่สมัยก่อนนั้น ถือว่าเป็นน่าที่อันสำคัญของกรมทหารนี้ แม้แต่เป็นเพลิงไหม้เล็กน้อยแห่งใดก็ดี ถ้ามีการเสด็จพระราชดำเนินโดยพระราชยานไม่ว่าอย่างใด ๆ แม้แต่เป็นรถพระที่นั่งซึ่งมีกองทหารม้าแซงตามเสด็จไปด้วยแล้วก็ดี ยังต้องมีกองทหารราบวิ่งแซงตามเสด็จไปด้วย หรือรวมกันไปเป็นกองตามเสด็จไปภายหลัง เมื่อถึงที่ต้องมีน่าที่ล้อมวงกงกำกันในเวลาที่ประทับอยู่นั้นโดยกวดขันทุกคราวมา จะมีจำนวนทหารมากน้อยเท่าใดแล้วแต่เหตุการณ์ที่สำคัญและไม่สำคัญอันใดเกิดขึ้นนั้น

การตามเสด็จประพาสนั้น นอกจากการที่กองทหารต้องล่วงน่าไปรักษาการณะที่ประทับดังกล่าวแล้ว ยังต้องมีกองหรือหมวดหมู่ทหารตามเสด็จไปอีกพแนก ๑ สุดแล้วแต่เป็นชะบวนใหญ่น้อยตามเหตุการณ์ที่จะต้องมีจำนวนทหารมากน้อยตามควร ในส่วนทางสถลมารคอย่างใหญ่ก็คือการประพาสบ้า เมื่อเวลาเสด็จจะนะประเวศนั้น ถ้าเป็นชะบวนช้างพระที่นั่งหรือพระราชยานอย่างใด ๆ ซึ่งใช้คนแบกหามไซร้ ทหารราบต้องตามเสด็จโดยวิธีเดินแซง ๒ ข้าง ถ้าเป็นชะบวนรถหรือม้าพระที่นั่งซึ่งมีทหารม้าแซงไซร้ ทหารราบเดินเป็นกองตามชะบวนไปภายหลัง บางครั้งก็โปรดเกล้า ฯ ให้กองทหารซึ่งตามเสด็จเหล่านี้มีการผึกซ้อมยุทธวิธีต่าง ๆ ในคราวที่เสด็จประพาสบ้านั้นด้วย ต่อมาในชั้นหลัง ถ้าเสด็จ

พระราชดำเนินโดยทางรถไฟ มีทหารในกรมนี้หมู่ ๑ ขึ้นรถไฟโดยเสด็จไปในรถข้างน่า ส่วนทางชลมารคนั้นก็เช่นเดียวกัน ถ้าเป็นขะบวนใหญ่ต้องมีเรือแซงโดยเรือชนิดเดียวกันในขะบวนเสด็จ นอกจากเรือแซงมีเรือกองทหารตามไปภายหลัง ถ้าเป็นเรือกลอย่างใหญ่ทางทเลไซร้ทหารมหาดเล็กลงเรือพระที่นั่งแต่พอสมควร นอกนั้นแยกไปลงเรือลำอื่น ถ้าเป็นเรือพระที่นั่งอย่างย่อม ก็ลงเรือลำอื่นตามเสด็จไป และในเวลามีการเสด็จขึ้นฝั่งก็ตามเสด็จขึ้นรักษาพระองค์ทุกตำบล ถ้าเสด็จขึ้นประทับร้อนประทับแรมแห่งใด ทหารพวกนี้ก็ขึ้นรักษาการณะที่ประทับ ตามวิธีรักษาการในที่ประทับ และตามวิธีโดยเสด็จทางสถลมารคต่อไปเช่นกล่าวแล้ว

การตามเสด็จประพาศเช่นนี้ เมื่อกรมนี้ยังมีกองทหารม้าและกองทหารช่างอยู่ด้วยนั้น ถ้าเป็นขะบวนใหญ่เช่นเสด็จวะนะประเวศไซร้ ทหารม้าและทหารช่างก็มีน่าที่ตามเสด็จด้วยทุกคราวมา ทหารม้าสำหรับแห่แซงตามเสด็จขะบวนรถหรือม้าพระที่นั่ง ทหารช่างสำหรับตรวจทางและสถานที่ต่าง ๆ ตามที่มีพระราชประสงค์จะทรงทราบเหตุการณ์ในตำบลเหล่านั้น ทั้งเป็นน่าที่ปลูกสถานที่อยู่บางครั้งบางอย่าง เช่นเป็นน่าที่ปลูกเต็นต์สำหรับทหาร ถึงต้องสร้างค่ายหลวงและที่ประทับด้วยเต็นต์ก็มีบ้าง การที่ทหารในกรมนี้ต้องตามเสด็จเช่นนี้ เรื่องสเบียงพาหะนะเป็นน่าที่ของเจ้าพนักงานยุทธภัณฑ์ในกรมนี้ต้องจัดไปทั้งสิ้น เว้นไว้แต่

การตามเสด็จทางทเลเท่านั้น ซึ่งเป็นน่าที่ของกรมทหารเรือ หรือฝ่านบ้านเมืองที่เสด็จไป ได้ช่วยเหลือโดยที่กรมนี้ไปในเรือที่ต้องบังคับและจำกัดที่อยู่

การรับส่งเสด็จพระราชดำเนินนั้นมีอยู่ ๓ อย่าง คือกองทหารรับเสด็จอย่าง ๑ กองทหารเกียรติยศอย่าง ๑ การชุมพลรับเสด็จอย่าง ๑ กองทหารรับเสด็จนั้น ถ้ามีการเสด็จพระราชดำเนินณะสถานที่ใด ๆ ซึ่งเกี่ยวแก่สำหรับพระเกียรติยศบ้าง เกี่ยวแก่การเพื่อป้องกันอันตรายบ้าง เช่น การเสด็จพระราชทานกระฐินณะพระอารามต่าง ๆ ถ้าไม่ใช่ขบวนราบซึ่งทหารกรมนี้ต้องเข้าขบวนตามเสด็จด้วยไซร้ หรือมีการพระราชพิธีและการใด ๆ ณะสถานที่ใด ๆ เป็นการใหญ่ หรือการเสด็จเยี่ยมเยียนไข้เจ็บและการศพเป็นเกียรติยศเป็นต้น กรมนี้ต้องจัดกองหรือหมวดหมู่ทหารส่วงน่าไปรับเสด็จในที่นั้น ๆ ตามเหตุการณ์ใหญ่น้อย ทหารรับเสด็จชนิดนี้เรียกว่า “ทหารรับเสด็จ” หรือ “แถวแซง” เมื่อเสด็จถึงสถานที่นั้น ๆ เสด็จขึ้นทรงพระราชยานหรือทรงพระราชดำเนินด้วยพระยุคลบาทต่อไปก็ดี ทหารพวกนี้เข้าเดินแซงตามเสด็จ ถ้าไม่เป็นทางยืดยาวนักก็ตั้งแถวยืนรับเสด็จอยู่ณะที่นั้น ที่ใดควรมียามก็วางยามยืนรักษาที่ประทับด้วย ถ้าเป็นขบวนราบที่ทหารมหาดเล็กต้องเข้าขบวนมาแล้วไซร้ก็ไม่ต้องมีแถวแซงรับเสด็จเช่นนี้ เพราะทหารแซงแห่เสด็จนั้นเดินเลยเข้าไปจนถึงที่ประทับที่เดียว แล้ววางยามยืนรักษาการต่อไปเช่นแถวแซง

รับเสด็จนั้น เว้นไว้แต่ขบวนเรือซึ่งเมื่อทหารกรมนี้ยังมีน่าที่ลงเรือแซงอยู่ต้องมีแถวแซงรับเสด็จอีกต่างหาก แถวแซงชนิดนี้ถึงแม้ว่าดูแต่เป็นการเล็กน้อยก็ดี ถ้าเป็นการสำคัญมีธรรมเนียมอยู่ว่า ผู้บังคับการหรือรองผู้บังคับการต้องไปอยู่ในน่าที่ผู้กำกับตรวจตราแถวทหารในที่นั้นด้วย

กองเกียรติยศนั้นคือจัดทหารเป็นกองร้อย มีธงไชยและแตรวง ยืนแถวรับเสด็จณะสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นพระเกียรติยศ เช่นสำหรับการพระราชพิธีบางอย่าง หรือเสด็จออกสู่ที่ประชุมถวายไชยมงคล และเสด็จออกแขกเมืองเป็นต้นอย่างหนึ่งรับส่งเสด็จเป็นพระเกียรติยศในการสำคัญ ๆ ตลอดจนรับส่งเจ้านายต่างประเทศและผู้แทนรัฐบาลที่สำคัญ อันต้องควรต้องใช้กองเกียรติยศของกรมทหารมหาดเล็กนี้

การประชุมพลรับเสด็จนั้น เช่นการชุมพลส่วนสนามในการพระราชพิธีที่สำคัญ หรือต่อท้ายการประลองยุทธ์เป็นต้น กรมทหารต้องเข้าขบวนทั้งกรมเต็มตามอัตราชุมพลส่วนสนาม อีกอย่างหนึ่งชุมพลในเวลามีเหตุการณ์ เช่นเกิดเพลิงไหม้เป็นต้น ไม่ว่ามากน้อยประการใด แต่ก่อนมากองทหารกรมนี้ไม่ว่าเหล่าใดชนิดใด ต้องออกตั้งกองตั้งแถวอยู่ที่น่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คอยรับเสด็จอยู่ณะที่นั้น ถ้ามีการเสด็จดับเพลิงด้วยไซร้ ก็ตามเสด็จไปด้วย มิฉะนั้นต้องประชุมกันอยู่จนเพลิงสงบจึงเลิกแถวได้ และการชุมพลอย่างนี้ต้องมีการตรวจทหารลงบาญชีพลทหลเก่า ๆ ถวายด้วย

น่าที่ราชการของกรมทหารมหาดเล็กอันได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นน่าที่ราชการส่วนทหาร แต่กรมนี้ยังมีน่าที่ราชการเบ็ดเตล็ดเป็นพิเศษต่าง ๆ อยู่อีกก็หลายอย่าง เช่นแต่ก่อนมาบรรดานายทหารทุกชั้นตลอดจนพลทหารมีน่าที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในตำแหน่งพวกมหาดเล็กหลวงได้ ไม่ว่าณะสถานที่ใด ๆ และในการใด ๆ เช่นเวลาเสด็จออกขุนนางและการพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นต้น ภายหลังคงเหลืออยู่แต่ฉะเพาะนายทหารสัญญาบัตร์ เป็นธรรมเนียมสืบมาจนถึงทุกวันนี้ ตำแหน่งที่เฝ้าของนายทหารกรมนี้ ต้องอยู่ทางกรมมหาดเล็ก หาได้ปะปนอยู่กับขุนนางกรมอื่นเช่นนายทหารกรมทหารอื่น ๆ ไม่ ย่อมเป็นเกียรติศักดิ์อย่างหนึ่งของกรมนี้ที่ได้เป็นอยู่ตามตำนานเดิม สมกับน่าที่ซึ่งปรากฏว่าเป็นทหารสำหรับรักษาพระองค์อันใกล้ชิด ส่วนน่าที่ซึ่งสำหรับทรงใช้สอยสนิทสนมนั้น แต่ก่อนมาแม้ว่าจักต้องใช้กำลังแรงผู้คนกระทำกิจการอันใดในที่ใกล้ชิดพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่สุดจนในการพระราชมณเฑียรที่ประทับภายใน ทหารกรมนี้ก็มีน่าที่ได้กระทำราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่เสมอเป็นเนืองนิตย์ เช่นการยกรื้อแบกหามสิ่งของอย่างดี ๆ เป็นพิเศษ และการตกแต่งประดับประดาในพระที่นั่งที่ประทับ ตลอดถึงการเดินโต๊ะตั้งเครื่องเสวย ถึงกับเป็นตำนานสืบมาว่าทหารมหาดเล็กต้องผึกหัดวิธีเดินโต๊ะเลี้ยงอาหารให้ชำนิชำนาญไว้พวก ๑ ซึ่งทุกวันนี้ยังเป็นธรรมเนียมได้กระทำอยู่ สำหรับการเลี้ยงใหญ่ ๆ ในกระทรวงกระลาโหมและ

ในกรมของตนนั้น อันไม่ต้องใช้คนพวกอื่น ตลอดจนสถานที่อื่นซึ่งสำคัญ ๆ อันมีเกียรติยศที่ทหารกรมนั้นจะไปช่วยปฏิบัติการอันนั้นได้ ส่วนการรื่นเริงอันเป็นเครื่องบำรุงพระบรมสุขของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นเล่า เช่นการดนตรี ทหารแตรวงกรมนี้ก็เป็นน่าที่สำหรับบรรเลงในเวลามีการเลี้ยงของหลวง และสถานที่อื่น ๆ อันสำคัญอยู่เสมอเป็นเนืองนิตย์ นับว่าแตรวงกรมนี้เป็นเอกอยู่ในแตรวงทั้งปวงตั้งแต่เดิมมาจนถึงทุกวันนี้ ใช่แต่เท่านั้น ทหารกรมนี้เคยมีน่าที่บรรเลงดนตรีอย่างไทย เช่นเครื่องสายถวายในงานหลวงเนือง ๆ ตลอดถึงการร้องรับขับกล่อมและดอกสร้อยสักรวา ทั้งขับเสภาและเล่านิยายทุกสิ่งทุกอย่าง จนทุกวันนี้ยังมีเชื้อสายที่จักกระทำเช่นนั้นได้อยู่ตามตำนานเดิม การบำรุงพระบรมสุขเช่นได้กล่าวนี้ ใช่ว่าจะมีน่าที่แต่ฉะเพาะการดนตรี ถึงวิชาพันรำจำอวดก็มีอยู่ไม่ขาดเชื้อสายทั้งละครพูดละครรำ ส่วนการกีฬาก็มีหลายอย่าง ตั้งแต่กระบี่กระบองมวยปล้ำและตีคลีรำทวนหลังม้า ทั้งการแข่งขันต่าง ๆ นา ๆ ในกระบวนกีฬาในสมัยนั้น ตลอดจนชั้นเตะตะกร้อซึ่งเป็นนิไสยบัจจัยที่ได้เข้าชิงไชยเล่นฟุตบอลอยู่ในสมัยนี้

ส่วนชั้นวิชาตั้งแต่จินตกระวีและจิตรกรรมหัตถกรรมเป็นต้น ผู้เป็นทหารในกรมนี้ก็มีปรีชาและฝีมือดีอยู่โดยมาก ได้แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนและทำสิ่งของอันเป็นศิลปวิทยาถวายอยู่เนือง ๆ ทหารกรมนี้ย่อม

ต้องมีคนมีวิชาความรู้หลายอย่าง แทบจะว่าเมื่อจักต้องพระราชประสงค์ให้ทำประการใด ก็มีผู้ทำถวายได้ เพราะมีน่าที่เบ็ดเตล็ดนะเพาะส่วนพระองค์หลายอย่างดังกล่าวแล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อจักบำรุงพระบรมสุขของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอาทิ และให้สมนามตามที่ปรากฏว่า "ทหารมหาดเล็กราชวัลลภ" คือทหารสำหรับทรงใช้สอยสนิทสนเหาของพระราชาเป็นตำนานสืบไป

น่าที่ราชการของกรมทหารมหาดเล็กที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นกิจการอันประจำที่ต้องกระทำตามลำดับ แต่กรมนี้ได้รับราชการอย่างอื่นชั่วครั้งชั่วคราวเป็นพิเศษ ก็ยังอีกหลายอย่าง เช่น

เมื่อปี ๒๔๑๓ บรรดานายทหารและนายสิบพลทหารในสมัยนั้น ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปสู่เมืองต่างประเทศเป็นครั้งแรก ณะจังหวัดสิงคโปร์และเกาะชวา ด้วยเรือรบหลวงชื่อว่า "พิชยมัรณยุทธ" เป็นเรือพระที่นั่ง ในครั้งนั้นผู้ที่ตามเสด็จนี้แต่น้อยตัว

เมื่อปี ๒๔๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินจังหวัดสิงคโปร์ และประเทศพม่าส่วนของอังกฤษตลอดจนประเทศอินเดีย กับทั้งหัวเมืองในพระราชอาณาเขตร์สยามตามชายทเลฝั่งตวันตกแห่งแหลมมลายู ด้วยเรือกลไฟชื่อ "บางกอก" เป็นเรือพระที่นั่ง ทหาร

มหาดเล็กในสมัยนั้น ชั้นนายทหารสัญญาบัตร์และแบ่งนายสิบพลทหารพอสมควร ตามเสด็จในเรือพระที่นั่ง นอกนั้นอีกมากลงเรือรบหลวงพิชยัมรณยุทธตามเสด็จไปด้วยอีกพวกหนึ่ง

เมื่อปี ๒๔๓๑ โปรดเกล้า ฯ ให้กรมทหารมหาดเล็กจัดกองทหารตามเสด็จนายพลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น ไปประจำรักษาพระองค์ในการเสด็จไปทรงจัดราชการมณฑลพายัพ ประทับอยู่นครเชียงใหม่ เมื่อเวลาทรงจัดพลเมืองขึ้นเป็นทหารชั้นแรกประจำรักษานครเชียงใหม่ กองทหารมหาดเล็กที่ตามเสด็จนั้นได้เป็นผู้ฝึกหัดจัดการทหารในนครนั้นพอสมควรแก่การ และประจำอยู่จนถึงเวลาเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ

เมื่อปี ๒๔๓๒ โปรดเกล้า ฯ ให้กองทหารในกรมนี้ตามเสด็จนายพันเอกพระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิชาดา แต่เมื่อยังเป็นนายพันตรีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์อยู่นั้น เสด็จขึ้นไปจัดราชการหัวเมืองในมณฑลพายัพ ทหารมหาดเล็กขึ้นไปสำหรับรักษาพระองค์ ระหว่างนั้นมีเหตุจลาจลที่ชายแดนมณฑลพายัพขึ้นบ้าง กองทหารในกรมนี้ที่ตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอขึ้นไปนั้น ได้รับราชการอย่างกวดขันและได้กระทำประโยชน์ในการปราบปรามผู้ก่อการกำเริบบ้างตามสมควร

ในปีเดียวกันนี้ที่กรุงเทพฯ พวกจีนอั้งยี่ประพฤติการละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย คุมกันเป็นพวกฉุกละมาขึ้นในบริเวณโรงสีไฟของห้างวินเซอร์เรดดิก ที่เรียกกันว่า "โรงสีไฟปล่องเหลี่ยม" ณะตำบลบางขวาง แล้วเกิดรบกันขึ้นเองในพวกอั้งยี่นั้นที่ตำบลบางรัก ถึงทำสนามเพลาะรบกันอยู่หลายวัน เป็นการเหลือกำลังที่กรมตำหรวจพระนครบาลในสมัยนั้นจะระงับได้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้กรมยุทธนาธิการจัดกำลังทหารลงไปปราบปรามพวกอั้งยี่ กรมทหารมหาดเล็กนี้เป็นกรม ๑ ซึ่งได้ไปทำการแข็งแรงถึงต้องใช้อาวุธต่อสู้กันบ้าง แต่ก็เป็นการสงบได้ในวันเดียว ได้จับกุมผู้ผิดมาชำระลงโทษประมาณเกือบ ๑,๐๐๐ คน การนั้นเป็นผลดีต่อมายืดยาว เพราะพวกอั้งยี่ได้เห็นกำลังทหารก็มีความยำเกรงไม่กล้าฉุกละมาถึงรบกันอีกจนถึงทุกวันนี้

เมื่อ ปี ๒๔๒๖ โปรดเกล้า ฯ ให้คัดเลือกนายทหารในกรมนี้ ทั้งที่ประจำการและในกองหนุนเป็นอันมาก เข้ากองทัพนายพันเอกพระศรีรณรงค์วิไชย (นิล เพ็ญกุล) ไปราชการทางมณฑลอุบลกอง ๑ เข้ากองทัพนายพลตรีพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงห์เสนี) แต่เมื่อยังเป็นนายพลจัตวา (ซึ่งเดิมยังมียศทหารชนิดนี้อยู่ในเวลานั้น) และยังเป็นพระพิเรนทรเทพอยู่นั้น ไปราชการอย่างเดียวกันและทางเดียวกันกอง ๑ เข้ากองทัพนายพลตรีพระยาสิงหเสนี (สอาด สิงห์เสนี) แต่เมื่อยังเป็นนายพันเอกพระยาประสิทธิ์ศัลการซึ่งตั้งอยู่ณะเมืองนครราชสีมากอง ๑ ส่วนในกรุงเทพ

พระมหานครทั้งนอกเวรในเวรและกองหนุน รวมเข้าประจำกรมประจำกองรักษาราชการเต็มที่อย่างกวดขัน ทั้งได้อาศรัยกำลังนายทหารสัญญาบัตร์ในกองหนุน และถอนนายสิบประจำการที่ดี ๆ มาทำการเป็นนายทหารสัญญาบัตร์ในกรมทหารบกอื่น ๆ ซึ่งเป็นเวลาระดมพลทหารทั่วทุกกรมนั้นอีกก็มาก นับว่าการเหล่านั้นเป็นพิเศษสำหรับกรมนี้ ซึ่งยังไม่เคยมีเหตุการณ์สำคัญเช่นนั้นมาแต่ก่อน

ในการประกาศสงครามกับชาติเยอรมันและเอาสเตรียฮุงกาเรีย เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ กรมทหารมหาดเล็ก ๆ มีส่วนที่ได้รับน่าที่กระทำการซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยการสงครามนี้บ้างบางอย่าง คือ

นายพลตรี หม่อมเจ้าพันธุประวัติ แม่ทัพกองทัพน้อยทหารบกที่ ๑ บัดนี้เป็นนายพลโทได้สั่งให้นายและพลทหารในกรมทหารมหาดเล็ก ๆ ไปทำการคอยช่วยเหลือ อุดหนุนตำหรวจพระนครบาลในการจับชนชาติศัตรูหากมีเหตุต่อสู้กันขึ้น ผู้ที่รับคำสั่งไปทำการนี้

๑) นายพันตรี หลวงสรสิทธยานุการ (ฟู วรโภค) รองผู้บังคับการบัดนี้เป็นจมื่นพัฒภพดาธิการกับนายทหารสัญญาบัตร์ ๒ นายสิบ ๕ พลทหาร ๓๘ ไปคอยช่วยเหลือตำหรวจพระนครบาลที่ห้างมาร์คาดต์ ปากคลองผดุงใกล้กับวัดกะละหว่า

๒) นายพันตรี หลวงศัลยุทธวิชิตกรร (วร กังสวร) ผู้บังคับกองพันที่ ๒ บัดนี้เป็นผู้บังคับการกรมทหารบกราบที่ ๑๖ กับนายทหารสัญญาบัตร์ ๑

นายสิบ ๓ พลทหาร ๑๖ ไปคอยช่วยตำหรวจพระนครบาลที่โรงงานกรมรถไฟหลวงตำบลมักกะสัน

๓) นายร้อยเอก หลวงสรจักรานุกิจ (สิน อักนิทัต) ปลัดกรม บัดนี้เป็นผู้รั้งเสนาธิการกองพลทหารบกที่ ๙ กับนายทหารสัญญาบัตร ๓ นายสิบ๖พลทหาร ๔๒ไปคอยช่วยเหลือตำหรวจพระนครบาลที่ถนนรองเมือง

๔) นายร้อยเอก ฝั้ง พหลโยธิน ผู้บังคับกองพันที่ ๑ บัดนี้เป็นนายพันตรี หลวงสรสิทธยานุการ กับนายทหารสัญญาบัตร ๒ นายสิบ ๔ พลทหาร ๒๔ ไปคอยช่วยตำหรวจพระนครบาลที่ห้างวินเซอร์

๕) นายร้อยเอก พร้อม จันทรสนธิ ผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ บัดนี้เป็นหลวงรัตรณยุทธ ปลัดกรมทหารบกราบที่ ๑๓ กับนายทหารสัญญาบัตร ๑ นายสิบ ๒ พลทหาร ๑๖ ไปคอยช่วยตำหรวจพระนครบาลที่ห้างมาร์คาณต์ต่าง

ในการที่ไปคอยช่วยอุดหนุนตำหรวจพระนครบาลจับชนชาติศัตรูนับว่าเป็นการเรียบร้อยไม่มีเหตุการณ์อย่างใด แล้วต่อไปนี้ได้รับหน่าที่รักษาการตามสถานที่ต่าง ๆ คือ

๑) นายและพลทหารผลัดเปลี่ยนกันไปรักษาการที่โรงงานกรมรถไฟหลวงตำบลมักกะสัน เพื่อระวังไม่ให้มีเหตุเกิดขึ้นแก่โรงงาน วัน ๑ มีจำนวนนายทหารสัญญาบัตร ๕ นายสิบ ๖ พลทหาร ๙๓ ได้ปฏิบัติการไปโดยเรียบร้อยไม่มีเหตุการณ์อย่างใด

๒) นายและพลทหารได้รับน่าที่รักษาการผลัดเปลี่ยนกับกรมกองอื่น ๆ รักษาการที่ค่ายควบคุมชนชาติศัตรูวันหนึ่งมีจำนวนนายทหารสัญญาบัตร ๕ นายสิบ ๘ พลทหาร ๖๕

ครั้นภายหลังเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ มีประกาศของเสนาบดีกระทรวงกระลาโหม แสดงพระราชประสงค์เปิดโอกาศให้ผู้ที่มีความเต็มใจอาสาไปในการสงคราม ช่วยสัมพันธมิตรหมู่ใหญ่ปราบปรามชาติศัตรูผู้ประพฤติผิดธรรมในทวีปยุโรปภาคตวันตก มีนายและพลทหารในกรมทหารมหาดเล็ก ๆ ได้มีความเต็มใจอาสาไปในราชการสงคราม และได้ไปถึงจนทวีปยุโรป สมควรระบุนามไว้ในตำนานนี้ด้วย คือ

๑) นายร้อยโท หม่อมเจ้านิตยากร บัดนี้เป็นนายร้อยเอก

๒) นายร้อยตรี จรูญ โชกติเสถียร บัดนี้เป็นนายร้อยโท

๓) นายร้อยตรี เผื่อน สมรรคะบุตร์ บัดนี้เป็นนายร้อยโท

๔) นายสิบเอก เติม ยิ้มรบ ๕) นายสิบตรี กุ่ย เร็วเสริมแรง

๖) นายสิบตรี สวัสดิ์ จงกลแพทย์ ๗) นายสิบตรี หลุย

๘) นายสิบตรี ศรีสวัสดิ์ อุ่นคำ ๙) นายสิบตรี ชั้น และได้เลื่อนยศขึ้นเป็นนายสิบโทในราชการสงคราม

๑๐) นายสิบตรี เฉย

๑๑) พลทหารพร้อม ๑๒) พลทหารเพียน ๑๓) พลทหารผาด

๑๔) พลทหารพริ้ง ๑๕) พลทหารชอบ ๑๖) พลทหารเหรียญ

๑๗) พลทหารแจ่ว ๑๘) พลทหารปลอด ๑๙) พลทหารบุญมา
๒๐) พลทหารสาย ๒๑) พลทหารผล ๒๒) พลทหารคำ
๒๓) พลทหารเจริญ ๒๔) พลทหารพิรัต ๒๕) พลทหารดำ
๒๖) พลทหาร อู่ ๒๗) พลทหารแถม ๒๘) พลทหารอิ่ม
๒๙) พลทหารใหญ่ ๓๐) พลทหารถนอม ๓๑) พลทหารโบ๊ะ
๓๒) พลทหาร แบ๊ะ ๓๓) พลทหาร บั๋น ๓๔) พลทหารดิน
๓๕) พลทหารนาค ๓๖) พลทหารจรูญ

รวมมีจำนวนนายทหารสัญญาบัตร์ ๓ นายสิบ ๗ พลทหาร ๒๖

อนึ่งผู้ที่ได้ออกไปในงานพระราชสงครามคราวนี้ได้ตั้งใจปฏิบัติในน่าที่ราชการโดยเต็มความสามารถจนได้รับความชมเชยและความชอบพิเศษ มีนายร้อยเอก หม่อมเจ้านิดยากรเป็นต้น ซึ่งได้รับพระราชทานถานันดรแห่งเครื่องราชอิศริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี เป็นอัศวิน ตามประกาศราชกิจจานุเบกษาลงวันที่ ๒๑ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๒ นับว่าเป็นผู้ที่ให้เกียรติยศแก่กรมทหารมหาดเล็กฯ นี้ส่วนหนึ่งในราชการสงคราม

รวมน่าที่ของกรมทหารมหาดเล็กที่ได้รับราชการมาทั้งการประจำและการจร ตลอดจนการพิเศษตามที่กล่าวแล้วเป็นลำดับมาจนถึงทุกวันนี้ ก็ควรที่จักนับว่ากรมนี้เป็นกรมทหารอันมีเกียรติศักดิ์พิเศษกรมหนึ่งซึ่งสมนามว่าทหารมหาดเล็กราชวัลลภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิยะมหาราชแห่งประเทศสยามนี้

อนึ่งนับจำเดิมแต่ได้ใช้พระราชบัญญัติลักษณเกณฑ์ทหารในกรุงเทพพระมหานครแต่ปี ๒๔๕๑ แล้วมา และกรมทหารมหาดเล็กได้รับคนเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติเข้าบรรจุเป็นลูกแล้ว เมื่อกรมยุทธนาธิการหรือกระทรวงกระลาโหมจัดวางแบบแผนในการฝึกหัดสั่งสอนทหาร หรือในระเบียบราชการขึ้นใหม่ประการใด กรมทหารมหาดเล็กก็คงได้จัดการปฏิบัติไปตามแบบแผนใหม่นั้นอยู่เสมอ ครั้นเมื่อจอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ ได้ทรงรับตำแหน่งเป็นผู้บังคับการแล้ว ก็นับว่ากรมนี้ได้มีเสนาธิการทหารบกเป็นผู้บังคับการอยู่ด้วย กิจใดๆที่เนื่องในแบบแผนการทหารตลอดจนหลักยุทธวิธีที่จะจัดจะทำขึ้นใหม่ในกองทัพบก ก็ได้ทดลองกระทำในกรมนี้ก่อนเสมอ ทั้งการฝึกหัดสั่งสอนในทางยุทธ์ย่อมเคร่งครัดยิ่งกว่ากรมอื่น กรมนี้เลยกลายเป็นกรมตัวอย่างสำหรับกรมทหารราบทั่วไป นับได้ว่านอกจากที่เป็นทหารมหาดเล็กราชวัลลภผู้รับราชการใกล้ชิดพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีน่าที่พิเศษต่างๆผิดกับกรมอื่นนั้นแล้ว ยังเป็นกรมทหารที่นำกรมอื่นไปสู่ความเจริญในเชิงยุทธ์ สมกับนามว่ากรมทหารบกราบที่ ๑ นั้นโดยแท้

เกียรติศักดิ์แห่งกรม

กรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ถึงแม้ว่าพึ่งได้เริ่มประดิษฐานขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๑๑ อันไม่ได้เป็นกรมทหารซึ่งมีตำนานเก่าแก่มาแต่โบราณกาลก็ดี แต่ก็เป็นกรมพิเศษแปลกปลาดกรมหนึ่ง ซึ่งมีตำนานแห่งคุณสมบัติเป็นเกียรติศักดิ์หลายประการ คือ

(๑) เมื่อเริ่มแรกตั้งกรมนี้ขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระบรมราชาธิราชอันประเสริฐ มีพระราชประสงค์จักทรงดำรงรับตำแหน่งผู้บัญชาการกรมด้วยพระองค์เอง และทรงกระทำพระราชกรณียกิจเต็มตามน่าที่โดยจริงจัง ถึงแม้ว่าภายหลังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ผู้อื่นบังคับบัญชา ก็เป็นพระบรมวงศานุวงศ์โดยมาก และข้าราชการที่ไว้วางพระราชหฤทัยอันได้ทรงเลือกฟันแล้วเป็นอันดี สมควรจักกล่าวพระนามและนามบรรดาผู้ที่เป็นผู้บังคับบัญชาชั้นสูงในกรมนี้ เพื่อปรากฏเป็นเกียรติยศต่อไป ตามตำแหน่งในสมัยต่าง ๆ ดังนี้

ตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษสำหรับกรม

จอมพล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จอมพล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนารถพระบรมราชชนนีรัชกาลที่ ๖

สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี

ตำแหน่งผู้บังคับการกรม

๑) จอมพล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) นายพันโท เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

๓) จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช

๔) นายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช(พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์)

๕) นายพลตรี พระยาราชวัลภานุสิษฐ์ (อ๊อด ศุภมิตร์)

๖) นายพันโท พระนราธิราชภักดี (เพิ่ม ภูมิประภาส) เป็นแต่ผู้แทนชั่วคราว

๗) จอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช)

๘) จอมพล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๙) จอมพล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ

๑๐) นายพลโท เจ้าพระยารามราฆพ (ม. ร. เพื่อ พิงบุญ)

ตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการ

๑) นายพันโท พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต)

๒) นายพันโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์

๓) นายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นแต่ผู้แทนชั่วคราว

๔) นายพลโท พระยาเทพอรชุณ (เจ๊ก จารุจินดา) ในน่าที่อยู่เวรประจำการ

๕) นายพันตรี พระยาไกรโกษา (ทัต สิงห์เสนี) ในน่าที่อยู่เวรประจำการ

๖) นายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระตำรงราชานุภาพ(พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร) ในน่าที่อยู่เวรประจำการก่อนแล้วเต็มที่ภายหลัง

๗) นายพลโท สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์ (พระองค์เจ้าจิตร์เจริญ) เป็นแต่ผู้แทนชั่วคราว

ตำแหน่งรองผู้บังคับการกรม

๑) นายพันเอก พระยาอภัยรณฤทธิ์ (เชย ยมาภัย)

๒) นายพันเอก หม่อมเจ้าชื่น ในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ชั้น ๒ พระองค์เจ้ากำภู

๓) นายพลโท หม่อมเจ้าอลงกฎ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช

๔) นายพลตรี พระยาสีหราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร์)

๕) นายพันเอก พระยาวรฤทธิ์ภาชัย (เคลื่อน อมาตยกุล)

๖) นายพันเอก พระยาพิชัยรณรงค์สงคราม (ทองดี จารุทัต)

๗) นายพันตรี จมื่นพัดลภพลาธิการ (ฟู วรโภค)

ตำแหน่งผู้ช่วยผู้บังคับการกรม

๑) นายพลโท พระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินดา)

ตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๑

๑) นายพันตรี หลวงประจนณรงค์ฤทธิ์ (บุญมี)

๒) นายพลตรี หม่อมเจ้าทศศิริวงษ์ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์

๓) นายพันโท พระสุรฤทธิพฤฒิไกร (อิ้น บุนนาค)

๔) นายพันโท พระวิไชยยุทธเดชาคนี (แปลก นิลกุด)

๕) นายพันตรี จมื่นพัดลภพลาธิการ (ฟูวรโภค)

๖) นายพันตรี หลวงสรสิทธยานุการ (ผั้ง พหลโยธิน)

๗) นายพันตรี หลวงสรสิทธยานุการ (แฉล้ม ฤทธาคนี)

ตำแหน่งผู้บังคับกองพันที่ ๒

๑) นายพันเอก พระยาสุเรนทรโยธิน (สอน สุเรนทรานนท์)

๒) นายพันเอก พระยาวรฤทธิ์ภาชัย (เคลื่อน อมาตยกุล)

๓) นายพันเอก พระยาพิชัยรณรงค์สงคราม (ทองดี จารุทัต)

๔) นายพันโท พระศรีสุรพล (อ่อย อัมรานนท์)

๕) นายพลตรี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา

๖) นายพันตรี หลวงศิลปสารสราวุธ (ศิริ จันทนะศิริ)

๗) นายพันตรี หลวงศัลยุทธวิธีกรรม (วอน กังสวร)

๘) นายพันตรี หลวงอรินทรชาติสังหาร (บรรจง ประณีตโยธิน)

๙) นายพันตรี หลวงสุรยุทธโยธาหาญ (สุวรรณ บัทมานนท์)

(๒) เกี่ยวกิติศักดิ์ของกรมทหารมหาดเล็กอีกอย่าง ๑ คือพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ได้รับราชการในกรมนี้มาแต่ก่อน ได้รับราชการในตำแหน่งทหารเป็นประโยชน์แก่ราชการแผ่นดินมากโดยมาก ในชั้นที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ไม่ต้องกล่าว เพราะเป็นตำแหน่งขัตติยราชตระกูลต้องจำเป็นกระทำ ส่วนข้าราชการนั้นจักยกขึ้นกล่าวแต่พอเป็นตัวอย่างที่

ปรากฏว่าได้มีตำแหน่งสูง และกระทำราชการทหารที่สำคัญอันเป็นเชื้อสายเกิดมาแต่กรมทหารมหาดเล็กนี้ คือนายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ผู้ ๑ ซึ่งเดิมเป็นพลทหารในกรมนี้ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นนายสิบ และนายตาบโดยลำดับ จนถึงเป็นนายร้อยเอกบังคับกองร้อย และเป็นราชองครักษ์ประจำการในสมัยนั้น ต่อมาได้เป็นผู้แทนตำแหน่งผู้รับพระบรมราชโองการในกรมนี้ และได้ไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารน่าจัดการให้กรมนั้นเจริญยิ่งขึ้นตามสมัยนั้น ภายหลังได้เป็นแม่ทัพพิเศษคุมกองทัพทหารบกไปปราบปรามพวกฮ่อถึง ๒ คราว กับทั้งได้เป็นแม่ทัพกองทัพปราบปรามพวกเงี้ยวที่ก่อการกำเริบณะนครแพร่ในชั้นหลังด้วย ส่วนตำแหน่งต่อจากเป็นผู้บังคับการกรมทหารน่านั้นแล้ว ได้เป็นเจ้าพนักงานใหญ่ยุทธภัณฑ์ในกรมยุทธนาธิการซึ่งได้ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก ต่อมาเมื่อปี ๒๔๓๓ โปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมยุทธนาธิการขึ้นเป็นกระทรวง จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช แต่เมื่อยังเป็นนายพลเอกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระ เป็นเสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการ นายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) แต่เมื่อยังเป็นนายพลตรีมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอยู่นั้น ได้เป็นผู้บัญชาการทหารบก ได้บังคับบัญชาทหารบกซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้นทั้งสิ้น ภายหลังจึงได้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และได้เป็นเจ้าพระยา

ในตำแหน่งนั้น อีกผู้ ๑ คือจอมพลเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต (หม่อมราชวงศ์อรุณ ฉัตรกุลณกรุงเทพ) เสนาบดีกระทรวงกระลาโหมทุกวันนี้ก็เป็นผู้ที่มีเชื้อสายอบรมมาแต่กรมทหารมหาดเล็กเหมือนกัน เช่นปรากฏในพระกระแสรับสั่งของจอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถประทานพรแก่จอมพลเจ้าพระยาที่กล่าวนามแล้วเมื่อครั้งมีงานฉลองชัยและเสโลห์หลวง และฉลองสุพรรณบัตรเจ้าพระยาผู้นั้นที่กระทรวงกระลาโหมว่า "เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นนายทหารผู้ใหญ่ที่สุดในชั้นข้าราชการทหารบก ได้รับราชการฉะเพาะแต่ในกรมทหารบกมาตลอดแต่ต้นจนบัดนี้เป็นเวลาล่วงแล้วถึง ๔๐ ปี ท่านได้เริ่มรับราชการเป็นพลทหารในกรมทหารมหาดเล็ก แล้วเลื่อนขึ้นเป็นนายสิบทุกๆ ชั้น แล้วเป็นนายร้อยในกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ เลื่อนขึ้นเป็นลำดับจนเป็นผู้บังคับการ แล้วย้ายมารับราชการในโรงเรียนนายร้อยทหารบกในตำแหน่งต่างๆ จนเป็นผู้บังคับการ ได้เป็นผู้ดูแลสั่งสอนนักเรียนนายร้อยซึ่งภายหลังออกเป็นนายทหารสัญญาบัตรที่นั่งอยู่ในที่นี้หลายนาย แล้วย้ายมาเป็นยกรบัตร์ทัพบกในกรมยุทธนาธิการ แล้วเป็นผู้บัญชาการทหารบกมณฑลกรุงเทพฯ เป็นรองผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการและผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงกระลาโหม ได้เป็นผู้แทนผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการและผู้แทนเสนาบดีกระทรวงกระลาโหมหลายคราว" นอกจากนี้เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิตเป็นผู้ที่ได้ไปราชการทัพแต่เมื่อครั้งยังรับราชการอยู่ในกรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๑ ซึ่งไปปราบพวกฮ่อทุ่งเชียงคำ ใน

กองทัพนายพลตรีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์นั้นด้วย ประวัติของนายพลทั้ง ๒ ที่ได้ยกมากล่าวนี้ เพื่อเป็นตัวอย่างให้แลเห็นว่าผู้ที่เข้าสายอบรมมาแต่กรมทหารมหาดเล็กได้เป็นไปได้ถึงเช่นนี้

(๓) เกียรติศักดิ์ของกรมทหารมหาดเล็กอีกอย่างหนึ่งคือมีพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอันมากได้รับราชการอยู่ในกรมนี้ ทั้งที่เป็นนายทหารประจำการและเป็นนายทหารพิเศษ ไม่ว่าเป็นตำแหน่งและยศทหารชนิดหรือชั้นใดๆ ตั้งแต่เริ่มแรกได้เป็นทหารในกรมนี้ ทั้งที่โปรดเกล้า ฯ ให้แต่งพระองค์เครื่องยศนายทหารนั้นเป็นพิเศษแต่ทรงพระเยาว์มา จนถึงได้รับราชการประจำกรมนี้บ้าง เป็นนายทหารพิเศษบ้าง ดังจะได้ระบุพระนามไว้ดังต่อไปนี้

จอมพล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑

นายพันตรี สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (มกุฎราชกุมารรัชกาลที่ ๕ องค์ก่อนที่ล่วงลับไปแล้ว) ๑

จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช ๑

นายพลตรี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ๑

จอมพล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ ๑

นายพลตรี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา ๑

นายร้อยตรี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ๑

นายร้อยตรี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชร์บูรณ์อินทราไชย ๑

นายพันตรี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศุโขไทยธรรมราชา ๑
นายพลโท สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ๑
นายพันตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ๑
นายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ๑
นายร้อยโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุนากันอนันตนรไชย ๑
นายพันโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ ๑
นายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ๑
นายพันโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ๑
จอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ๑
นายพลเอก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพ็ชรอรรคโยธิน ๑

นอกจากชั้นพระบรมวงศ์ที่เป็นพระองค์เจ้าทรงกรมแล้วและยังไม่ได้ทรงกรม ยังมีชั้นพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าตลอดจนหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงอีกมาก ทั้งบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งได้เป็นนายทหารพิเศษแต่งเครื่องทหารในกรมนี้ได้ อันล่วงลับไปแล้วและยังเป็นอยู่ถึงทุกวันนี้ก็มากมายหลาย จะบรรยายต่อไปก็ไม่มีที่สุด

(๔) บรรดาผู้ที่ได้รับราชการในกรมนี้ทั้งนายทหารและพลทหารในชั้นแรก โปรดเกล้าฯ ให้คัดเลือกล้วนแต่ผู้ที่มีสกุลอันสมศักดิ์ ย่อมมีน้ำหนักในจรรยาแห่งบุคคลนั้น ๆ เช่นมีน้ำใจอาจหาญและมีมารยาทร์อันดีเป็นต้น

เหตุว่าต้องเหลือบแลถึงชาติสกุลแห่งตนเป็นอาทิสิ่งนี้และเป็นสำคัญในชั้นต้นของผู้เป็นทหารมหาดเล็ก ที่ต้องนับถือและมั่นใจอยู่ในเกียรติศักดิ์ ถึงแม้ว่าต่อมาเมื่อได้ขยายการให้กว้างขวางออกแล้ว ตลอดจนถึงสมัยรับผู้คนเป็นทหารในกรมนี้ได้ทั่วไป เชื้อสายแห่งคุณสมบัติย่อมแบ่งเป็นสถิติศคนิสัยตามตำนานของกรมที่มีมาแล้วแต่ปางก่อน ย่อมกระทำให้เป็นไปด้วยดีแห่งเกียรติศักดิ์ของกรมเป็นลำดับมา

(๕) เหตุทั้งปวงที่กล่าวมาแล้วนั้น ย่อมกระทำให้กรมนี้มีความเจริญรุ่งเรืองและมีแบบแผนเป็นอันดี ได้ดำเนินน่ากรมอื่น ๆ อันมีนามและตำนานเก่าแก่มาแต่ก่อน ๆ ในขณะซึ่งได้จัดการเปลี่ยนแปลงหรือตั้งแต่งขึ้นใหม่ในสมัยเดียวกันทั้งสิ้น และคุณสมบัติของกรมนี้ถึงได้จำหน่ายผู้ที่รับราชการในกรมนี้ ไปกระทำประโยชน์ในกรมทหารอื่น ๆ ให้รุ่งเรืองเป็นหลักฐานทั่วไปมากหลาย

(๖) ใช่แต่ฉะเพาะราชการทหาร ถึงแม้ว่ารชการพลเรือนก็ดี ผู้ที่รับราชการอยู่ในกรมนี้แต่ก่อน ๆ ไม่ว่าจะเป็นชั้นสูงชั้นต่ำหรือผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ได้ไปรับราชการทำให้เกิดผลและเกียรติศักดิ์ของกรมนี้ก็มีอยู่เป็นอันมาก จักระบุนามและอธิบายความตามเหตุผลโดยพิศดารในที่นี้ก็ไม่จำเป็น เพราะเป็นราชการในกรมอื่นอันไม่เกี่ยวแก่การทหาร

(๗) บรรดาผู้ที่ยังรับราชการอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กสืบต่อมาก็ดี หรือผู้ที่ได้เข้ามาอยู่ใหม่ก็ดี แม้จักปฏิบัติน่าที่ราชการหรือกระทำกิจการ

อันใดก็ดี ย่อมต้องยึดมั่นในลัทธิของกรมอยู่เป็นหลัก จึงจักนับว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายพงษ์พันธุ์ของกรมทหารมหาดเล็ก แท้จริงผู้เป็นทหารมหาดเล็กในเวลานี้ย่อมรู้สึกใจกันดีอยู่เช่นนั้น แม้จักกระทำการสิ่งใด ๆ ก็ได้เป็นไปโดยแข็งแรงดี เพื่อเพิ่มพูลทวีเกียรติศักดิ์ของกรมให้ยิ่งขึ้น เช่นได้รับเกียรติศักดิ์อยู่ในทุกวันนี้แล้วเป็นหลายอย่าง มีอาทิว่าเป็นกรมทหารที่ไว้วางพระราชหฤทัย อันได้รับราชการใกล้ชิดสนิทสนมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนี้เหมือนในรัชกาลที่ ๕ ตลอดจนได้รับน่าที่นั้นเป็นอันดี มีพยานที่ทหารกรมนี้ได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบผิดแปลกกว่ากรมอื่น ๆ เช่นเข็มข้าหลวงเดิมและรัตนาภรณ์เป็นต้น ใช่แต่เท่านั้น กรมนี้ได้รับพระราชทานสิ่งรางวัลเป็นพิเศษสำหรับกรมก็หลายอย่าง เช่นได้รับโล่ห์หลวงในการยิงปืนเป้าแข่งขันกันกับกรมทหารบกอื่น ๆ ทั่วไปไว้เป็นลัทธิในครั้งแรกสำหรับกรมนี้ ดังจักได้กล่าวต่อไปนี้

เมื่อปี ๒๔๔๗ ได้รับโล่ห์หลวงแต่เมื่อยังแบ่งกันยิงทั้งปืนยาวและปืนสั้นด้วยกัน เป็นครั้งที่ ๑

เมื่อปี ๒๔๔๙ ได้รับโล่ห์หลวงอย่างเดียวกัน เป็นครั้งที่ ๒

เมื่อปี ๒๔๕๔ ได้รับโล่ห์หลวงอย่างที่แยกกันเป็นยิงปืนยาวและปืนสั้นเป็น ๒ โล่ห์ด้วยกัน กรมนี้ได้รับโล่ห์ปืนยาว รวมกัน ๒ ครั้งแต่ก่อนเป็นครั้งที่ ๓ ได้โล่ห์หลวงปืนยาวไว้เป็นลัทธิสำหรับกรมตามข้อบังคับ นับว่า

เป็นกรมที่ได้รับโล่ห์หลวงในการแข่งขันยิงเป้าของทหารบกเป็นสิทธิ์ในครั้งแรก ก่อนกรมทหารบกทั้งปวง อันได้มีการฉลองโล่ห์นั้นที่ศาลาว่าการกระลาโหม พร้อมกับเวลาฉลองธงไชยในกรมทหารบกบางกรม และฉลองสุพรรณบัตร์เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิตนั้น อันมีข้อความที่ควรสรรเสริญ เช่นที่จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช มีพระดำรัสประทานพรในครั้งนั้น คัดมาฉะเพาะแต่ที่กล่าวด้วยเรื่องนี้ว่า "ข้าพเจ้าขอกล่าวความนิยมชมชื่นยินดี สำหรับกรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมทหารบกม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ ที่ได้รับพระราชทานเสโล่ห์หลวงเป็นสิทธิ์ในการแข่งขันยิงเป้า อันได้มีการฉลองในคราวเดียวกันกับฉลองธงไชยคราวนี้เป็นครั้งแรก เกียรติยศอันใดในการแข่งขันกันนั้น จะมีดียิ่งไปกว่านี้เป็นอันยังไม่เคยมี และฉะเพาะมีแก่กรมซึ่งเป็นเอกอยู่ในเหล่าทั้ง ๒ นั้น เป็นอันเสโล่ห์หลวงครั้งแรกได้ตกอยู่แก่กรมทหารซึ่งอยู่ในกองพลที่ ๑ ทั้ง ๒ เสโล่ห์ สมควรแล้วที่แม่ทัพและนายพลกับทั้งผู้บังคับการและทหารที่เกี่ยวข้องแก่กรมทั้ง ๒ จะมีความร่าเริงบรรเทิงใจทั่วหน้ากัน หวังใจว่าผู้ที่ได้มาประชุมในที่นี้ คงจะช่วยมีความยินดีทุกคน"

ส่วนเกียรติศักดิ์ที่ได้รับรางวัลในชั้นสำแดงความแข็งแรง นอกจากฝีมือเช่นยิงปืนแข่งขันกันนั้นแล้ว ยังได้สำแดงความแข็งแรงในส่วนกำลัง

ความคิดและความสามัคคีอีกด้วย เช่นได้รับถ้วยน้อยของคณะฟุตบอลแห่งสยาม ในการแข่งขันฟุตบอลกับสโมสรฟุตบอลหลายพวก ในปี๒๔๕๙ นี้ซึ่งเป็นคราวที่ ๑ และเป็นครั้งแรกด้วย

ตามที่แสดงตำนานของกรมนี้มาโดยสังเขปนี้ ผู้อ่านจะเห็นได้ว่ากรมทหารมหาดเล็กนี้มีตำนานอันวิเศษยิ่ง สมควรที่ผู้ซึ่งได้รับราชการมาแล้วในกรมจะรู้สึกพากพูมใจที่ได้เคยเป็นส่วน ๑ ของกรมนั้น ส่วนผู้ที่กำลังรับราชการอยู่ หรือจะเข้ามารับราชการในกรมนี้ต่อไป จักต้องมีความเคารพต่อความดีความงามของกรมที่มีมาแล้วในหนหลัง ไม่กระทำการอย่างใดที่จะให้เกิดเป็นทางเสื่อมเสียแก่กรมขึ้นได้เป็นอันขาด ตั้งใจแต่จะเพิ่มเกียรติศักดิ์ของกรมนี้ให้มียิ่งขึ้นไป

กรมนี้เคยมีพระบรมราชวงศานุวงศ์ และผู้มีตระกูลอันดีรับราชการประจำ ท่านย่อมตั้งอยู่ในจรรยาอันดี ทำให้กรมนี้เป็นกรมพิเศษ บัดนี้การบรรจุบุคคลเข้ารับราชการเป็นไปตามระเบียบทั่วไปไม่ผิดกับกรมทหารอื่นๆ ถึงกระนั้นก็ดีนายทหารมหาดเล็กจักต้องรักษาฐานะเดิมไว้ ให้กรมของตนเป็นกรมพิเศษรักษาจรรยาและความงามความดีอยู่ตามเดิมไม่ให้ตกต่ำลงไป จึงจะได้ชื่อว่ารักษาตำนานของกรม ทั้งเป็นทายาทของผู้ที่ได้ทำดีมาแล้วในปางก่อน

การพรรณาตำนานกรมทหารมหาดเล็กแต่แรกเริ่มตั้งขึ้นมาจนถึงกาลปัตยุบัน นับว่ายุติลงเพียงเท่านี้

ขอพระรัตนไตรยธิคุณจงบำรุงรักษา พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระเจริญยิ่งเทอญ

รจนาเสร็จแล้วโดย

(ลงพระนาม) ภาณุรังษี

จอมพล จเรทหารทั่วไป

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

คำชี้แจงของผู้บังคับการเรื่องวันเริ่มตั้งกรม

ตามตำนานนั้น ไม่ปรากฏว่ากรมทหารมหาดเล็กได้เกิดขึ้นเมื่อวันใดแน่ เพราะไม่มีหลักฐานที่จะกำหนดได้ ปรากฏแต่ว่าได้มีทหารซึ่งเรียกว่าทหารมหาดเล็กนั้นขึ้นแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งเป็นปีเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนการจัดเป็นกองทหารขึ้นแท้จริงนั้นจำเดิมแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๓

เพื่อเป็นหลักสำหรับจดจำและระฦกถึงวันตั้งกรมทหารมหาดเล็กสืบไปภายน่า ข้าพเจ้าจึงขอสมมุติว่าวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ คือวันบรมราชาภิเศกแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นวันกำเหนิดของกรมนี้

(ลงพระนาม) จักรพงษ์

ผู้บังคับการ

NATIONAL LIBRARY

เรื่องเพิ่มเติมต่อในตอนท้าย

๑) ลำเนาพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระราชทานธงไชยเฉลิมพลแก่กรมทหารบกต่าง ๆ ๕ กองพัน ในเวลาชุมพลกรมและกองทหารบกที่ประจำพระนคร ณะสนามหญ้ากลาง ศาลายุทธนาธิการ เมื่อปี ๒๔๓๕ ดังนี้

"ในการที่เราจะมอบธงให้แก่กองทหารต่าง ๆ เวลานี้ เราขอกล่าวว่า ธงย่อมถือว่าเป็นยอดเป็นสำคัญสำหรับกองทหารทั้งปวง เพราะเป็นที่หมายที่เคารพในเวลาที่กองทหารได้เข้าเป็นหมวดหมู่อยู่ประจำ และเป็นเครื่องเชิดชูชักนำความกล้าหาญของทหารทั้งปวงในเวลาทำการสงคราม เป็นประเพณีมั่งยืนสืบมาแต่โบราณ ทั้งในเมืองเราและประเทศอื่นดังนี้ บัดนี้เรามีความยินดีที่จะได้มอบธงนี้ให้แก่กองทหารทั้งปวง ขอให้รับไว้ประจำกองเป็นเครื่องเชิดชูเกียรติยศแห่งกองทหารนั้น ๆ และเป็นเครื่องชักนำให้มีน้ำใจกล้าหาญในการสงคราม และเป็นที่นำให้มีน้ำใจประพฤติตามแบบอย่างแห่งหมู่ทหารในเวลาที่ควบคุมกันเป็นกองอยู่ประจำที่ ขอให้ธงที่กองทหารทั้งปวงได้รับไว้ประจำกองเป็นธงไชยเฉลิมพลนี้ จงเป็นสิ่งสำคัญอันจะนำให้พลทหารทั้งปวงมีไชยชะนะแก่ข้าศึกสัตรูทุกเมื่อเทอญ"

เมื่อพระราชทานธงประจำกองแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราโชวาทนี้ต่อไป

"เรามีความยินดีที่จะได้กล่าวอีกครั้งหนึ่งว่า ในเวลานี้เราได้เห็นหมวดแห่งกองทหารบกต่าง ๆ ของเราได้มาประชุมพร้อมกัน และได้รับธงไชยเฉลิมพลประจำทุกกองแล้ว ธงไชยเฉลิมพลย่อมนับว่าเป็นยอดเป็นจอมแห่งกองทหารทั้งหลายสืบมาแต่โบราณ เป็นน่าที่เป็นพนักงานของทหารกองนั้น ๆ ที่จะต้องระวังรักษาธงนั้นไว้ โดยความเคารพและความรักเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่าธงนั้นย่อมเป็นเครื่องสำแดงเกียรติยศของกองทหารนั้น เมื่อเวลาเข้าสู่สงครามทหารทั้งปวงจำเป็นจะต้องพิทักษ์รักษาธงไชยเฉลิมพลสำหรับกองของตัวยิ่งกว่าชีวิต เมื่อเป็นดังนั้นธงไชยเฉลิมพลจึงเป็นเครื่องชักนำความองอาจแห่งหมู่ทหารทั้งปวงให้ต่อสู้ศัตรูมิได้ย่อหย่อน เมื่อมีความองอาจเช่นนั้น ก็ย่อมเป็นเครื่องชักนำให้ถึงที่มีชัยชะนะโดยความกล้าหาญ เพราะฉะนั้นธงไชยเฉลิมพลจึงเป็นสำคัญของกองทหารสืบมาแต่โบราณจนถึงประจุบันนี้มีทั่วกันทุกประเทศ เราจึงขอกล่าวแก่ทหารทั้งปวงว่า จงได้รับธงนี้รักษาไว้ โดยความเคารพ และจงเป็นเครื่องชักนำให้มีไชยชะนะแก่ศัตรูหมู่บัจจามิตร์ทุกเมื่อเถิด

อนึ่งเรามีความยินดีที่ได้เห็นหมวดแห่งกองทหารซึ่งได้จัดการเข้าระเบียบแบบอย่างเป็นอันเรียบร้อย ถึงว่าเป็นกองน้อย ๆ ก็เป็นตัวอย่างแห่งกองใหญ่ ๆ ซึ่งมีอยู่แล้ว และจะเพิ่มขึ้นอีกสืบไปภายน่า ทหารย่อมเป็นสิ่งสำคัญสำหรับที่จะป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตร์ และเป็นเหตุที่จะให้

อำนาจบ้านเมืองกว้างขวางมั่นคงยั่งยืน ทหารไม่เป็นแต่สำหรับที่จะต่อสู้ในเวลาที่เกิดการศึกสงครามอย่างเดียว ย่อมเป็นประกันห้ามการศึกสงครามมิให้เกิดมีได้ด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องกล่าวว่า การที่มีทหารประจำรักษาพระราชอาณาเขตร์อันพรักพร้อมไปด้วยเครื่องสาตราวุธและความกล้าหาญนั้น เป็นเครื่องป้องกันการที่จะเกิดสงครามได้ เหตุฉะนี้กองทหารทั้งปวงจึงเป็นผู้มีความชอบอยู่เนืองนิตย์ เพราะเป็นผู้ทำให้มีความสงบเรียบร้อยแก่บ้านเมือง เราจึงได้ตั้งใจที่จะคิดอ่านจัดการอุดหนุนให้กองทหารทั้งปวงมีความเจริญพรักพร้อมมั่นคงยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นขอทหารทั้งปวงจงมีความยินดีเถิดว่า น่าที่ซึ่งได้รับราชการอยู่บัดนี้เป็นน่าที่อันสำคัญยิ่งใหญ่ คือได้รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งบ้านเมือง”

๒) ลำเนาพระดำรัสของจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช คัดความฉะเพาะแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องแก่ธงไชยเฉลิมพลและเรื่องกรมทหารมหาดเล็ก ครั้งมีงานฉลองธงไชยของกรมทหารบกต่าง ๆ กับฉลองเสโลห์หลวงและฉลองสุพรรณบัตร์เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต ณะศาลาว่าการกระลาโหมเมื่อปี ๒๔๕๕ มีข้อความดังนี้ :—

“อันธงไชยเฉลิมพลสำหรับกรมและกองทหารนั้น ย่อมเป็นศิริเชิดชูเกียรติยศ และเป็นสิ่งสำคัญสำหรับนำกรมและกองทหารให้สู่ความ

เจริญและไชยชะนะ กรมทหารจึงต้องมีไว้เป็นประเพณีมาแต่โบราณกาลจนถึงทุกวันนี้ เราทั้งหลายผู้เป็นทหารย่อมนับถือและรักใคร่ธงไชยเฉลิมพลอยู่เป็นอย่างยิ่ง เมื่อธงไชยสำหรับกรมและกองทหารเดิมชำรุดทรุดโทรมไป หรือเปลี่ยนรูปเปลี่ยนแบบวิธีกองและกรมทหารใหม่ ก็ต้องเปลี่ยนธงไชยใหม่แทนกันเป็นลำดับมา เพื่อให้กรมและกองทหารได้มีธงไชยอันเป็นศิริมงคลงามสมกาลสมสมัยเสมออยู่ แท้จริงธงไชยเก่าก็ดีใหม่ก็ดีย่อมได้ชื่อว่าเป็นธงไชยเฉลิมพลของกรมและกองทหารนั้น ๆ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความนิยมนับถือรักใคร่ย่อมต้องมีอยู่เสมอกันฉันใด ก็เปรียบธงไชยก็เช่นพระมหากระษัตริย์ เราทั้งหลายผู้เป็นทหารเคยมีความซื่อตรงจงรักภักดียิ่งอยู่ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อนอย่างใด ก็ต้องมีความนิยมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปัจจุบันนี้ฉันนั้น เหตุว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดุจธงไชยเฉลิมพลที่กล่าวแล้ว

ธงไชยเฉลิมพลที่ได้มีการฉลองในวันนี้ เป็นธงไชยของกรมและกองทหารบกที่สำคัญ ๆ เกือบทั้งสิ้น กรมและกองทหารเหล่านี้ย่อมมีตำนานต่าง ๆ กัน เมื่อจะกล่าวโดยย่อจะเป็นดังนี้

โรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม และโรงเรียนนายร้อยชั้นปฐม ซึ่งจะได้กล่าวรวมเป็นเรื่องเดียวกัน กองโรงเรียนนายร้อยย่อมเป็นรากเง่าที่จะเกิดมีนายทหารที่รู้วิชาดี ได้รับราชการในกรมและกองทหารบกทั่วไป

ได้เริ่มต้นจัดการมีนามปรากฏมาแต่ครั้งแรกรวมกรมทหารบกต่าง ๆ อยู่ในบังคับบัญชาอันเดียวกัน กล่าวคือกรมยุทธนาธิการนั้น แท้จริงนักเรียนทหารบกนี้ใช่ว่าจะพึงมีขึ้นเมื่อตั้งโรงเรียนนายร้อยตามที่กล่าวแล้วนั้นก็หามิได้ เมื่อครั้งกรมทหารบกยังแยกย้ายความบังคับบัญชากันอยู่นั้น ก็ย่อมมีนักเรียนศึกษาวิชาการทหารประจำกรมและกองต่าง ๆ กันอยู่บ้างเหมือนกัน เริ่มต้นมาแต่แรกในรัชกาลที่ ๕ ด้วยในขณะนั้นมีบุตร์ข้าราชการที่ยังย่อมเยาว์ อยู่ในพระบรมมหาราชวังขึ้นในด้วยกันหลายคน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ฝึกหัดเด็กพวกนั้นขึ้นเป็นทหาร เรียกว่า "ทหารมหาดเล็กไล่กา" สำหรับไล่กาในเวลาทรงบาตร์ เป็นเด็กศีร์ษะจุกโดยมาก ถึงแม้ว่าเป็นแต่การเล่น ๆ เด็ก ๆ เหล่านั้นก็ได้รับวิชาทหารบ้างเช่นเข้าแถวถือปืนเป็นต้น ซึ่งกระทำให้เด็ก ๆ มีใจรักใคร่ในการทหาร พวกนั้นมีประมาณสัก ๑๒ คน ตัวข้าพเจ้าเองได้อยู่ในพวกนั้นคนหนึ่ง ลำดับนั้นมาเมื่อตั้งกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภขึ้นแล้ว ก็มีเจ้านายเป็นนักเรียนทหารในกรมนั้นบ้างเรียกว่า "กะเด็ดทหารมหาดเล็ก" อีกพวก ๑ เป็นบุตร์ข้าราชการเด็ก ๆ ฝึกหัดขึ้นเป็นทหารสำหรับแห่โสกันต์เรียกว่า "ทหารสก๊อต" ซึ่งยังมีตัวอยู่หลายคน ที่บัดนี้เป็นนายพลและนายพันแล้ว ส่วนกรมทหารบกราบที่ ๔ ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า "กรมทหารน่า" บ้าง "ทหารมหาดไทย" บ้าง ก็มีนักเรียนเรียกว่า

"คะเด็ดทหารน่า" บ้าง เป็นลำดับกันมาจนถึงเมื่อตั้งกรมยุทธนาธิการแล้วจึงได้รับตั้งโรงเรียนนายร้อยขึ้น ได้รวมพวกนักเรียนเดิมมีทหารสักอดเป็นต้นมาเป็นหลัก เมื่อได้มีโรงเรียนเป็นหลักฐานแล้ว ความเจริญก็รุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ในชั้นหลังที่โรงเรียนนายร้อยได้เจริญใหญ่โตยิ่งขึ้นโดยเร็วพลัน มีนักเรียนมากและได้รับวิชาดีและมีอายุรับราชการถึงชั้นนายพลแล้ว โดยแลเห็นผลไม่ช้านัก ความเจริญยิ่งทวีขึ้นจนได้แยกเป็น ๒ โรงเรียน ดังได้รับพระราชทานธงไชยถึง ๒ ธงดังนี้ ก็น่าจะเป็นที่ยินดียิ่ง

ส่วนกองพันที่ ๑ และกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) นั้น จะกล่าวรวมกันว่ากรมทหารบกราบที่ ๑ นี้ ได้เริ่มต้นมีขึ้นแต่แรกรัชกาลที่ ๕ เหมือนกัน เดิมเกิดขึ้นก็เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชนิยมในการทหารยิ่งขึ้น อันเนื่องมาจากทหารมหาดเล็กไล่กาดังกล่าวแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดบุตร์ข้าราชการชั้นหนุ่ม ๆ ฝึกหัดเป็นทหารเรียกว่าทหารมหาดเล็กราชวัลลภ เริ่มต้นตั้งแต่มีตัวทหารประมาณ ๒๔ คนก่อน แล้วเพิ่มเติมมากขึ้นจนถึงกองร้อย และหลายกองร้อยเป็นกรมขึ้นโดยรวดเร็ว โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดปรานกรมทหารนี้ ทรงเป็นพระราชธุระด้วยพระองค์เอง

ทุกอย่าง จนถึงเสด็จประทับณะที่ว่าการกรม ทรงบังคับบัญชาการเองในตำแหน่งนายพันเอกผู้บังคับการนั้นอยู่ช้านาน กรมทหารนี้ย่อมเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และได้รับราชการรักษาพระองค์ใกล้ชิดอยู่เสมอ ภายหลังได้จัดตั้งกองทหารม้าขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กนี้เพิ่มขึ้นอีก เมื่อกรมทหารนี้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นและตั้งอยู่ในแบบแผนอันดีแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้มีผู้บังคับการแทนพระองค์ต่อมาตามลำดับ นับว่ากรมทหารนี้มีเกียรติยศอันสูงสุดกว่ากรมและกองทหารอื่น เพราะตามตำนานเป็นกรมทหารซึ่งผู้มีตระกูลได้รับราชการเป็นเริ่มต้นมา ทั้งมีผู้บังคับการล้วนมียศและบรรดาศักดิ์สูง ๆ และสำคัญโดยมากเป็นลำดับมา จนถึงเวลานี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงเป็นผู้บังคับการพิเศษ และโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระราชอนุชาอันดับทรงบังคับการ สมควรที่บรรดานายทหารซึ่งเคยได้รับราชการในกรมทหารบกราบที่ ๑ นี้ จะมีความยินดีที่ได้รับเกียรติยศมาแล้ว"

๓) สำเนากระแสรับสั่งของจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช คัดความฉะเพาะแต่ว่าด้วยเรื่องธงไชยเฉลิมพล คือ กองพลทหารบกที่ ๔ มีการฉลองธงไชยกรมทหารบกราบราบที่ ๔ และฉลองโล่ห์หลวงของกรมทหารบกพรานที่ ๔ ณะเมืองราชบุรี เมื่อปี ๒๔๕๗ มีข้อความดังนี้ :

"ธงไชยกีฬาโล่ห์หลวงกีฬา อันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานไว้แล้วนั้น เมื่อได้มีการฉลองแล้วก็ย่อมกระทำความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดขึ้น กล่าวคือเป็นเครื่องเตือนใจของเราทั้งหลายผู้เป็นทหาร ให้มีใจมั่นคงจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งขึ้น และระลึกถึงพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระมหากรุณา พาให้มีความเบิกบานสำราญใจ เป็นเหตุให้นำมาซึ่งความศิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลแก่กองทัพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อันธงไชยเฉลิมพลสำหรับกรมและกองทหารนั้น ย่อมเป็นศิริเชิดชูเกียรติศักดิ์ และเป็นสิ่งสำคัญสำหรับกรมและกองทหารไปสู่ความเจริญและไชยชะนะในประการทั้งปวง บรรดาผู้เป็นทหารย่อมนับถือและรักใคร่อยู่ทั่วหน้ากัน กรมและกองทหารนั้น ๆ จึ่งต้องมีไว้ เป็นประเพณีมาแต่โบราณกาลจนถึงทุกวันนี้ เมื่อธงไชยสำหรับกรมและกองทหารชำรุดทรุดโทรมไป หรือเปลี่ยนแบบวิธีกองและกรมทหารใหม่ ก็ต้องเปลี่ยนธงไชยใหม่ใช้แทนกันเป็นลำดับ เพื่อให้กรมและกองทหารได้มีธงไชยอันเป็นศิรินั้นงดงามสมกาลสมัยเสมออยู่ แท้จริงธงไชยเก่าก็ดีใหม่ก็ดีย่อมได้ชื่อว่าเป็นธงไชยเฉลิมพลของกรมและกองทหารนั้น ๆ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ศิริก็ดี เกียรติศักดิ์ก็ดี และมีความนิยมนับถือจงรักภักดีย่อมต้องมีอยู่เสมอเหมือนกันรวมกันดุจธงไชยอันเดียวกันของกรมทหารนั้น ๆ.....ฯ ฯ"

อีกตอน ๑ ข้างท้ายเมื่อได้ทรงบรรยายตำนานของกรมทหารบกราบที่ ๔ ตลอดแล้ว ได้มีรับสั่งต่อข้อความอีก เป็นคำกลาง ๆ ควรที่กรมทหารอื่น ๆ จักถือเอาเป็นคติได้ จึงได้นำมาลงไว้ด้วยในที่นี้ดังนี้ :

"ตามตำนานที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น บรรดาผู้ที่ได้รับราชการและเกี่ยวข้องแก่กรมทหาร ..... ควรจะมีความชื่นชมยินดีและร่าเริงรู้สึกใจว่ากรมทหารของเราได้มีอายุไขมาช้านาน ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นประโยชน์แก่พระราชอาณาจักร์มาแล้ว .... บรรพบุรุษในกรมของเราได้กระทำความดีและเคยมีความเหนื่อยยากกรากกรำลำบากมาปานใด เราทั้งหลายต้องตั้งใจกระทำราชกิจติดต่อมิให้เสื่อมทราม และเสียนามของกรมที่ได้มีความดีมาแล้ว และที่ได้มีธงไชยอันควรเชิดชูอยู่ คือในหมู่ธงไชยอย่างใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งกรมทหารราบทั้งหลายได้รับพระราชทานครั้งแรกเมื่อปี ๒๔๓๕ ....เราต้องรักษานิติของกรมและกระทำน่าที่อันพึงมีพึงเป็นโดยแข็งแรง เพื่อเชิดชูเกียรติศักดิ์ของกรมไว้ เมื่อมีความย่นย่อท้อใจหรือหวาดเสียวประการใด ก็จงแลดูธงไชยของกรมอันได้มีความศักดิ์สิทธิ์มาแล้วเป็นเครื่องหมายยึดมั่นน้ำใจ ให้ระลึกถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่นกระแสรับสั่งของพระอินทร์ที่ปรากฏในธชัคคสูตรว่า

"มเมว ตสฺมิ สมเย ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถ มมํ หิ โว ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ ยมฺภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โส ปหียิสฺสติ"

แปลตรงตามศัพท์ภาษามคธมีความว่า ในกาลนั้นท่านทั้งหลายพึงแลดูชายธงของเรานั่นเทียว เพราะว่าเมื่อท่านทั้งหลายแลดูชายธงของเราอยู่ ความกลัวก็ดี ความหวาดสดุ้งก็ดี ขนพองสยองเกล้าก็ดี อันจักมีอันนั้นจักหายไป"

๔) สำเนากระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่กรมทหารมหาดเล็กในการถวายกรมนี้เป็นกรมทหารมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และโปรดเกล้า ฯ ให้จอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก ณะพระตานน่าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ดังนี้ :—

"ทหารมหาดเล็ก

เราได้ให้หาเจ้าทั้งหลายมาเพื่อพูดจาชี้แจงให้เข้าใจเหตุการณ์ กรมทหารนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระบรมชนกนารถของเราได้ทรงตั้งขึ้นเพื่อเป็นทหารรักษาพระองค์ ทรงใช้สิดส่นิทเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และกรมนี้ได้เป็นกองทหารที่ ๑ ซึ่งได้จัดขึ้นตามระเบียบทหารอย่างใหม่ จึงควรนับว่าเป็นมูลรากแห่งกองทัพบกในบัดยุบันกาล

ในชั้นต้นเมื่อแรกตั้งกรมทหารมหาดเล็กขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกระทำน่าที่ผู้บังคับการโดยพระองค์เอง แต่ต่อมาพระราชกิจน้อยใหญ่ประมูลมากขึ้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ โปรดกระหม่อมทรงตั้งแต่งผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัย รับพระบรมราชโองการเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กเป็นลำดับมา จนถึงตัวเราได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งผู้บังคับการเป็นที่สุด

ตั้งแต่ได้ตั้งกรมทหารมหาดเล็กขึ้นแล้วตลอดมาจนถึงกาลบัดนี้ กรมทหารนี้ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณโดยความจงรักภักดีมิได้ย่อหย่อนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาบัดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงตั้งกรมนั้นขึ้น ได้เสด็จสวรรคตแล้วเป็นเหตุทำให้เศร้าโศรกอย่างสาหัสทั่วทุกตัวคน เราเชื่อว่าทหารมหาดเล็กทุกคนคงมีความรู้สึกเช่นเดียวกับเราแล้ว เมื่อเรามานึกถึงความสวามิภักดิ์ของทหารมหาดเล็ก เราจึงเห็นว่าควรจะยกกรมนี้ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิบดี ให้เป็นข้าสืบไปชั่วกัลปาวสาน เพราะฉะนั้นตั้งแต่วันนี้ต่อไป ให้เรียกนามกรมนี้ว่า "กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" และให้ใช้อักษรพระบรมนามาภิธัยย่อ จ. ป. ร. ติดที่บ่าเสื้อยศสืบไป

ส่วนตัวเราที่ได้เคยเป็นผู้บังคับการมาจนบัดนี้ มีความจำใจที่จะต้องออกจากตำแหน่ง โดยเหตุที่มีราชกิจอย่างอื่นที่จำเป็นจะต้องกระทำ จะ

หาเวลาดูแลการงานในตำแหน่งน่าที่ผู้บังคับการเช่นที่เคยมาไม่สดวก แต่เราจะรับตำแหน่งเป็นนายพันเอกพิเศษ ถวายพระองค์สมเด็จพระบรมชนกาธิบดีต่อไป และเราถือว่าทหารมหาดเล็กได้เคยเป็นผู้สนิทใช้ชิดมา เพราะฉะนั้นเราคงจะยังตั้งใจพยายามทราบเหตุการณ์ทุกข์สุขของคนในกรมนี้ตั้งแต่นายทหารผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดลงไปจนถึงนายสิบพลทหารทั่วทุกตัวคน

อนึ่งตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารนี้ว่างลง เราขอตั้งให้สมเด็จเจ้าพ้ากรมขุนพิศณุโลกประชานารถ ผู้เป็นน้องที่รักและผู้เป็นที่ไว้วางใจของเรา ให้เป็นผู้บังคับการแทนตัวเราต่อไป”

๕) คำเนากราบบังคมทูลของนายพันตรีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าพ้ากรมขุนนครราชสีมา ผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นำเครื่องยศนายทหารกรมทหารมหาดเล็กทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนารถพระบรมราชชนนี ในการที่ทรงเป็นผู้บังคับการพิเศษแห่งกองพันที่ ๒ ในกรมนี้ ณพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อปี ๒๔๕๕ ดังนี้ :—

“ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าบรรดานายทหารและพลทหาร ซึ่งรับราชการอยู่ในกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาศ

กราบบังคมทูลพระกรุณาสแดงความปีติยินดีเป็นล้นเกล้า ฯ ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระมหากรุณาแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงถวายตำแหน่งให้ใส่ผ้าละอองธุลีพระบาททรงเป็นผู้บังคับการพิเศษแห่งกองพันของข้าพระพุทธเจ้าในครั้งนี้

ข้าพระพุทธเจ้าจะเว้นเสียไม่ได้ ในการที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาว่ากรมทหารมหาดเล็กซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่บัดนี้ เป็นกรมที่ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาแห่งพระบรมราชตระกูลมามากยิ่งกว่ากรมกองทหารอื่น ๆ นับจำเดิมแต่เมื่อแรกตั้งเป็นกรมมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้า ฯ ใช้สรอยให้กระทำราชการในน่าที่รักษาพระองค์อย่างใกล้ชิดสนิทสนม ทรงพระมหากรุณาไว้วางพระราชหฤทัยแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมา จนตลอดเวลาที่พระองค์เสด็จดำรงอยู่ในศิริราชสมบัตินั้น ครั้นเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงพระมหากรุณาใช้สรอยข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายต่อมาตามน่าที่ ๆ เคยรับราชการอยู่แต่เดิม ทรงชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายดุจเดียวกันกับสมเด็จพระบรมชนกาธิราชตลอดทุกสิ่ง จะได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างหนึ่งอย่างใดก็หามิได้ ใช่แต่เท่านั้นพระองค์ยังได้ทรงสำแดงพระกรุณาต่าง ๆ หลายอย่างยิ่งกว่าแต่ก่อน เป็นต้นว่าทรงอนุสรคำนึงถึงการที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้รับราชการในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโดยใกล้ชิดมา

ข้านาน ได้พระราชทานเกียรติยศพิเศษคือตัวอักษรพระบรมนามาภิธัยย่อ จ. ป. ร. ให้ติดบ่าเครื่องหมายยศพวกข้าพระพุทธเจ้าเป็นบำเหน็จ อนึ่ง ถ้าแม้ว่าพวกข้าพระพุทธเจ้าได้ โดยเสด็จพระราชดำเนิน และรับราชการสนองพระองค์แห่งใดครั้งใดก็ดี พระองค์ก็มิได้ทรงละเลย ย่อมทรงพระกรุณาตรัสประพาศชมเชย และพระราชทานบำเหน็จรางวัลทั่วทุกตัวนายและพลทหาร ทรงชุบย้อมน้ำใจให้ชื่นบานบังเกิดความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เป็นนิจ และให้คิดถึงพระเดชพระคุณอยู่เสมอไม่มีที่จะสิ้นสุดไปได้

ในส่วนพระองค์ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าก็ต้องนับว่าได้เคยเป็นข้ารับพระมหากรุณามาเป็นอเนกประการ เป็นต้นว่าทรงพระกรุณาโปรดให้รับน่าที่รักษาการที่พระตำหนักพญาไท ได้มีโอกาศเฝ้าแหนใกล้ชิดผิดกับทหารอื่น ๆ ทั้งได้ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้รักษาพระองค์โดยใกล้ชิดในที่ทั้งปวง ตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมาจนทุกวันนี้ แต่เพียงเท่านั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ควรจะยินดีในพระมหากรุณาของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่แล้ว ใช่แต่เท่านั้นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยังได้ทรงพระมหากรุณาแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งนายและพลทหาร แม้ข้าพระพุทธเจ้าคนใดได้ปฏิบัติราชการในส่วนพระองค์ทรงทราบแล้วก็มิได้ทรงเพิกเฉย ย่อมพระราชทานบำเหน็จรางวัลหลายอย่างหลายประการ ตลอดที่สุดจนอาหารก็พระราชทานให้ยิ่งกว่าที่ได้

เคยรับพระราชทานอยู่โดยธรรมดา โดยสามารถพระมหากรุณาเกรงว่าจะอดอยากและลำบากต่างๆ อนึ่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทย่อมทรงประกอบไปด้วยพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณและพระขันติคุณอันยิ่งใหญ่ แม้ว่าพวกข้าพระพุทธเจ้าคนใดจะปฏิบัติราชกิจผิดพลั้งไปบ้าง ก็ยังทรงพระกรุณามิได้กริ้วกราดให้หวาดเสียวซึ่งพระราชอาญา ย่อมจะทรงพระกรุณาพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ผู้กระทำความผิดเองบ้าง หรือมิฉะนั้นก็มีพระราชเสาวนีย์ดำรัสสั่งให้ผู้บังคับบัญชาซึ่งมีน่าที่รับผิดชอบไปสั่งสอนบ้าง ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงรู้สึกว่า พระองค์มีพระราชประสงค์จะให้ทหารทั้งหลายมีความชำนิชำนาญในราชกิจใหญ่น้อยให้ยิ่งขึ้นเท่านั้น หาใช่มีพระราชประสงค์ที่จะสแดงพระราชอำนาจให้กลัวเกรงไปถ่ายเดียวเท่านั้นไม่ แม้จะกราบบังคมทูลพรรณาถึงพระมหากรุณาธิคุณไปให้พิศดารแล้ว ก็คงจะไม่สิ้นสุดถ้อยคำซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจะพรรณาไปได้

ควรแล้วที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะยินดีปรีดาเป็นล้นพ้น ในการที่จะได้เป็นข้ารับใช้ราชการใกล้ชิดแห่งเจ้านายที่ทรงเพียงนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอมอบกายถวายชีวิตรแด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและพระบรมราชตระกูล ขอเป็นเกือกทองรองพระบาทยุคลตลอดจนชีวิตรหาไม่ แม้มีพระราชประสงค์สิ่งใดซึ่ง กำลังกายและกำลังสติปัญญาของ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอาจสามารถจะทำไปให้สำเร็จได้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะรับพระราชทานทำไปให้ได้ดังพระราชประสงค์ทุกสิ่ง โดยมิได้เห็นแก่ความ

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

เหน็จเหนื่อยหรือเบื่อหน่าย แม้ที่สุดเลือดเนื้อก็จะไม่มีความเสียดาย ขอแต่ให้ได้รับราชการสนอง พระเดชพระคุณให้สมควรกับที่ทรงพระเมตตากรุณาแล้ว คงจะเป็นที่ชื่นชมยินดีแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสมอเป็นนิจไป

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลถวายพระพรไชยให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระเจริญ ด้วยอายุวรรณะสุขะพละปฏิภาณคุณสาร สมบัติ สรรพศิริสวัสดิพิพัฒน์มงคลจงทุกประการ ขอสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสกลโลกจงอภิบาลรักษาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ปราศจากพระโรคอุปัทวันตรายน้อยใหญ่ จะมีพระราชประสงค์สิ่งใดๆ ให้ได้สมดังปรารถนา พระเกียรติยศผ่านแผ่ไปในนาๆ ทิศานุทิศ บัจจามิตรย่อท้อต่อพระเดชานุภาพทั่วไป ให้เป็นที่ร่มเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เป็นข้าชั่วกัลปาวสาน ขอพระพรทั้งปวงที่รับพระราชทานกราบบังคมทูลมานี้จงเป็นไปสำเร็จสมใจข้าพระพุทธเจ้า ผู้มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ในที่สุดนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานนำเครื่องยศแห่งนายทหารในกรมทหารมหาดเล็กชั้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ขอจงทรงพระกรุณาโปรดรับไว้ เพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายชั่วกาลนานเทอญ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

๖) สำเนากระแสพระราชเสาวนีในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนารถพระบรมราชชนนี พระราชทานแก่ผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารบก

ราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบคำกราบบังคมทูลพระกรุณากวายพระพรไชย ที่ได้ทรงตำรงตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษกองพันที่ ๒ กรมทหารรมหาดเล็ก และที่ได้ทรงรับเครื่องอาภรณ์อย่างนายพันโทผู้บังคับการพิเศษในกองพันที่ ๒ กรมนั้น ณพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อปี ๒๔๕๕ ดังนี้ :—

"ในการที่พระมงกุฎเกล้าบี่ยะราชโอรสของข้าพเจ้าได้ให้ตำแหน่งเป็นผู้บังคับการพิเศษ ในกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ณะครั้งนี้ ข้าพเจ้ามีความยินดีและพอใจอย่างยิ่ง รู้สึกว่าเป็นเกียรติยศพิเศษซึ่งมิได้คาดหมายว่าจะได้รับสมปรารถนา เมื่อได้สมมาทนะนี้จึงกระทำให้เกิดปีติปราโมทย์เป็นอันมาก ด้วยในระหว่าง ๒ ปีเศษมานี้ ข้าพเจ้ายังไม่ได้รับความยินดีสิ่งใดเท่าที่ได้รับเกียรติยศพิเศษครั้งนี้ ทั้งมาได้ฟังถ้อยคำฉลกชายเจ้าพ้ากรมขุนนครราชสีมา กล่าวแทนนายและพลทหารในกองพันที่ ๒ แสดงความยินดีด้วยข้าพเจ้า และรำพึงถึงพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าและพระมงกุฎเกล้า และขอมอบกายถวายชีวิตรแก่พระบรมราชตระกูลนี้ ก็ช้าทำให้เพิ่มความปีติยินดีและจับใจในคำที่เธอกล่าวนั้นยิ่งขึ้น

ในเวลานี้ ถึงแม้ว่าทหารมหาดเล็กจะมิได้รักษาพระองค์และติดตามเสด็จรับใช้ใกล้ชิดในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงแล้วก็จริง แต่

โดยทรงพระมหากรุณาแห่งพระมงกุฎเกล้า ก็พระราชทานให้ท่านทั้งหลายได้คงนามเป็นเกียรติยศอยู่ว่า "ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" พระมงกุฎเกล้ายังได้ทรงใช้ชิดไว้วางพระราชหฤทัยแก่พวกท่านเสมอเหมือนกับสมเด็จพระบรมชนกนารถของเธอดูเป็นเครื่องที่น่าจะเตือนใจให้ยินดีอยู่เสมอ ส่วนตัวข้าพเจ้าเองได้ตั้งใจอยู่เสมอว่า จะทำราชการถวายพระเดชพระคุณในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนหมดกำลังความสามารถทั้งร่างกายและชีวิตร ให้สมแก่ที่ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าไว้ให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระเอกอรรคมหิษี ความคิดเช่นนี้ก็ไม่สมมุ่งหมาย ส่วนพระมงกุฎเกล้าข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะบำรุงพระองค์เธอให้ทรงสำราญอยู่ในความสุข และช่วยกระทำกิจในส่วนพระองค์ให้ได้ดุลวงสมพระประสงค์ เพราะฉะนั้นในการที่พระมงกุฎเกล้าให้ตำแหน่งพิเศษแก่ข้าพเจ้าในครั้งนี้ ถึงไม่เหมือนก็ใกล้กับความตั้งใจ จึงเป็นที่ยินดีหนักหนาที่ได้มารับยศเข้ารวมอยู่ในพวกท่าน ซึ่งได้รับพระราชทานนามจากพระมงกุฎเกล้าว่า "ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ขอให้นายทหารและพลทหารในกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์) จงถือว่าข้าพเจ้าเป็นเหมือนทหารซึ่งได้เข้าร่วมรับราชการอยู่ในกรมเดียวกับท่าน มิได้เป็นแต่ผู้บังคับการพิเศษ แม้กิจราชการของพระเจ้าแผ่นดินในทางฝ่ายทหาร ข้าพเจ้าจะไม่ได้โอกาสให้กระทำก็ดี

ราชกิจส่วนพระองค์ก็คงทำอยู่เสมอ แม้ ท่านทั้งหลายจะมีกิจส่วนตนซึ่งจะเป็นความทุกข์ยากหรือเดือดร้อนประการใดขอจงแจ้งให้ทราบ ถ้าพอจะช่วยเหลืออุดหนุนได้ ก็จะทำให้สมประสงค์ในทางที่ชอบและสมควรแก่การนั้น ๆ และจะตั้งใจบำรุงพวกท่านให้เป็นสุขตามควรที่จะเป็นไปได้ สรรพกิจการใด ๆ ของฝ่ายทหารข้าพเจ้าได้มีความพอใจมาช้านานแล้ว เห็นเป็นสิ่งที่น่าบรรเทิงใจและสุขสำราญทุกสิ่งไป เมื่อมาได้รับตำแหน่งผู้บังคับการพิเศษสมกับความพอใจมาช้านานฉะนี้ จึงขอขอบพระทัยพระมงกุฎเกล้าเป็นอย่างยิ่งซึ่งเธอได้กระทำความมีศิริมงคลให้ในครั้งนี้ และขอขอบใจบรรดานายและพลทหารในกองพันที่ ๒ กรมทหารบกราบที่ ๑ (มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ที่กล่าวสดุดีน้ำใจอันดีงามบริสุทธิ์แก่พระเจ้าแผ่นดินและตัวข้าพเจ้า ทั้งอวยไชยให้พรหลายประการ ขอให้พรและไชยะจงมีแก่พวกท่าน สมเหมือนคำของท่านกล่าวให้เราดุจเดียวกันทุกประการ

เครื่องแต่งกายซึ่งฉลุกชายเจ้าพ้ากรมขุนนครราชสีมานำมาส่งให้ข้าพเจ้าจะรักษาสงวนไว้ด้วยอย่างดี เปรียบประหนึ่งเป็นอาภรณ์พิเศษวิจิตรยิ่งสำหรับประกอบกายให้เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติยศและเป็นสง่าแก่แผ่นดินและเป็นสวัสดิมงคลแก่ข้าพเจ้าสืบไปจนตลอดกาล”

สำเนาเหล่านี้คัดตรงตามฉบับเดิมโดย

(ลงพระนาม) ภาณุรังษี

จอมพล จเรทหารทั่วไป

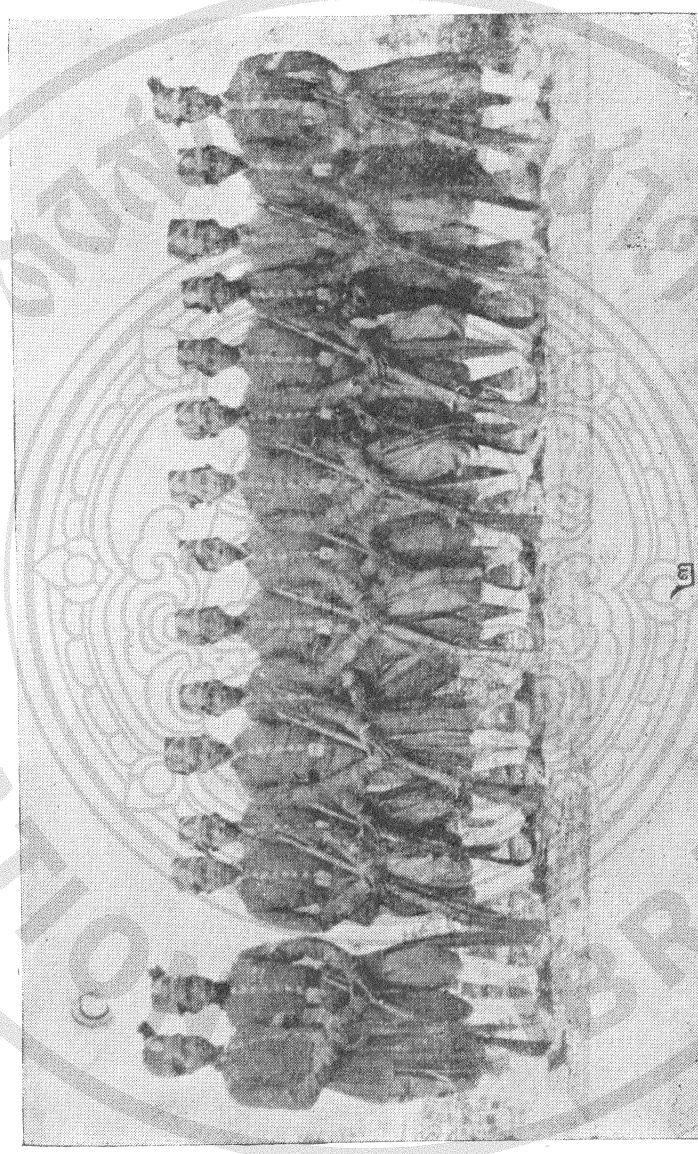

๓๓

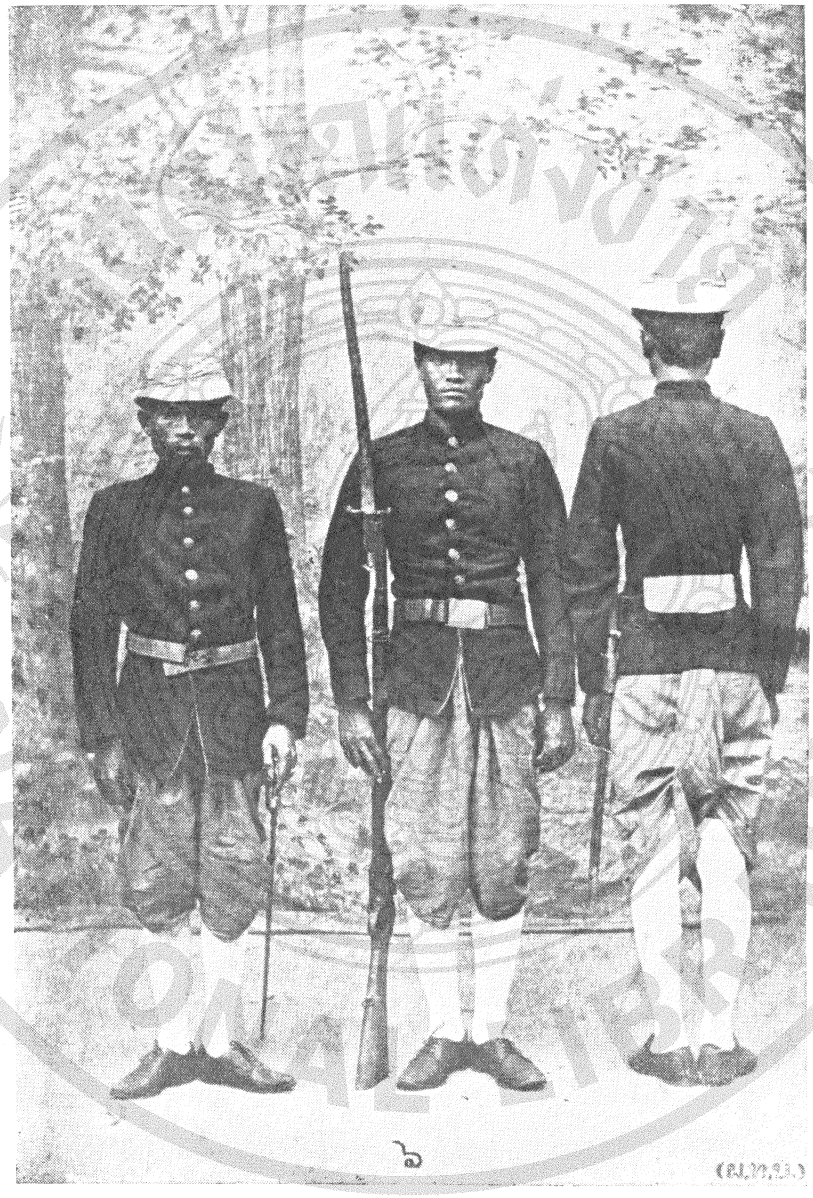

๖

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
(ห.ส.ช.)

๑๙

(ผ.ท.บ.)

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

๑๓

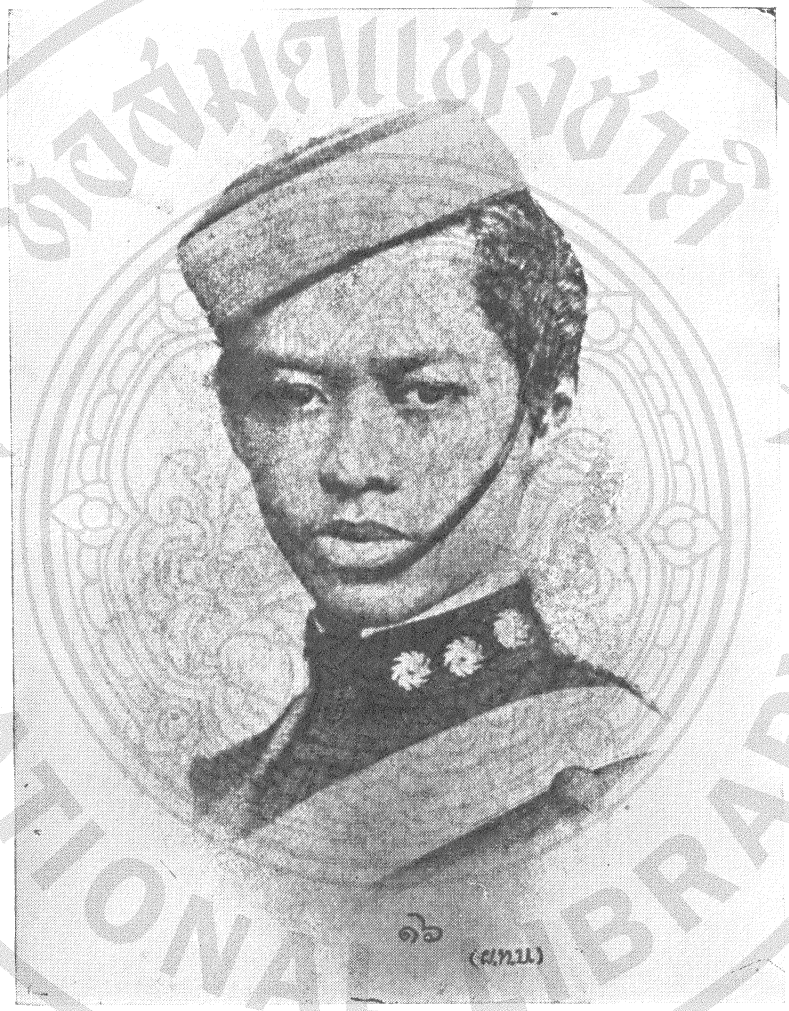

๑๖
(ลนน)

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

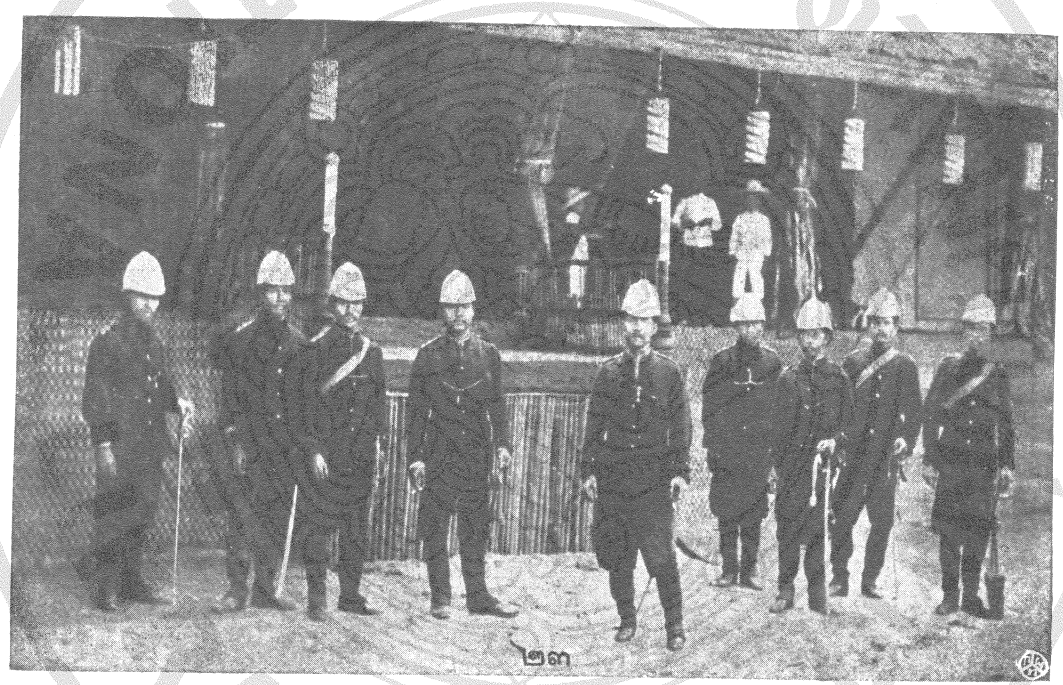

NATIONAL LIBRARY

ตา ๓๓ (ผ.ท.บ.)

๓๔
(ผ.ท.บ.)

๓๕
(ม.ท.ย.)

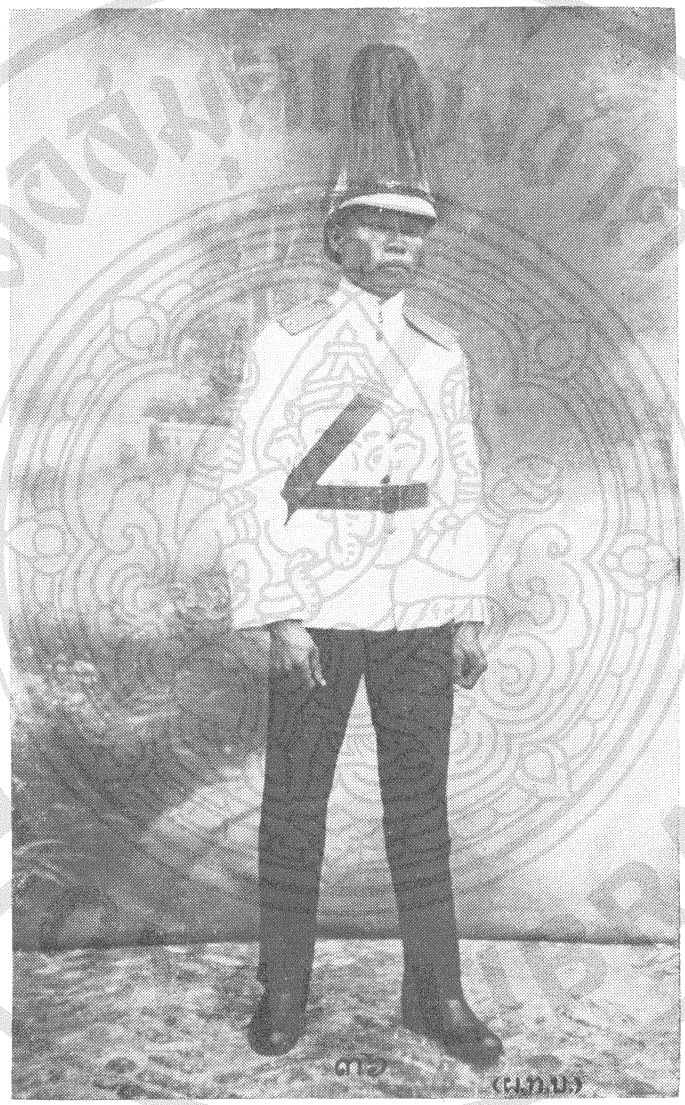

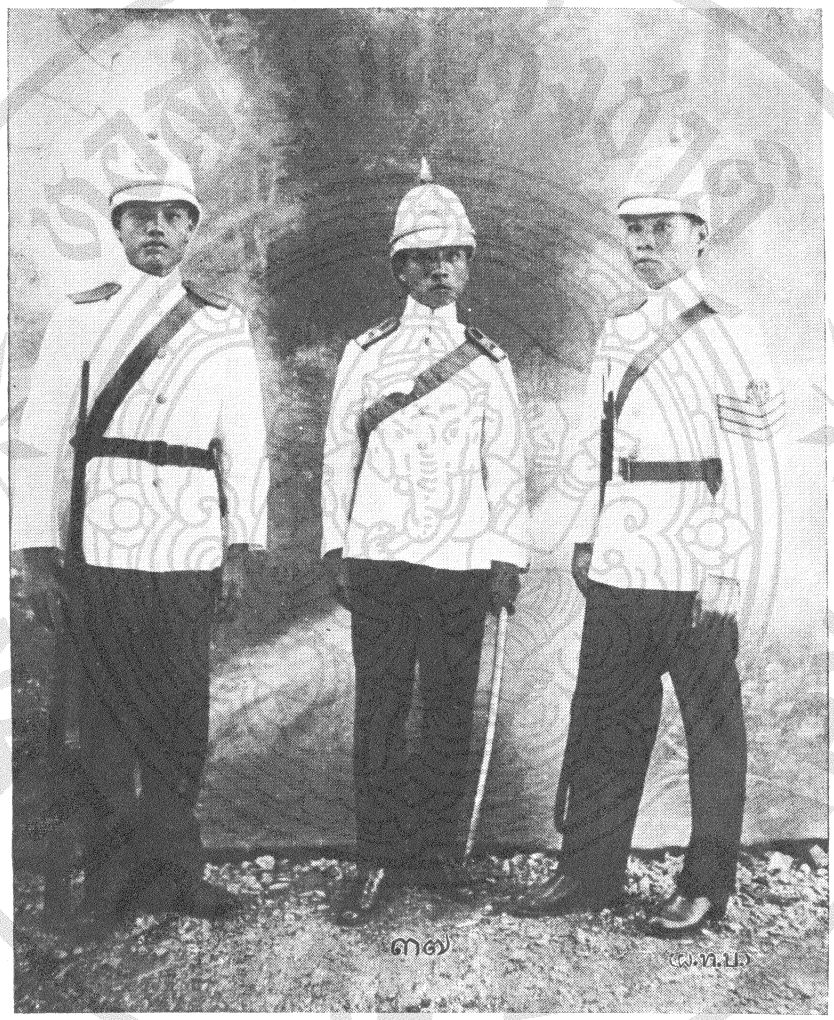

๓๗

(ผ.ท.บ.)

๓๘ (ผ.ท.บ.)

ดา๙๘ (ผ.ท.ย.)

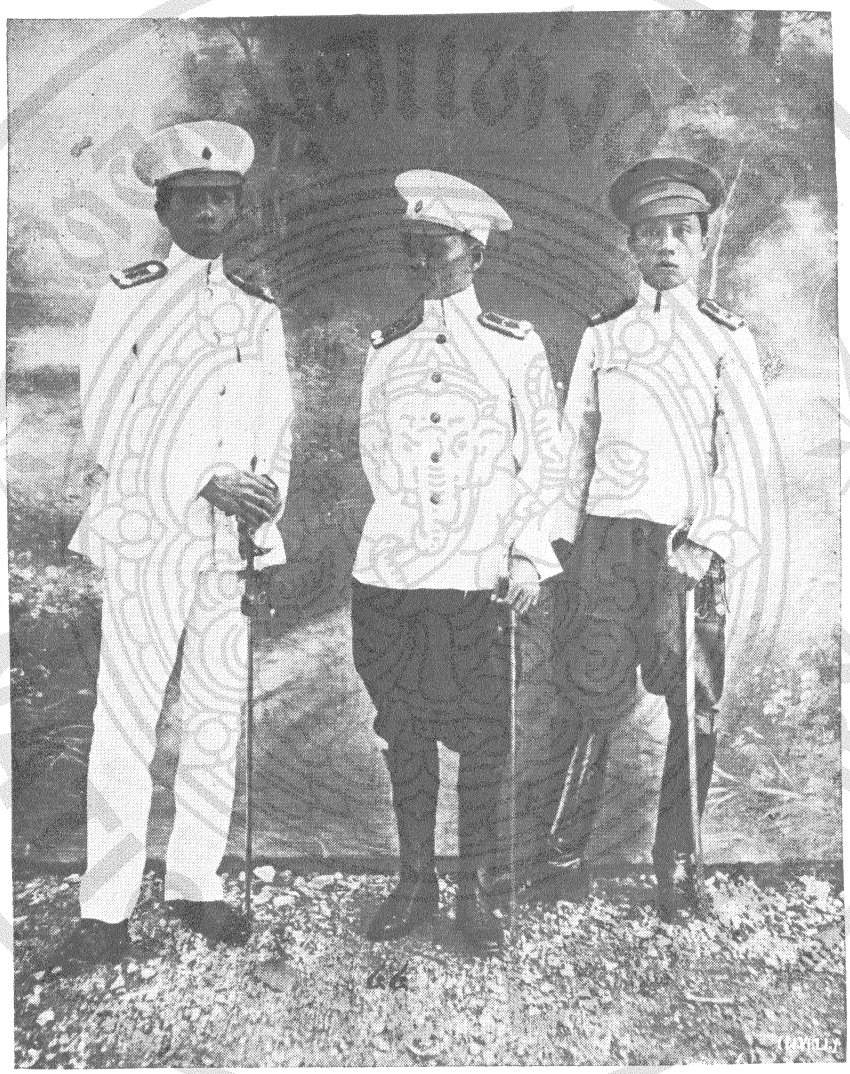

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

๕๑
(ผ.ท.บ.)

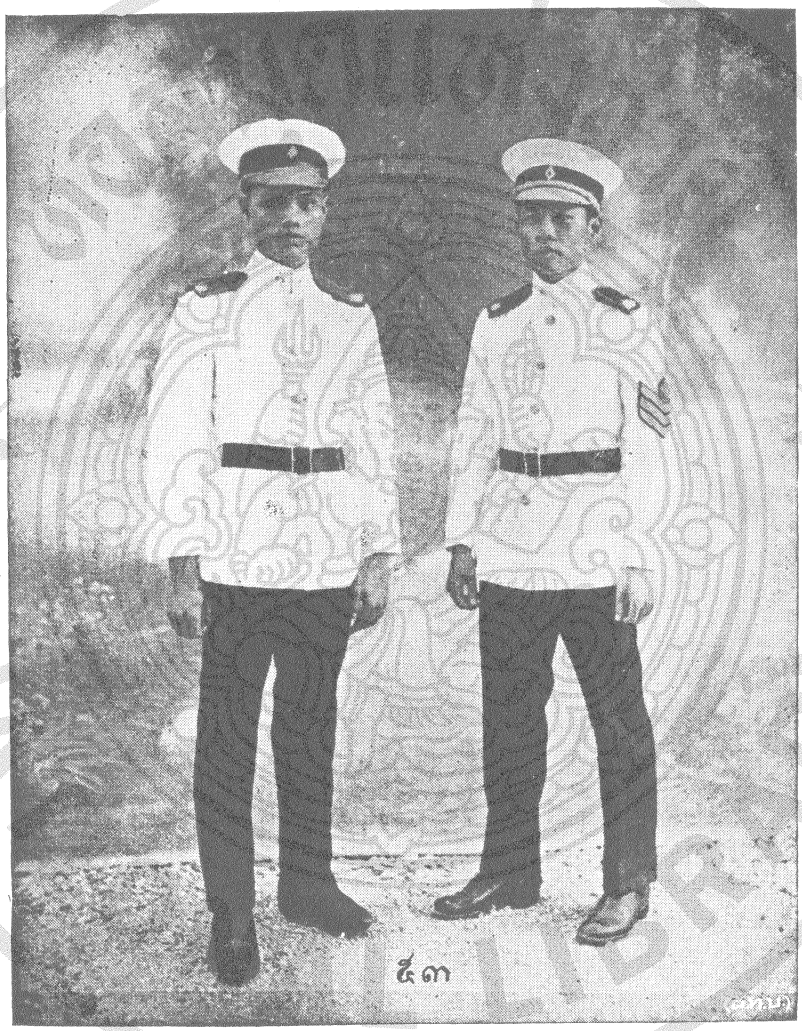

๕๓

